

Ігнацы Ходзька

УСПАМІНЫ КВЕСТАРА

Мінск
Universitas
2007

Ігнацы Ходзька

Ignacy Chodźko

PAMIĘTNIKI KWESTARZA

УДК 821.162.1-32
ББК 84 (4 Пол)-44

Пераклад зроблены па выданні: **Pisma Ignacego Chodźki.**

T. I. Obrazy Litewskie. Wilna, 1880.

Пераклад з польскае мовы, прадмова і каментар

Міколы Хаўстовіча

За дапамогу ў тлумачэнні і рэдагаванні лацінамоўнага тэксту
выказваю шчырую ўдзячнасць кандыдату філагічных навук
Алесю Жлутку

Ходзька Ігнацы.

Успаміны квестара / пер. з польскае мовы, і камент. М. Хаўстовіча. –
Мн.: “Universitas”, 2007. – 197 с.

Гэта першае асобнае выданне па-беларуску кнігі вядомага літаратара, які жыў
на Беларусі ў першай палове XIX стагоддзя.

УДК 821.162.1-32
ББК 84 (4 Пол)-44

© Хаўстовіч М., 2007

УСПАМІНЫ КВЕСТАРА

Służmy poczciwej sławie, a jako kto może,
Niechaj ku pożytkowi dobra wspólnego pomoże.

Jan Kochanowski

www.kamunikat.org

ПРАДМОВА ВЫІДАЎЦА

Між Білгараем і Тарнаградам у лядачай карчме святое памяці кс. біスクуп Вармінскі знайшоў бясцэнны скарб: "Успаміны Грумдрупа"¹, бессмяротнага чалавека, які, пэўна, і цяпер бадзяеца дзесяці па свеце. Я

Ў месце, якога не назаву,
Бо гэта нічога не зменіць²,

у пакінутым і апустошаным кляштары, колісь ксяндзоў-бернардынаў, знайшоў гэты "opus у скураным пераплёце"³, надаўшы якому пэўны парадак і адпаведна зместу назваўшы, прыўлашчыў яго да свае ўбогае галерэі малюнкаў⁴ і падаю да ўвагі чытача. Вартасць гэтага твора ў адносінах да "Гісторыі, падзеленай на дзве кнігі" будзе, напэўна, як квестар да біスクупа.

¹ "Historia na dwie księgi podzielona" Krasickiego. (Прыпіс аўтара).

² "Monachomachia". (Прыпіс аўтара).

³ Прадмова да Бакі Бароўскага. (Прыпіс аўтара). Гаворка пра вершаванае прысвячэнне Леана Бароўскага да кнігі "Uwagi o śmierci niechybnej (...) ks. J. Baki. Wilno, 1807".

⁴ Ігнат Ходзька выдаваў свае аповесці асобнымі кніжкамі пад агульным тытулам "Ліцвінскія малюнкі".

УСТУП АЎТАРА

Учора паклікаў мяне раніцою пан ваявода ў сваю канцылярью і запытаўся:

– А ці хадзіў, вашэць, святы ойча (гэта нязменная прыказка пана ваяводы), у школы?

Я моцна здзівіўся гэтаму пытанню і адказаў:

– Аж да паэтыкі *inclusive*¹, Яснавяльможны пане!

– А чаму, вашэць, не слухаў рыторыку?

– Прадбачыў, Яснавяльможны пане, што наслухаюся рыторыкі на службе ў вялікіх паноў.

– Ого! Бачна лёкая. І хоць вашэць не рытар, але патрапіш пісаць *currente calamo*² пад дыктоўку.

– Гэта й добры *інфіміст* здолее, – адказаў я, падкруціўши вус.

Пан ваявода зразумеў, што ён зусім незвычайнае задаў мне пытанне.

– Не гневайся, святы ойча! – сказаў ён. – Ксёндз-капелан, які, як ведаеш, выконвае ў мяне і функцыю сакратара, сёння хворы; дык мусіш яго замяніць, хоць гэта й не ўваходзіць у твае, маршалка майго двара, абязьці; але, святы ойча, дамовімся з табою пра плату за клопат, а тым часам сядай і піши ліст, які я буду табе дыктуваць. Усё там прыгатаванае: папера, пёры *etc.*

Я сеў за стол і, падрыхтаваўшыся, сказаў:

– Я гатовы!

Пан ваявода запаліў люльку ля каміна і, прайшоўши колькі разоў па пакоі, пачаў:

– “Вяльможны мосці дабрадзею!” – з выкрунтасам.

– Ёсць – “з выкрунтасам”.

– Як? Што гэта, вашэць, напісаў? – запытаўся ваявода, зірнуўшы праз маё плячо на паперу.

– Тоё, што Яснавяльможны пан дыктуваў.

¹ Уключна (лац.). У езуіцкіх школах класы называліся паводле галоўных прадметаў, якія там выкладаліся, – граматыка, сінтаксіс, паэтыка, рыторыка, філасофія і тэалогія. Падрыхтоўчы клас называўся – інфіма.

² Хутка (лац.).

– Кінь, вашэць, з мяне жартаваць. Навошта дурнем прыкідваешся, калі ім не з'яўляешся?

– Як жа Яснавяльможны пан так хутка пазнаў мой розум, калі толькі што сумняваўся, ці хадзіў я да *інфімы*¹?

– Ну, ну, хопіць. Вазьмі іншы аркуш паперы ды пішы зноў.

– Дык Яснавяльможны пан хоча, каб я “дабрадзею!” напісаў *per abbreviationem*².

– Так, відавочна, так. Бачыш, можна дадумацца, што азначае “з выкрунтасам”.

– Так, сапраўды дадумаўся, але варта пану, які, пэўна, і рыторыку прайшоў, і акадэмію наведваў, дыктаваць *per abbreviationem*, як часта здаралася чуць мне ў школах, дзе аніякія выкрунтасы не праходзілі дарэмна і дзе добрую лупцоўку меў за іх у суботу.

Усміхнуўся ваявода, пусціў колькі густых клубоў дыму і, падумашы, сказаў:

– Ведаеш што? А ці не лепей бы па даўняму звычаю пачаць так: “Мой міласцівы пане браце”!

– І мне здаецца, што лепей.

– Але бачыш, святы ойча, гэтае фальшывае старасвецкае свяцтва ўжо выходзіць з моды; і, праўду кажучы, шляхціц не вельмі любіць, калі з ім братаетца пан, бо яму ў адказ немажліва пана называць братам; бадай, лепей: “Вяльможны Мосці Дабрадзею!” – так кожнаму роўна дастаецца. Асноўная ўвага сёння надаецца пасадам, якія й брат шляхціц часта займае; гэтак усе задаволеныя. Пішы, святы ойча, як я раней дыктаваў... толькі, чакай! Справа такая. Гэты пан падстолі *potens*³ у сваім павеце, але не вельмі зычлівы да мяне ... як пакрыўдзіцца за “выкрунтасы”, палічыць іх абразаю ды стане ў адказ свае выкрунтасы плесці, каб нашым соймікам імпрэзам перашкодзіць, план якіх, у Варшаве складзены, я атрымаў; уласна, гэтым лістом я запрашаю яго паразумецца... Пішы: “Дабрадзею!” Поўнасцю.

Пасля ваявода прадыктаваў увесь ліст дастаткова гладка й прыстойна, аднак напрыканцы зноў пачаў задумвацца і, узяўшы пяро, каб падпісацца, запытаўся:

– Як думаеш, святы ойча, “шчырым” ці “найніжэйшым слугою”?

– А як бы Яснавяльможны пан напісаў, калі б не соймік?

– Вядома, толькі “шчыры”, а можа, абышлося і без гэтага.

¹ Пачатковы клас езуіцкай гімназіі (*infima* – лац. найніжэйшая).

² У скароце (лац.).

³ Магутны (лац.).

– Ну то я раю Яснавяльможнаму пану напісаць цяпер “шчыры”, бо падстолі зразумее, што толькі перад соймікам пан ваявода “ягоны найніжэйшы слуга”, а пасля і “шчырым” не будзе.

– Мудра кажаш, святы ойча! Стары соймікавы Юда не дасць сябе ашукаць... а таму *non tam libenter quam reverente*¹...

I, няспешна прамаўляючы гэта нібы пратэст, ваявода падпісаўся “шчырым слугою”.

– Ну, цяпер, святы ойча, перапіши гэты ліст, можна толькі змест, *ad continuationem*² мой дыярыюш, гэта значыць, вунь тую кнігу пад сённяшняю датаю; а пасля ліст заклеіш, падпішаш канверт і адправіш адмысловым пасланцом.

Сказаўшы гэта, ваявода выйшаў, а я разгарнуў паказаную мне вялікую, напалову ўжо спісаную кнігу. Почырк у ёй быў розны: і самога ваяводы, і ксяндза-капелана, і іншых; змест таксама быў розны. Запісвалі сюды пра грамадскія ды прыватныя справы і выпадкі, пра штодзённае жыццё нашага маёntка, распараджэнні камісарам, інструкцыі паўнамоцным паслам на паседжанні суда і на трывалі; апрача гэтага і часцей за ўсё – апісанні соймікаў, на якіх маршалкам быў пан ваявода, падарожжаў, лістоў і адказаў, асобных важнейших – *per extensum*³, асобных – у пераказе. Таксама разнастайныя навіны і выпадкі ў краіне, прамовы й выступы як *in publico*⁴ самога пана ваяводы, так і іншых вядомых прамоўцаў, а нават і размаітыв гісторыі, вясёлыя показкі ды вершы, апавяданні прыезджымі, што бачылі свет – усё, што ваяводзе спадабалася; нарэшце, асобныя цікавыя прароцтвы, а таксама лекарскія сакрэты і тайны на розныя хваробы як людзей, так і коней, што я сабе перш-наперш перапісаць вырашыў. Словам, – гэта вельмі цікавая і карысная кніга.

На першай старонцы наш каханы і мудры ксёндз Мацей, капелан, намаляваў хоць атрамантам, але прыгожа й дасканала герб пана ваяводы над брамаю, а пад ім такі напісаў верш:

Адчынена брама па волі нябёс
Дзеля Тадэвуша⁵ цнотаў,
Шляхам такім нязменна ідучы,
Мецьме вольны ўваход у Неба Еўропы.

¹ Не таму, што хочацца, а дзеля пашаны (лац.).

² Працягваючы далей (лац.).

³ Цалкам (лац.).

⁴ Публічна (лац.).

⁵ Гаворка пра Тадэвуша Жабу, дэспатычнага і жорсткага полацкага ваяводу (з 1784 г.).

Відавочна за гэтую вынаходку ксёндз Мацей атрымаў ад ваяводы срэбраную табакерку. Адклаўшы на больш вольны час чытанне й перапісанне кнігі, я ўзяўся за выкананне загаду Яснавяльможнага гаспадара: капіраванне майго ліста да пана падстолія.

На старонцы, дзе мне належала пісаць, уверсе ўжо было штосьці занатавана, а збоку незнаёмаю рукою напісана лацінская сентэнцыя, вядомая кожнаму, хто служыць пры двары: “*Dum suberant, subera suberare temento*”¹.

– А гэта ж, – падумаў я, – Пан Бог дае мне перасцярогу. Ваявода толькі што казаў, што за сакратарскі клопат будзе ўзнагарода; вось ён *tementum suberare subera*; дадаўшы да гэтага панскія сумненні, ці хадзіў я ў школу ... *summa facit*² – атласны жупан. Дык узяў аркуш паперы і напісаў: “У якасці платы за сакратарскую працу, а таксама прызнаючы прыкладную руплівасць у школах маршалка майго двара ягамосця Міхала Лаўрыновіча, дарую яму з крамы купца Абрама ў Полацку пáлевага атласу ў эхце *echcie*³ на жупан дзе-вяць локцяў. *Datur 178...*”⁴.

Толькі закончыў пісаць і заклеіў ліст, як увайшоў ваявода.

– А што, святы ойча, гатова? – запытаўся ён.

– Яшчэ трэба адзін подпіс, Яснавяльможны пане. – І падаў “квіток”.

Ён прачытаў, пакруціў галавою ды засмияўся. Я адразу стаў спадзявацца на добрае.

– Няхай і так будзе, – сказаў. – Адмысловыя жарты. Але навошта ж так шмат атласу? А ці нельга *per abbreviationem*? Напрыклад, локцяў пяць?

– Нельга, Яснавяльможны пане, бо будзе жупан з фальшам, а я праўдаю хачу жыць на свеце.

– Цяжка адмовіць; на ўсё маеш прыгатаваны адказ. – І падпісаў.

Я вярнуўся ў свой пакой у выдатным настроі, а запаліўшы люльку і папіваючы піва, думаў сабе то пра тое, то пра сёе; і прыйшла міндаля думка пра цудоўную кнігу пана ваяводы; вось каб гэта я такую пісаць пачаў? Разважаў пра довады *pro i contra*⁵.

– Навошта мне лішняя праца? Калі б яшчэ быў жанаты... дык на памятку дзесяцям...

¹ Дзяяры лыка, пакуль дзярэцца (лац., прыпіс аўтара).

² У суме (лац.).

³ Сапраўдны, непадробны (германізм, з ням. *echt*).

⁴ Дадзена ў 178... годзе (лац.).

⁵ За і супраць (лац.).

– А хто ведае? Можа й ажанюся? Панна Рахеля, рэспектовая¹
вяяводзіны, ласкава на мяне пазірае...

– Цьфу, на ліха, – думаў зноў, – тая лішняя праца... Цяпер воль-
ная галава... Можа, шайтан спакушае? Але, зрэшты, жыццё ў мяне
свецкае, дворскае; не з аднае печы хлеб еў і не з аднае здарыцца
яшчэ есці. Што ж тут кепскага мець сабе ў старасці ў цёплай хаце
што пагартаць? Галаву сабе ламаць не буду, бо не тэолаг і не езуіт,
а Зайлі не баюся, бо не на *publicum*, але *sibi soli*² пісаць буду. Дык –
*Adsis incepitis Benigna Virgo meis!*³

---

¹ Бедная шляхцянка, што жыве пры двары заможнага пана і выконвае дробныя
даручэнні ягонае жонкі.

² Толькі для сябе (лац.).

³ Прыйдзі мне на дапамогу, Міласцівая Пані! (лац., прыпіс аўтара).

ПОЛАЦКІ СОЙМІК ВА УШАЧАХ

I

Anno 178... былі мы з панам ваяводам на полацкім пасольскім сойміку. *Laus tibi Christe*¹, што вярнуліся жывыя.

Ёсць што запісаць у гэтую кнігу, але пачатак няўдалы.

Мы прыехалі ва Ушачы са шматлікім почтам двара нашага і сяброў; назаўтра за намі прыцягнулася шляхта нашае ваяводскае партыі ды заняла ўсю вуліцу. Я выгнаў жыдоў з іхніх дамоў, заплаціўши, аднак, кожнаму, хоць яны і так бы выселіліся.

Таксама назаўтра прыцягнулася і наша міліцыя, гэта значыць, дзвесце чалавек пяхоты, што сядзяць у сваіх хатах па маёнтках пана ваяводы і пры патрэббе з'яўляюцца па загаду пана. Падрыхтаваная на ўсіх мундзіры ляжалі ў лямусах, і кожны жаўнер скідаў сярмягу ды апранаў зялённую куртку і такія ж шаравары, абувалі новыя боты, на галаву – лакіраваную каскетку з султанам, патранташ праз плячо, браў у руکі флінту і становіўся ў шыхт.

Пан Пякарскі, паручнік, які яшчэ адначасна і канюшы ў пана ваяводы, камандуе гэтаю пяхотаю і цэлы тыдзень перад выйсцем на публіку, найчасцей сойміковую (бо пан ваявода ні з кім, дзякую Богу, не ваюе), выводзіць яе штодня на муштру.

Пан Пякарскі ў маладыя гады служыў у прускім войску; дык напачатку камандаваў па-нямецку, але мужыкі не разумелі і не маглі прызвычаіцца да яго *Rychteyt*, то ён мусіў іх па-польску муштраваць і добра тых прастакоў вымуштраваў; аднак не мог анікім чынам навучыць іх прускаму тэмпу набіваць зброю. Як закамандуе: “Набівай!”, дык пасля чакае, пакуль кожны па-свойму наб’е, і ціхенька пытае: “Ці гатова?” Калі адкажуць таксама ціхенька: “Гатова”, тады крычыць: “*tou! tay!*”. (Далібог, не ведаю, што азначае тое “*tou! tay!*”. Мусі быць – нямецкая каманда). А пасля яе: “Куркі – *traf, traf*”, урэшце – “*cel*”, “*pal*” і заўсёды як з маслам.

Пан Пякарскі размясціўся са сваёю кампаніяй за горадам у полі. Супрацьлеглая нам партыя Сяліцкіх і Нарніцкіх з грамадою свае шляхты заняла таксама колькі вуліцаў і кричала, што пан ваявода

¹ Хвала Табе, Хрысце! (лац.).

хоча быць апрэсарам¹ ваяводства, бо на вальны соймік прывёў жаўнераў; але мы адказвалі, што гэта не дзеля апрэсіі альбо дзеля якое гвалтоўнае прэпандарэнцыі², а дзеля павагі і почту ягонае сенатарскае годнасці: бо, праўду кажучы, амаль усе набоі нашых жаўнераў былі халастыя, дзеля сальвы³ пры віватах, і толькі на ўсякі выпадак яны мелі па некалькі з воўчым шротам у запасе. Я шмат меў клопату з дастаўкаю і размеркаваннем сумпту⁴ дзеля такое грамады, мусячы яшчэ і *quat maxime*⁵ думаць, каб абеды ваяводы былі смачныя і шыкоўныя, ды яшчэ суправаджаць, як маршалак двара, гэта значыць, першы дворскі, самога пана. Аднак, узяўши сабе на дапамогу колькі цвярозых і спрытных шляхціцаў, з усім, дзякуючы Богу, справіўся.

Перад ваяводам стаяла складаная задача: абраць дэпутатамі ад нашага ваяводства пана Сулістроўскага і пана Брастоўскага, якіх рэкамендавалі зверху; а праціўнікі падтрымлівалі пана Сяліцкага і пана Рэвута, маючы за сабою шмат шляхты і нават асобных земскіх урадоўцаў. Справа была сумнеўная, бо пан Сулістроўскі, якога чакалі з дня на дзень з Варшавы, не прыязджаў, а соймік абавязкова трэба было пачынаць: усе дамагаліся гэтага.

Не падвялі нас, праўда, сябры. Пан ротмістар Рудаміна прывёў сто шабель; ён увайшоў у мястэчка такім чынам: наперадзе сам конна, у ваяводскім мундзіры, з ротмістральным буздыганам у руцэ, якіх ужо і не відаць сёння. Персона! Нічога не скажаш. А вусы! Мой дабрадзею! Вусы! Мае, маршалкоўскія, мусілі саступіць ягоным. За ім шэсць маладых прыгожых высокіх дзяўчат у чырвоных аксамітавых з галунамі гарсэтах і блакітных градэтуравых спадніцах. Усе шэсць ігралі на валторнах гучны марш; а за імі ішла шляхта, высякаючы ў такт палашамі іскры з камянёў.

Так прайшоўшы па ўсіх вуліцах і зграмадзіўшы вакол сябе цікаўных, што дзівіліся на гэты парад, пан Рудаміна накіраваўся да кватэры ваяводы і рэестар свае партыі аддаў яму ў рукі.

– Святы ойча! – сказаў ваявода, гледзячы на валторны. – Ці ж не дурань той, хто да такое партыі не далучыўца?

Пан Станіслаў Сьвебода, мой добры сябра, таксама прывёў блізу пяцідзесяці такіх, як сам, рубакаў: гэта фаварыт пана ваяводы і наш соймікавы стоўп, бо цяжка знайсці такога, як ён, зуха да корда.

¹ Прыйгнятальнікам, дыктатарам (лацінізм).

² Перавага (лацінізм).

³ Адначасовы выстрал з многіх стрэльбаў альбо гарматаў.

⁴ Правіянт, выдаткі, кошт (лацінізм).

⁵ Як мага больш (лац.).

ВІЗІТЫ ДА ПРЫЯЦЕЛЯЎ

II

Перарад рэасумпцыяй¹ сойміка пан ваявода раніцою пасля сняданку сказаў сабранай грамадзе:

– Святыя айцы! Хто мае ласку пайсці са мною да шаноўных урадоўцаў нашага ваяводства, пачынаючы з пана падкаморага Сяліцкага?

– А чаму пан падкаморы першы не прывітае пана ваяводу? – абазваўся пан Рудаміна.

– Не пераймайся гэтым, святы ойча! Тут гаворка не пра *прээмінэнцыю*², а пра грамадскую справу. Пададзім прыклад прыстойнасці нашым праціўнікам і зробім першы крок *ad upanimitatem*³ на сойміку. Хадзем.

Дык мы ўсе і рушылі, забраўши яшчэ па дарозе пана падвяводу Корсака, нашага прыхільніка. Ішло нас за панам ваяводам больш за дзесяць чалавек.

Пан Сяліцкі, папярэджаны, відаць, пра наш візіт, спаткаў нас у браме свайго двара, дзе кватараўаў. Сардэчная на выгляд пачалася між ім і ваяводам эксвісцэрацыя⁴ і мы ўсе прыязныя адзін да аднаго ўвайшлі ў пакоі.

Пан падкаморы загадаў падаць венгерскага і выпіў першы келіх за здароўе ваяводы; і пачалі мы піць.

У нашай кампаніі быў і пан Станіслаў Сьвебода з сваім Гарасімам пры боку. (Так ён ахрысціў свой славуты палаш з фурдыментам як каціная галава – шырокі, прости і цяжкі, як жалезнaya *штаба*⁵). Пан Станіслаў быў апрануты не як на парад: будучы бедным шляхціцам, можа, і не меў у што лепшае ўбрацца; аднак жа па-шляхецку і ахайна. Меў ён на сабе саставы *вэрдрагонавы*⁶ жупан, добра, праўда, зношаны, але яшчэ не дзоравы і не латаны; на ім пас хоць і

¹ Першае ўрачыстае паседжанне сойма (лацінізм).

² Першынства, перавага (лацінізм).

³ Да згоды, літ. да адзінадушша (лац.).

⁴ Прывітанне (лацінізм).

⁵ Металічны брус.

⁶ З зялёна сукна.

ядвабны, але слуцкі і новы; а зверху суконная куртка на апашкі, зашпіленая на срэбраны гузік пад шыяю.

Не спадабаўся такі ўбор крэўнаму пана падкаморага пану шамбелянічу, маладому вісусу, што ўжо добра падпіў ды шукаў гузака. Абходзіў ён раз за разам пана Станіслава і здзекаваўся з ягонае зялёнае курткі:

– Стрэльчык! Далібог, стрэльчык!

Пан Станіслаў круціў галавою і маўчаў. Асмелены гэтым, паніч усё гучней і гучней называў яго стралком, з розных бакоў рэвізуючы ягоную фігуру; усміхаліся і іншыя, дык урэшце не вытрымаў пан Станіслаў.

– Пане браце! Пане шамбеляніч! – сказаў ён. – Васпан добра мяне ведае; а што цяпер не пазнаў і называеш мяне, шляхціца, стралком, дык, пане браце, *стрэльчык вашэці настраляе!*

Пан Станіслаў часам гаварыў па-беларуску.

Шамбеляніч схапіўся за шаблю. Цяпер усе заўважылі згаду, якую ў тлуме дасюль не бачылі. Пан падкаморы вылаяў свайго сваяка, пан ваявода супакойваў пана Станіслава; але той, ветліва пакланіўшыся, насунуў шапку на вушки і выйшаў.

Не бавячыся доўга, рушыў і пан ваявода; бо ўжо парушыўся лад, які калі адразу не ўсталіваўся, дык лёгка можна было здагадацца, чым усё закончыцца. Зазірнуўшы пасля яшчэ да пана харунжага Нарніцкага і да іншых, мы вярнуліся на абед дадому.

ВЫКЛІК

III

Пан ваявода запытаўся пра пана Станіслава, але яго не было і ва ўласнай кватэры не знайшлі; відаць, дзеесьці зашыўся, каб не дакучаў ваявода сваімі просьбамі адмовіцца ад распачыння справы з панам шамбелянічам; ажно пад вечар ён прыйшоў *insperate*¹ у мой пакой.

– Пане браце! Пане Міхале! – прамовіў ён. – Май ласку схадзіць да таго жучка, што мяне стралком назваў. Паніч новую *stallum*² для шляхціца выдумаў. Дык папрасі яго, каб заўтра раніцою, з узыходам сонца, спаткаўся са мною ля крыжа пры віленскім гасцінцы, адсюль чвэрць мілі; чакаць яго там мы будзем з табою, пане браце! А калі не мецьме ласкі прыйсці, дык ты ведаеш, браток, што сказаць! Пляц абстраляю і вуши пры сустрэчы накручу.

– А ці нельга, пане Станіславе, змяніць тактыку? Пан ваявода...

– Нават каб і дзесяць ваяводаў! – перапыніў мяне пан Станіслаў. – Ведай, пане браце, пане Міхале, што калі б справа была з шляхціцам, дык я не пераймаўся б гэтым; не даваў бы клопату ні сабе, ні майму Гарасіму; але шамбеляніч – пан, а перадусім, сядзіць сярод паноў; то трэба павучыць яго, каб на шляхціцах не ездзіў. Дык калі баішся нашкодзіць ваяводзе альбо сабе, то скажы шчыра, а я пашукаю іншага прыяцеля.

– З гэтым не згодны, – сказаў я. – Mae маршалкоўскія абавязкі ў пана ваяводы не могуць перашкодзіць мне паслужыць сябру ў справе гонару: я іду, а ты пачакай тут адказу.

Пайшоў да паноў Сяліцкіх, якія ўсім родам жылі разам; падкаморы і ўсе старэйшыя спалі, а моладзь піла і выхвалялася супраць нас. Яны ўжо нас і перамаглі, і выгналі, і дэпутатаў абрали.

Калі я ўвайшоў, ускочыў з-за стала, на якім было шмат бутэлек і збанкоў, пан шамбеляніч і крыкнуў:

– А ты, прайдзісвет ваяводскі, чаго сюды? Шпегаваць? Махляваць?

¹ Нечакана (лац.).

² Адмысловае крэсла ў касцёле для прэлатаў, канонікаў капітулы. Тут: пасада (лац.).

– Я не шпег, – адказваю, – але пасол; а пасла не б’юць і не вешаюць.

Сядзеў сярод іх пан Падвінскі, пікар земскі полацкі; гэта вельмі разумны чалавек, але філіграннай работы. Яны, жадаючы перацягнуць на свой бок, пайлі ды намаўлялі яго. Ён піў мала, а гаварыў яшчэ менш; так што яны ні падкупіць, ні зразумець яго не маглі. Найчасцей выступаў ён як арбітар, і таму ўсе яго паважалі. Ён добра мяне ведае, бо бывае ў ваяводы. Дык ён падняўся і, стрымліваючы гнеў шамбеляніча, сказаў:

– Мосці панове! Гэта прыстойны шляхціц, пан Міхал Лаўрыновіч, мастаўнічыц дэрпцкі. (Шчыра кажучы, хіба мой нейкі прапрадзед быў тым дэрпцкім панам: бо я адно Лаўрыновіч і не ведаю, як і калі давялося мне стаць адначасна і мастаўнічым, і дэрпцкім). Гэта мой даўні знаёмы і сябра. Проша яго не аграваваць¹, а выслушаць.

– Кажы пра сваё пасольства, – закрычалі яны.

– Пасольства маё, – сказаў я, – датычыць аднаго пана шамбеляніча; дык, можа, пан мае ласку выслушаць мяне *semotis arbitris*²?

– Аніякіх сакрэтаў у нас няма. Кажы як стаіш.

– А калі так, то і скажу. Мяне паслаў сюды пан Станіслаў Сьвебода, падчашы ашмянскі, каб прасіць васпана, пана шамбеляніча, даць сатысфакцыю за крыўду, якую пан яму сёння ўчыніў, называючы яго стралком, што яго зняважыла. Дык вось ён будзе чакаць пана заўтра раніцою з узыходам сонца ля крыжа пры віленскім гасцінцы, адсюль чвэрць мілі, абы не весці справу праз суд. Прытым папярэджаю пана, што калі адмовіць пан даць сатысфакцыю і не прыме выклік (на што я і не спадзяюся), то пан падчашы пляц абстраляе ды і з панам сустрэнецца.

– Не дачакаешся, – крыкнуў шамбеляніч, – каб мне пляц абстраляў. Патраплю я падчасаць пана падчашага.

– А тым часам, – сказаў, хапаючыся за шаблю, Юноша, шляхціц з Запонскага тракту³, вядомы соймікавы задзіра, – падчэшам пана пасла.

– Мосці панове, – сказаў я, адступаючы колькі крокаў назад, – я пратэстую і бяру за сведку вяльможнага пісара, што нікога з іхмосцяў не абразіў. Дык калі атрымаю які *граваман*⁴, дык адразу мані-

¹ Абцяжарваць, прыгнітаць, нападаць (лацінізм).

² Без сведкаў (лац.).

³ Запонскі тракт – сёння ў Барысаўскім павеце Мінскае губерні, даўней быў заселены дробнаю шляхтаю, слайонаю колісъ у соймікавых бойках. (Прыпіс аўтара).

⁴ Цяжар, прыкрасаць, шкода (лацінізм).

фестую¹ несправядлівы напад і з гэтага моманту *nego activitatem*² іхмосцям у сойміку.

Пан Падвінскі схапіў за карак запончыка.

– Ідзі спаць, п’яніца, – сказаў ён, штурхаючы яго ў каморку. – Пане шамбеляніч! Я разбуджу падкаморага, калі не супакоіш гэтых дэбашыраў. – А мне: – Пане маршалку! Зрабіў сваё, дык няма чаго табе тут больш чыніць.

Я адразу выйшаў; на вуліцы дагнаў мяне пан пісар.

– Пане Міхале, – сказаў ён, – я выбавіў цябе з клопату: ці не д’яблы прыслалі цябе з такою прапановаю, калі я схіляў да паяднання, каб выйграць нашу (вядома, ваяводскую) справу? Дзеля гэтага толькі я і быў сярод іх.

Пазнаў я ліса, але падзякаваў і за сябе, і за ваяводу.

– Можа атрымаецца ўладзіць справу пана Станіслава з шамбелянічам, калі за ноч выйдзе хмель з галавы. А вашэць няхай намаўляе падчашага.

– Цяжка гэта будзе, – адказваю.

– Ну, то як сабе хочаш, зрэшты. Часам і някепска, калі зухавата-га маладзёна крыху павучаць. А ваяводзе скажы, што я шчыра працую на карысць ягоных інтэрэсаў.

“Бадай столькі, колькі кот наплакаў”, – падумаў я сам сабе. Сардэчна развітаўшыся, мы разышліся.

Пан Станіслаў, цешачыся ўдалым пасольствам, дзякаваў мне амаль плачучы.

– Пане браце! Пане Міхале! – сказаў ён пасля. – Я іду зараз да дамініканцаў на нешпары³, а пасля спаць; бо на досвітку нам трэба быць на конях; і ты, пане браце, пастрайся адпачыць, бо заўтра я цябе *sumto tane*⁴ пабуджу.

Аднак мне не было часу думачы пра адпачынак: пан ваявода паслаў па мяне і загадаў ісці з ім да пана Рудаміны, які запросіў яго на вечаровую гулянку.

¹ Абвяшчаю, засведчваю (лацінізм).

² Адмаўляю, не пагаджаюся на ўдзел (лац.).

³ Вечаровае набажэнства (з лац. *vesperae*).

⁴ Вельмі рана (лац.).

ВЕЧАРЫНКА

IV

Тучы вясёлаю грамадою па мястэчку, мы розныя чулі кампліменты. Амаль ва ўсіх шынках гучала музыка: бо і я падзяліў нашу капэлу з дваццаці чатырох чалавек на некалькі частак ды развёў па шляхецкіх кватэрах, і пан Сяліцкі меў сваіх музыкаў, і з дзесятак жыдкоў з цымбаламі прывалаклося на соймік. З досведу яны ведалі, што не зберагуць цэлымі бародаў і пэйсаў; але зналі таксама і тое, што кішэні будуць поўныя карончыкаў.

Шляхта гарланіла, спявала і піла; калі мы ішлі ля сваіх – выскаквалі з хатаў ды крычалі: “Віват, пан ваявода полацкі, віват!” Хапалі пры гэтым ваяводу на рукі і падкідвалі ўгару. Не пярэчыў таму ваявода, наадварот, кожны раз выпіваў па кілішку мёду за здароўе братоў шляхты і сяброў.

Але калі мы міналі дамы, заселеныя супрацьлеглай партыяй, дык мы чулі пратэсты; аднак на ўсё тое мусілі не звяртаць увагу. Але вось выскачыў з аднаго дзядзінца, дзе пілі запончыкі, нейкі вісус, ссунуў шапку набакі, стаў перад ваяводам і так дэкламаваў:

Пане Ваявода!
Што то за мода?
Ці можа быць згода?!

Жаўнераў збіраеш,
Шляхту пажыраеш!

Зараўло за ім усё зборышча: “Шляхту пажыраеш! Шляхту пажыраеш!” Пан ваявода, не адказваючы, пайшоў да іх на дзядзінец. Усе глядзелі, што з гэтага будзе? Ён зачарпнуў медным кубкам мёду з цэбра і, пакланіўшыся ўсім, сказаў:

– Святыя айцы! П’ю за здароўе вельмішаноўных братоў шляхты запонскага тракту. Віват!

– Віват! – зараўла шляхта. – Віват, ваявода полацкі! Віват!

I, забыўшыся пра верш, таксама падхапілі ваяводу на рукі ды падкідалі ўгару, не перастаючы крычаць “Віват!”

У нас ніколі ў сэрцы злосці няма!

А мы зразумелі, што верш гэты склаў пан Рэвут: ён гадунец *Scholarum Piarum*¹, да яго з усяго ваяводства, як да лекара па рэцэпты, едуць па прамовы і выступы, а ён сыпле ўсім як з рукава.

Шчасліва адолеўшы ўсе перашкоды, мы такі дайшлі да двара пана Рудаміны, які нас з сваімі валторнамі і шматлікім почтам сяброў сустрэў на вуліцы. На вячэр у яго былі не марцыпаны, а сталы *honeste*² застаўленыя. Зразы, разнастайная квашаніна, колькі супніцаў з булёнам, а смажанае дзічыны *quantitas*³, – аж стол угінаўся. Пан Рудаміна – паляўнічы; перад соймікам ён палюе шэсць тыдняў. Смажанае мяса ласёў і казуляў, дзічыныя галовы і шынкі, лапы мядзведзяў зымалі сярэдзіну аграмаднага стала; а зайчацины і рознага птаства на шырокіх алавяных бляхах горы накладзены; апрача гэтага ў асобных місках – аладкі да зразаў і да булёну. Пачаставаўшыся старою гарэлкаю, мы пачалі падмацоўвацца, запіваючы тлустыя кавалкі выдатным мёдам-трайняком, поўныя фляшкі якога стаялі на коміне. На месца пустых місак і паўміскаў ставіліся новыя, поўныя; іх зноў апаражнялі, бо шмат люду было каля стала і ўсё павялічвалася і павялічвалася наша кампанія. Але кухня пана Рудаміны перамагла, нарэшце, наш воўчы апетыт. Пасля трэцяе і чацвёртае перамены ўжо некранутымі забралі стравы са стала, а пан ротмістар загадаў падаць віна і пачаліся віваты.

Пан ваявода *in casu necessitatis*⁴ не хаваецца ад кілішка, але рэдка каму ўдалося яго спаіць. Ва ўласным доме, калі частаваў гасцей, меў заўсёды колькі бутэлек вады, зафарбаванае віном, і я спрытна наліваў з іх ваяводзе; але калі аднойчы злавіў нас пан падвявода Корсак, мусілі мы кінуць тую штуку, бо ўсе даведаліся пра яе; цяпер *volens nolens*⁵ ён п'е сапраўдны напой; а калі так нап'еца, што яго да ложка весці трэба, дык я маю прыгатаваныя колькі сурвэтак і міску з халоднаю вадою; мы абкладаем змочанымі сурвэткамі галаву. З гарачае галавы пана ваяводы пачынае ісці пары, але адначасна і хмель выходзіць. *Probatum*⁶, што такім чынам можна тройчы напіцца і працверазець; а пішу гэта дзеля ўласнае памяці і *propter utilitem publicam*⁷.

¹ Піярскія школы (лац.).

² Годна, шыкоўна (лац.).

³ Колькасць (лац.).

⁴ У выпадку неабходнасці, пры патрэбе (лац.).

⁵ Хочаш не хочаш (лац.).

⁶ Даведзена, выпрабавана, засведчана (лац.).

⁷ Дзеля агульнай карысці (лац.).

Дык пасля вячэры пілі мы ў пана Рудаміны *lautissime*¹; пасля кожнага вівату – залпам да дна, іграпі валторны і дзяўчатаы весела спявалі хорам:

Выпіў, выпіў, не пакінуў –
Гу-га! Не пакінуў!
Хай бы Пан цябе блаславіў –
Гу-га! Цябе блаславіў!

А пасля заспявалі курдэша² і чумадрыху. Вытрымаць ужо было немагчыма. Чумадрыха – гэта мелодыя з запалам: заткнуўшы палы за пас, пахапалі нашы браты дзяўчат ад валторнаў ды ў скокі.

Я гэтак зрабіць не мог з-за прэзентабельнасці ваяводы, аднак жа хоць на месцы, але падскокваў: бо і ў галаве шумела, і, скажу, даліпан, цяжка было стрымацца. Сам ваявода, надзвычай пацешаны, поўны гаманец кінуў на валторну, а па ягоным прыкладзе столькі таляраў і злотых пасыпалася, што цяжка і палічыць. Жменямі дзяўчатаы збіралі гроши; бо і заслужылі! Няхай ім... Пан Бог дапамагае!

Усё адначасна: і спевы, і скокі, і віваты, і крыкі. Гу-га! Гуло як ў гаршку і разносілася ад нашага двара па ўсім мястэчку; была ўжо позняя ноч, калі два выстралы прагучалі ў нас пад вокнамі. Пасыпаліся шыбы, а па валторнах, нібы хто гарохам сыпануў, – гранкулькі. Перапалоханыя дзяўчатаы жахліва закрычалі; мы загукалі: “Езус! Марыя!” і застылі як укопаныя... Рагтам нехта закрычаў:

– Хапай эксцэсантаў!³

І мы гуртам выскачылі ў сад, куды выходзіла пабітае вакно, ды разбегліся ва ўсе бакі. Але што? Ноч цёмная, хоць вока выкалі, і дождж пачаўся спорны; ногі ва ўсіх няцвёрдыя, а на слізкай зямлі кожны то падаў на градку тварам у балота, то лоб аб дрэва расквашваў, аднак падымаліся і лётаў, нібы ў жмуркі гуляючы. Усе крычалі: “Хапай! Бяры! Трымай! Бі яго! Вяжы!” – не ведаючы каго. Хапаў адзін аднаго, а пазнаўшы, – адпускаў і зноў абодва палявалі. Мітусня і гам невыказальны – сапраўдная вежа вавілонская.

Нарэшце запалі некалькі паходняў, але і гэта не дапамагло; пасмалілі толькі дрэвы і калі б не дождж, дык, можа, і двор спалілі б.

Сад дастаткова вялікі, агароджаны частаколам; відаць, нейкія жлукты, стрэліўшы па нашых вокнах, нібы ў вулей, адразу ж пераскочылі плот, і ўжо былі далёка, пакуль мы пачалі іх шукаць; знайшлі мы толькі пад загародаю ражок з табакаю, і гэта – адзіная перамога нашае выправы.

¹ Даволі шмат (лац.).

² Старая застольная песня.

³ Уцекачоў (лацінізм).

Змокнуўшы ў часе дарэмнае беганіны, мы сабраліся ў хаце. Пан Рудаміна ледзь не лопнуў ад злосці, што ў ягонай кватэры такі выпадак надарыўся ваяводзе; перапрашаў яго, хоць і не быў вінаваты; заўтра раніцою меўся падаваць маніфест, сам не ведаючы на каго, і, нарэшце, пасля ўзаемных найсардэчных экспастуляцыях¹ мы выпілі яшчэ па келіху. Дзяўчата заспявалі ў гонар пана ваяводы:

То-то пан, то-то пан, то дабрадзей наш!

А мы, слугі ягоныя,

П'ём, як і многія.

То-то пан, то-то пан, то дабрадзей наш!²

І, запаліўшы паходні, пайшлі мы да сваіх кватэраў.

---

¹ Настойлівых патрабаванняў (лацінізм).

² Даўняя гуляцкая песенька.

ДВУБОЙ

V

Назаўтра перад узыходам сонца прыйшоў да мяне пан Станіслаў.

– Пане браце! Пане Міхале! – сказаў ён, будзячы мяне разаспанаага. – Падымайся! Коні гатовыя.

– Але ж мне хутка вярнуцца трэба, бо як прачнецца ваявода, я ўпэўнены, адразу мяне пакліча; тым болей, што сёння рэасумпцыя сойміку.

– Ну то, братка, праз чвэрць гадзіны будзем на месцы. Я ад маіх шпегаў ведаю, што пан шамбеляніч абавязкова прыедзе з некалькімі сваімі прыхільнікамі, мы не будзем доўга чакаць. Сама ж справа... не задоўжыцца... надзея на Бога і на Гарасіма.

Прычапіў на пас і я сваю Эльжутку – шаблю-аўгустоўку, якую атрымаў у якасці прэзента ад пана Буржынскага, браслаўскага старасты, зяця пана ваяводы, і мы рушылі рыссю па віленскім гасцінцы.

Прыехаўшы на прызначанае месца, мы аддалі коней казаку, які адвёў іх за стаю. Пан Станіслаў дастаў з похваў Гарасіма і ўткнуў яго ў зямлю, а з кішэні – маленъкі скрутак, які паклаў на камень.

– Што гэта, пане Станіславе? – пытаюся.

– Гэта, пане браце, аржаны хлеб і павуціна – выпрабаваны шляхецкі вульнэрарыюм¹. Амаль кожны шляхціц, збіраючыся на соймік, здымае ў хаце – перадусім, толькі гэтым разам – усю павуціну ды бярэ яе з сабою, дык ў неспадзяваным выпадку – (тут ён правёў пальцам па носе і вуснах) – мае ў кішэні рэмэдыюм², які і кроў спыніць, і за хуткі час так вылечыць, што толькі невялічкі шрам застанецца. Вашэць малады, пане браце, дык слухай мяне старэйшага і без павуціны аніколі не едзь на соймік. А цяпер, пакуль яны прыедуць, прачытаем ля крыжа ранішня малітвы.

Мы ўкленчылі перад распяццем Езуса Хрыстуса і пачалі маліцца.

¹ Сродак ад ранаў (лацінізм).

² Сродак (лацінізм).

– *Mea culpa! Mea culpa! Mea maxima culpa!*¹ – прамаўляў са скрухаю, б’ючы сябе ў грудзі, пан Станіслаў, – але няхай жа не называе мяне стрэльчыкам. Аман.

Пасля ён падняўся і паходжваў, пакручваючы вус і пазіраючы на дарогу да Ушачаў.

А я ўпершыню добра прыгледзеўся да постаці пана Сьвебоды. “Мілы Божа! – падумаў сам сабе. – Не ведаў чалавека шамбеляніч, а пачаў з ім справу, пэўна, фатальную для сябе”.

Пан Сьвебода быў невысокага росту і крыху накульгваў на правую нагу: на нейкім сойміку яго падстрэлілі ў пятку. На ягоным твары д’ябал (як гаворыцца) гуляў у трышака: пабіты воспаю ды знявечаны некалькімі шрамамі ад палаша. Калі яшчэ, узніўшы Гарасіма, надаваў свайму твару ваяўнічы выгляд, шляхта ўцякала ад яго, як ад васіліска. Клубоў пан Станіслаў зусім не мае, так што партупея для палаша на ім не трymаецца і ён мусіць яе на пас прычапляць, а пас на цёмныя гафткі прышпільваць! Але ж за тое плечы! Як лава, а рука, як рыдлёўка! Як пацісне ад усяго сэрца!.. У паядышку б’еца з наскоку і прысядаючы, чаму выдатна дапамагае папсаная нага. Пра свае шрамы на ілбе і твары апавядыаць не любіць; адказвае коратка: “Пляжыў я, пляжылі і мяне”.

Хутка мы ўбачылі шэсць вершнікаў, што скакалі да нас не гасцінцам, а праз нівы і лугі, канавы і платы.

– Дрэнь справа, пане браце! – сказаў пан Станіслаў. – Ужо, здаецца, нецвярозыя: ляціць наўпрост, нібы іх, даруй Божа, шатан падганяе, і, можа, усе разам на мяне накінуцца. У такім разе я абапруся на крыж і крыжам іх перажагнаю; а ты, пане браце, пільний тыл.

Аднак сталася не так. За пару дзесяткаў кроکаў усе спешыліся, і толькі адзін шамбеляніч выхапіў шаблю і без памяці кінуўся на пана Станіслава. А той вырваў з зямлі Гарасіма і рушыў упрысядку; а калі раптоўна узніўся і вельмі моцна секануў... зазвінела ў паветры і адляцела шабля шамбеляніча, а ён сам з імпету распластаўся на зямлі.

– Ну што, пане браце! – сказаў пан Станіслаў. – Уставай! *На плячах крыжа рабіць не буду*².

– Пагодзімся, пане падчашы! – сказаў, падымаючыся, шамбеляніч.

– Згода, згода! – кричалі ягоныя секунданты. – Маеш сатысфакцыю, пане падчашы!

– Згода, пане Станіславе! – сказаў і я.

¹ Мая віна! Мая віна! Мая вельмі вялікая віна! (слова з Чыну пакаяння на Імшы, лац.).

² Гэтыя слова напісаны па-беларуску.

– Ну то няхай сабе і згода, – паўтарыў пан Станіслаў, хаваючы Гарасіма ў похвы. – А другі раз, пане браце, не чапай стрэльчыка, бо Вашэці настраляе.

Мы зноў крыкнулі: – “Згода!” Праціунікі абняліся, і ўсе сяброўскім гуртам, дзякуючы Богу, што абышлося без крыві, вярнуліся ў мястэчка.

СОЙМІКАВАЯ СЕСІЯ

VI

Пан ваявода ўжо паслаў шукаць мяне ва ўсе бакі; але калі я з'явіўся да яго і патлумачыў прычыну свае адсутнасці, калі прыйшоў і пан Станіслаў, дык ён абняў нас абодвух і павіншаваў з вікторыяй.

Мы трапілі на самы *consilium bellicum*¹. Тут ужо быў пан падвядома Корсак, пан Рудаміна, пан Шырын, пан Падвінскі і яшчэ колькі прыхільнікаў ваяводы. Пасля ўчарашняга эксплозіі², калі падобная *periculum*³ магло паўтарыцца, на думку ваяводы і асобных паноў, што сабраліся на раду, неабходна размясціць міліцыю на могілках блізу касцёла і паставіць варту ля дзвярэй.

Ужо нават сказаў мне ваявода:

– Святы ойча! Ляці да Пякарскага, няхай вядзе войска з усім рыштункам ў мястэчка... капэла наперадзе.

– А хто ж будзе соймікаваць? – абазваўся пан Падвінскі. – Бо, мосці ваявода, ані пан падкаморы, ані хто-небудзь са шляхты з яго-нае партыі, ані нават я сам не ступлю нагою ў касцёл, калі ён будзе аточаны войскам. Хоць бы Яснавяльможны пан і адкрыў соймік, і абраў паслоў, але гэта будзе ні легітымна, ні дзеля панскага гонару, а нядобрая слава, якая ўжо і так пашыраеца сярод шляхты, што Яснавяльможны пан хоча дзейнічаць рэпрэсіўна, спраўдзіцца, і ўжо пасля гэтага нічога не выправіш.

– Што ж рабіць, святы ойча?

– Дзейнічаць, мосці дабрадзею ваявода, як належыць шляхетнаму сенатару і галаве ваяводства, але не забываць і пра асцярожнасць. Па-праўдзе, заўзятасць праціўніка вялікая, але ўчарашні стрэл зроблены не па іхняму, перадусім, загаду, бо шляхетныя і прыстойныя грамадзяне да такое акцыі цалкам не здольныя, і крыўдзіць іх той, хто так думае пра іх; а ўвогуле, у нашае пачцівае шляхты і хрысціянскіх паноў болей галáсу, чым злосці...

– А карацей кажучы, святы ойча?

¹ Вайсковая нарада (лац.).

² Праступак (лацінізм).

³ Небяспека (лац.).

– Карацей кажучы, ідзі пан смела ў касцёл і займай сваё сенатарскае *stallum*; кліч да сябе ўрадоўцаў земскіх і адкрывай соймік. Падабраныя і выпрабаваныя прыяцелі аточаць пана і нічога не варта палохацца.

Згадзіліся ўсе з гэтаю мудраю радаю пана пісара, а пасля правомовіў да нас з панам Станіславам ваявода:

– Святыя айцы! Выберыце сто шабляў надзейных і разважлівых ды пасадзіце іх блізу вялікага алтара; а як выканаеце ўсё, васан, пане Станіславе, заставайся за камандзіра, а вашэць, святы ойча, вяртайся сюды дапамагаць мне.

Мы з панам Станіславам накіраваліся да ксяндза-прыёра дамініканай, бо ў іхнім касцёле меўся адбыцца соймік, а пасля пайшлі з ім у касцёл і вынеслі адтуль з належнаю пашанаю *Sanctissimus*¹ ў кляштарную капліцу; затым *in ordine*² кляштарных братоў лыкнуўшы на сняданак *crematum*³, паспяшаліся выбіраць гвардыю для ваяводы, забраўшы касцельныя ключы з сабою.

– Пане браце! Пане Міхале! – сказаў пан Станіслаў. – Чаго нам дарэмна бадзяцца? Пад маёй *манудукцыяй*⁴ пяцьдзесят Парчынскіх, цэлая ваколіца; хлопцы, як дубы; я займу з імі *прэзбітэрый*⁵; ручаюся, што яны стрымаюць запончыкаў і што ніхто, апрача ваяводы і ўрадоўцаў, і носа за *краткі*⁶ не паткне.

*Dictum – factum*⁷. Я пачакаў паўгадзіны на могілках і ўбачыў пана Станіслава, які вёў сваіх грацыялістай⁸. Гарачы гультайскі бігас, якога на сняданак цэлы кацёл з’елі, і гарачы мёд, якім шчодра запівалі, зачырванілі іхнія твары і насы; ідуchy паважна, яны толькі выціралі тлустыя вусы і спацелыя чупрыны.

Нашыя праціунікі, выскокваючы з двароў, крычалі:

– Съвебодчыкі! Куды вы, съвебодчыкі?

Парчынскія пазіралі на іх з-пад ілба, як мядзведзі, і спакойна цягнуліся; але паспрабуй да іх падыдзі!.. Альбо зачапі!.. Як стукне які!..

Пасадзіўшы іх паводле інструкцыі пана ваяводы блізу вялікага алтара, я адчыніў насцеж дзвёры касцёла, але замкнуў фортку зак-

¹ Найсвяцейшы (Сакрамент) (лац.).

² Тут: у кампаніі (лац.).

³ Тут: моцнага (гарэлкі ці мёду) (лац.).

⁴ Тут: кіраваннем (лацінізм).

⁵ Частка касцёла, дзе знаходзіцца вялікі алтар, якую ў часе набажэнства займае духавенства (лацінізм).

⁶ Брама з металічных альбо драўляных прутоў.

⁷ Сказана – зроблена (лац.).

⁸ Нахлебнікі, пенсіянеры (лацінізм).

рыстыі і схаваў ключ за пазуху, каб на ўсялякі выпадак мець вольны шлях дзеля рэйтэрady. Пан Станіслаў застаўся за камандзіра, а я пайшоў паведаміць ваяводзе.

Пасля ўсе мы рушылі ў касцёл.

Пан ваявода *магніфіцэнтарам*¹ выйшаў і, даліпан, па-панску. Кунтуш *гранатавы*² з саёты, як атласны, са шнурамі і кутасамі залатымі; жупан шоўкавы, зашпілены пад горлам *карбункулам*³, які каб брат шляхціц меў, дык хлеба – на ўсё жыццё; багаты пас у карпіную луску, аж золата цякло з фрэнзляў; нарэшце, блакітная стужка Белага Арла і зорка на грудзях ды палаш у похвах з *яшчуру*⁴ і залацістое бляхі. Усё гэта да пекнае фігуры пана ваяводы выдатна пасавала. Пан шчуплы, але не худы, белатвары, валасы падstryжаныя, аднак брытваю яму лоб не голяць, бо і фрызуры, і паголеныя лбы выходзяць ужо з моды; вочы блакітныя, вусы венгерскія, вонратка кароткая, боты, як улітыя. І калі так выстраены ды ў добрым гуморы падсунецца хвацка да якое кабеткі, дык расце як на дражжах дабрадзейка, а пані ваяводзіна безупынна табаку ўжывае.

За панам ваяводам ішлі нашыя прыяцелі і земскія ўрадоўцы; я за імі вёу *circiter*⁵ трох сотняў чалавек шляхты, якія, як і съвебодчыкі, пасля бігасу і паленага крупнічку⁶ былі добра падпітыя. Як мог супакойваў іхняе гарлатанне, граміў выхвалянні; і слухалі мяне, бо ведуючы амаль кожнага *de nomine et cognomine*⁷ і забяспечваючы іх шчодра, я здабыў сярод іх вялікую *кансыдэрацыю*⁸.

Падыходзячы пад касцёл, мы пачулі там страшэнны шум; калі ж меліся ўвайсці, Юноша, знаёмы нам запончык, закрычаў на ўсё горла:

– Калі нас ваш Твардоўскі (так яны празвалі пана Станіслава, здзекуючыся з ягонае кульгавае нагі) не пускае за краткі, то мы вас ў касцёл не пусцім і замкнём дзверы перад носам.

І праўда, ён зачыніў касцельныя дзверы і заваліў іх знутры.

¹ Магніфіцэнтар – назоўнікавы наватвор ад лац. прыслоўя *magnifice* -- выдатна, гожа, бліскуча.

² Цёмна-сіні.

³ Карбункул, альбо чырвоны гранат – каштоўны камень.

⁴ З шагрэневае скury.

⁵ Блізу (лац.).

⁶ Грэтая гарэлка з мёдам і прыправамі. (Прыпіс аўтара).

⁷ Па прозвішчы і прыдомку (лац.).

⁸ Павага, пашана (лацінізм).

У касцёле яшчэ большы ўзняўся галас. Мы баяліся, каб не закрывавілі дому Божага. Але не ведалі панове запончыкі, што ў мяне ў кішэні ёсць спосаб увайсці ў касцёл і без іхняе ласкі; я аддаў ключ ад закрыстыі ваяводу.

– Святы ойча! Маеш розум, – сказаў ён.

Я хацеў нагадаць яму пра *інфіму*, але, уласна, прыйшло на памяць, што на мне пáлевы атласны жупан.

Мы раптоўна апынуліся ў касцёле сярод нашае съвебодчынскае грамады. Запончыкі *obstipuerunt*¹, убачыўши нас, як з неба зляцелых.

– Здрада, здрада! – крычаў п’яны Юноша. – Твардоўскому д’ябал дапамагае!

– А ты, ерэтык пракляты, – закрычаў я, імкліва набліжаючыся да яго, – у доме Божым пра д’ябла ўспамінаеш! Чакай, іду зараз да дамініканцаў і распавяду ім пра тваё блюзнерства. Яны цябе праклянуць, а мы спячэм на вогнішчы, як рака. Бо ж, мосці панове, касцельнае скляпенне на нас упадзе, калі будзе сярод нас гэты недавярак. Прэч з дому Божага! Прэч!

І смела прайшоўши па касцёле, адсунуў завалу і адчыніў дзвёры, нібы дзеля выгнання Юноши; ды ён, аблаяны нават сваімі, прыціснуў вушки і схаваўся дзесьці пад амбонам. А тым часам праз адчыненыя дзвёры ўваліліся гуртам нашыя, а сярод іх – бэшчаныя без міласэрнасці Сяліцкія, Нарніцкія з прыхільнікамі, што трапілі пад касцёл тады, калі перад дзвярыма стаяла нашая разгневаная шляхта, якая абвінавачвала іх, як ініцыятараў учынку Юноши, хоць яны і не прысутнічалі.

Які пачаўся галас і тлум, калі касцёл запоўніўся. Божа, злітуйся! Думаў, што не будзе гэтamu канца.

Не чакаючы рэасумпцыі сойміку, прыхільнікі падкаморага крычалі:

– Прапануем пасламі пана Сяліцкага і пана Рэвута! Віват, пан Сяліцкі і пан Рэвут!

Нашы гудзелі:

– Віват, пан Сулістроўскі і пан Брастоўскі – паслы ваяводства Полацкага!

– А дзе ён, той пан Сулістроўскі? – пыталіся адны.

– У антыподах! – падпускалі шпількі іншыя.

Тут пан Станіслаў нечакана з’явіўся на кратках і моцна закрычаў:

---

¹ Аслупянелі (лац.).

– Просім перш-наперш спаліць ерэтыка Юношу! Хто верыць у Бога – палі! Бо калі будзем падтрымліваць ерэтыкаў – самі марна загінем.

Усе Парчынскія загудзелі:

– Паліць ерэтыка, паліць!

Я зірнуў у вочы пану Станіславу.

– *Stemus simul!*¹ – сказаў ён мне. – Падтрымай маю прапанову, пане браце!

Ды зноў пачаў прамаўляць:

– З кім павядзешся, ад таго і набярэшся. Дык і мы, мосці панове, жывучы побач з ерэтыкам, не пазбегнем ерасі. Анічога не пачнем, пакуль гэтая справа не будзе вырашаная. Гэтая справа важная, тут гаворка пра збаўленне душы!

Зноў галас:

– Спаліць Юношу!

Я зразумеў, што хоча пан Станіслаў, а таму закрычаў:

– Не дазваляю! Юноша не толькі ерэтык, але і чараунік. Сам быў сведкаю, як ён раз выпіў тры гарцы моцнага трайняку і не ўпіўся. Гэта не так сабе! Гэта – чары! Гэта ніжарты! Але па справядлівасці трэба перш-наперш, каб быў *jure victus*²; а пасля належыць выпрабаваць вадою. Я ведаю ўвесць *proceder*³ гэтае аперацыі, бо ўжо чатыры бабы выпрабоўваў; дык прашу пра эксгібіцыю⁴ асобы чарауніка, а я яго *ex pinc solita praxi*⁵ выпрабую. Калі патоне, то і выцягваць не трэба, бо ерэтык; а калі будзе плаваць зверху, то чараунік. І на гэты спектакль я запрашаю ўсіх паноў братоў шляхту і дабрадзеяў.

– Няма згоды! – кричаў Сьвебода і съвебодчыкі. – Навошта гэтая цэрымонія з ерэтыкам? Палі! Хто верыць ў Бога – палі!

– Выпрабоўваць вадою! – кричаў я і даў знак сваім, якія зараўлі так, што аж касцёл затросся. – Выпрабоўваць вадою чарауніка Юношу! Дзеля святое справядлівасці, выпрабоўваць вадою!

Паны ўрадоўцы са здзіўленнем глядзелі на нас.

– Святыя айцы! – сказаў ваявода. – Вы што, ашалелі?

– Не хвалюйся, пан, – шапнуў яму пан Станіслаў, – не спалім, толькі выкурым гэтага задзіру і п'яніцу.

І кричаў моцна:

¹ Стальма разам, будзьма разам! (лац.).

² Пакараны па закону (лац.).

³ Ход (паланізм з лац. *procedo* – выходзіць, ісці наперад).

⁴ Выданне, выяўленне (лацінізм).

⁵ Адразу ж, як гэта звычайна робіцца (лац.).

– Ці паліць, ці выпрабоўваць вадою, але спачатку просім пра экстрадыцыю¹ Юношы... А хто яго бараніць будзе, той сам пракляты.

А я крычаў:

– Запрашаю паноў братоў на выпрабаванне вадою!

Юноша штосьці лемантаваў ад крыўды пад амбонам, але ніхто яго не чуў; а калі яшчэ хтосьці з запончыкаў крыкнуў:

– Гэта цікавы спектакль – выпрабоўваць вадою чараўніка! Ніколі ў жыцці такога не бачыў. Мосці панове, давайма аддадзім Юношу на спробу.

Ён, бачачы, што ўсе гатовыя з-за цікаўнасці выдаць яго на страту, цішком па-за калонамі выбраўся з грамады і ўцёк з касцёла.

Тым часам пан Падвінскі пісаў і пісаў. Пан ваявода, хоць колькі ўжо разоў падымаўся і пачынаў сваё: “Святыя айцы!”, але, заглушаны нашым крыкам, зноў сядаваў і чакаў; тут пан Падвінскі даў галавою знак, што ўжо закончыў. Тады ваявода ўзняўся дзеля рэасумпцыі сойміку; з прычыны, што езуіты не падрыхтавалі прамовы, хоць двойчы да іх у Полацак пасыпалі, а красамоўства пана ваяводы *ex abrupto*² ніякае, дык ён, паўтарыўшы зноў:

– Святыя айцы! Панове браты і дабрадзеі! – толькі дадаў: – Шчыра прашу выслушаць рэасумпцыю нашага пасольскага сойміку, напісаную годным земскім урадоўцам вяльможным пісарам Падвінскім, *cum laudo circa securitatem publicam*³, на што, думаю, будзе згода ўсяго шаноўнага ваяводства.

– Што за лаўдум⁴? Якое лаўдум? – абазваліся Сяліцкія. – На гэта няма згоды.

– Спачатку паслухайце гэтае лаўдум, – сказаў, падняўшыся, пан пісар. – Бо крычыце, не ведаючы нічога.

Прамотар⁵ іх усіх – падкаморы, паважаючы пісара ды, як і ваявода, лічачы яго сваім, як і мы лічым яго нашым, махнуў рукою на сваіх – і цішыня.

Пан пісар спакойна прачытаў сваю рэасумпцыю і лаўдум, у якім выказваў, каб кожны, хто *in tractu*⁶ пасяджэнняй у касцёле выхапіць шаблю, быў прызнаны *tanquam contumax*⁷ і выгнаны з кола.

¹ Выданне (лацінізм).

² Без падрыхтоўкі (лац.).

³ З ухвалаю (пастановаю) адносна грамадскае бяспекі (лац.).

⁴ Ухвала, пастанова (лацінізм).

⁵ Натхняльнік, ініцыятар, кіраўнік (лацінізм).

⁶ У часе (лац.).

⁷ Як парушальнік (закона) (лац.).

– Як гэта? – лемантавалі запончыкі. – А на якое ліха шабля, калі яе даставаць нельга. Пане пікар, прычапі сабе лучыну на бок. Пане ваявода, загадай сваім жаўнерам куркі з мушкетаў адкруціць, дык і мы тут жа шаблі адчэпім. Пан Падвінскі скарумпаваны! Няма згоды!

Дык зноў спрэчкі сярод старшыны за краткамі, і звада ды крыкі ва ўсім касцёле... Раптам гук паштовае трубы пачуўся ля касцёла... Змоўкла гамана, усе задумана павярнулі вочы на дзвёры, у якіх паказаўся пан Алаіз Сулістроўскі, пікар вялікі літоўскі.

Шляхта нашая полацкая яго не ведае: ён *de radice*¹ ашмянец; там мае свае маёнткі – Шэментаўшчыну, Вішнёва, Чурлёні, куды мы заўсёды заязджаєм з панам ваяводам, вяртаючыся з Вільні. Але як прызначылі зверху, каб з Ашмянскага павету пасламі былі пан Кацёл і пан Бянькунскі, дык пан пікар вялікі літоўскі, маючы ў Полацкім ваяводстве нейкі фальварак, вырашыў абірацца тут і напісаў папярэдне пра гэта ваяводу.

Вялікі шум учыніўся на ягонае з'яўленне. Зрабілі яму шырокі праход аж да кратак, ідучы якім, ён кланяўся ва ўсе бакі. А вестка хто ён імгненна разышлася па касцёле, як і тое, што прыехаў наўпрост з Варшавы.

Не высокая гэта *крэатура*², пан Сулістроўскі, але ж галава! Развумны, далёка да яго нашаму пану Падвінскаму. Не мае ён папулярнасці сярод шляхты і не імкнецца да яе. Не любіць нават яго ашмянская шляхта, бо як з'явіцца на сойміку, дык і закончыўся соймік. Без прамоваў, без аргументаў і *трактамэнтаў*³ – усё выдатна на асобных з кожным кандыдатам канферэнцыях уладзіць, што яны і не заўважаць, як знікне заўзятасць, святы спакой прыйдзе, *stalla* і пасады атрымоўваюць тыя прэтэндэнты, пра каго думаў перад соймікам адзін толькі пан Сулістроўскі, а шляхце і не снілася! Дык вяртаючыся пасля, апусціўшы насы на квінту, дадому, пракліналі Сулістроўскага, бо гэты інтрыган і фармазон закончыў *insperate* соймік, а іх заўчасна ад шаблі і мёду да сахі і вады адправіў. Падышоўшы да стала, пан Сулістроўскі фамільярна абняў пана ваяводу, прыязна прывітаўся з усімі і дастаў з-за пазухі ліст з вялікаю белаю пячаткаю, аддаў яго пану ваяводу, кажучы: “Ад Яго Мосці Карала!”

Пан ваявода, дастаўшы ліст з каперты і пазнаёміўшыся з ім, сказаў:

¹ Па паходжанні (лац.).

² Стварэнне, істота (лацінізм).

³ Пачастункаў (лацінізм).

– Святыя айцы! Панове браты і дабрадзеі! Ліст Міласцівага Пана датычыць хутчэй усяго ваяводства, чым аднаго мяне, дык я прачытаю яго ўголас.

Усе з цікаласцю наставілі вуши, і пасля гвалту прыйшла цішыня, нібы анёл праляцеў. Чытаў пан ваявода гучна *ut sequitur*¹, я ж цяпер той ліст перапішу сабе. Гэта ж не жартачкі – ліст ад каранаванае асобы!

“Вяльможны ласкава нам мілы!

Прыходзіць час выбараў паслоў земскіх на сойм, законам прызначаны. Шаноўнае Полацкае ваяводства відавочна мае ў сваім гроне мужоў, свято і міласць якіх да грамадскага добра можа годна адпавядыць надзеям і клопатам Нашым каралеўскім; але адпавядала б Нашым зычэнням, каб з гэтага ваяводства Вяльможны Алаіз Сулістроўскі, пісар вялікі літоўскі, і шляхетны Міхал Брастоўскі былі абраны пасламі. Паведамі, Ваша ласкавасць, гэтае Наша зычэнне шаноўнаму Полацкаму ваяводству, сабранаму на соймік, а таксама і пра каралеўскую ласку. Добрага здароўя Вашай ласкавасці ад Бога зычым”.

Пасля чытання зноў стаяла цішыня, але нехта з лавак абазваўся:

– Ласка панская на пярэстым кані ездзіцы!

Нібы разбуджаны гэтым, падняўся пан падкаморы Сяліцкі, папрасіў слова і сказаў:

– *Salvo respectu*² да ліста Найяснейшага пана; аднак я лічу, што гэта ёсць *in praejudicium*³ нашае шляхецкае прэрагатывы – абірання ўрадоўцаў паводле нашае волі. Калі я ад бацькоў, дзядоў і прадзедаў сваіх спрадвечны *civis et servus*⁴ гэтага шляхетнага ваяводства і кожнага з братоў шляхты *ausus sum*⁵ функцыяй пасольскай на будучы, дасць Бог, сойм уганараваць, і гэтага прашу ў вас; і таму, маючы надзею на вашыя братнія пачуцці (тут ён кланяўся ва ўсе бакі), я не адмаўляюся ад намераў і паважанага Яснавяльможнага пісара літоўскага, нягледзячы на тое, што яго манарх падтрымлівае, запрашаю на ватаванне.

Пан Сулістроўскі стаяў спакойна, нічога не адказваў, толькі падкручваў вусік. А шляхта крычала:

– Просім пана Сяліцкага!

Шум перапыніў пан Станіслаў, закрычаўши:

¹ Як ідзе далей (лац.).

² З захаваннем павагі (лац.).

³ Парушэнне (лац.).

⁴ Грамадзянін і слуга (лац.).

⁵ Адважыўся (лац.).

– А вось рэвэрэндысімус¹ Рэвут з казаннем.

Бо з'явіўся на амбоне пан Рэвут. Павярнуліся ўсе да амбону, а пан Рэвут так прамаўляў:

– Браты шляхта! Я ваш брат шляхціц! А шляхціц на загродзе роўны ваяводзе! Гэта вядома ўсім. А што да Ягамосця караля, то ён у Варшаве, а мы ва Ушачах. Пан кашталяніч – сенатарскі сын, а я лоўчыц з Амтаровіч (так называецца фальварак пана Рэвута), і хто з нас не будзе паслом, няхай блыху з'есць у кашы і застанецца тым, што застанецца. *Dixi*².

– Брава! – кричала шляхта. – Брава! Віват, пан Рэвут, віват пан лоўчыц, пасол наш! Віват!

– Просім пана ваяводу прызначыць ватаванне, кандыдаты вядомыя, – прапанавала варожая нам старшина. Момант быў крытычны, бо нашыя таксама мармыталі, асабліва супраць пана Сулістроўскага:

– Навошта нам ашмянец, калі маєм уласных?

Зразумеў ён, што можа здарыцца, дык шапнуў на вуха пану ваяводзе, а той сказаў:

– Святыя айцы! Час позні, соймік рэасумпаваны, аднак сесію я адкладваю на заўтра.

– Няма згоды! – кричалі *ex opposito*³. – Няма згоды!

– *Pluralitas*⁴ відавочная, – дадаў пан Сяліцкі. – Альбо няхай панове супернікі нашыя дабраахвотна адмаўляюцца, альбо, мосці ваявода, просім пачаць ватаванне.

Закіпела ў гэты час як у гаршку. Нашыя кричалі, што сесія адкладваецца на заўтра. Глушылі іх праціўнікі, гарланячы:

– Пане ваявода, давай *калкулы*⁵. Віват, пан Сяліцкі і пан Рэвут!

Рады ўжо аніякае не было. Зноў сказаў пан ваявода:

– Святыя айцы! Адклаўшы сесію, нам няма чаго тут чыніць.

І збіраўся выйсці тудою, кудою і заходзіў – праз закрыстыю.

А пан Сяліцкі паведаміў, што ў такім разе яны абяруць сабе маршалка альбо ён сам, як падкаморы, будзе працягваць паседжанне.

– *Qui jure?*⁶ Святы ойча!

Ужо блізкую згаду перапыніў пан Сулістроўскі. Ён падышоў да пана Сяліцкага і сказаў па-свойму, гэта значыць, ціха і сціпла:

¹ Найялебнейшы, найдастойнейшы (лац.).

² Я сказаў (лац.).

³ З супрацьлеглага, супярэчнага боку (лац.).

⁴ Большасць (лац.).

⁵ Картка для выбараў з напісаным прозвішчам кандыдата альбо шар дзеля галасавання (лацінізм).

⁶ А ці законна? (лац.).

– Май ласку, Мосці падкаморы, згадзіцца на адклад сесіі да заўтра; гэта можа адпавядаць зычэнням Найяснейшага пана, які праз мяне цяпер перадае пану довад свае ласкі панскае і ўзнагароду ягных грамадскіх заслугаў.

– Што гэта? – запытаўся падкаморы.

– Цяпер не час і не месца тлумачыць важную рэч сярод такога тлуму; але проша мне верыць і не пашкадуе пан.

Сяліцкі пачаў лагаднечы і раіцца са сваімі. Шляхта, не ведаючы ні пра што, усё яшчэ раўла... А тут пан Станіслаў зноў з'явіўся на кратках і крыкнуў на ўсё горла:

– Пане Матэвушу! Вядзі, вашэць! – і зноў схаваўся ў тлуме.

– Да якога Матэвуша звяртаешся? – запытаўся я.

– Да кожнага, які тут ёсць, пане браце! Убачыш вынікі.

І сапраўды, учыніўся рух сярод шляхты. Пяць ці болей знайшлося Матэвушаў, і кожны, думаючы, што гэта яму загадвалі, і гэтым самым ён лічыцца кірауніком свае грамады, хацеў трymацца такое прэпандарэнцыі; дык склікаў, збіраў, штурхаваў, гаспадарыў і, нарэшце, хтосьці з іх, падняўшы шапку ўгору, закрычаў:

– На абед, мосці панове! На крупнік і смажаніну, мосці панове!

Спадабалася такая прапанова.

– На смажаніну! На смажаніну! – ахвотна паўтаралі браты шляхта, забыўшыся пра соймікавую калатнечу.

І Матэвушки хутка вывелі з касцёла большую палову грамады.

– Святыя айцы! – сказаў ваявода. – і я згаджаюся з гэтым праектам і шляхетнага нашага госця, а з ім і ўсё кола шаноўных урадоўцаў шчыра прашу на абед.

Зацікаўлены абяцанымі дзеля яго каралеўскімі ласкамі, згадзіўся пасля пэўнай малестацыі¹ і падкаморы. Дык усе гуртам мы выйшли з касцёла і хутка ўсе Ушачы адкыўляліся смажанінаю.

¹ Надакучвання (лацінізм).

АБЕД У ПАНА ВАЯВОДЫ

VII

Сабралася ў нас зборышча. Калі прыйшоў пан Сяліцкі, падкаморы, кіраунік апазіцыянераў, дык за ім прыцягнуліся і панове Нарніцкія, Прасецкія і пан Рэвут, і колькі з ніжэйшага хору братоў шляхты з іхняе партыі. Усіх найсардэчней вітаў ваявода, а кожны зацікаўлена пытаўся пра навіны з Варшавы, асабліва, якія каралеўскія фаворы¹ мае атрымаць падкаморы.

Дагаджаючы гэтай цікаўнасці засцянкоўцаў, пан Станіслаў шапнуў па сакрэту на вуха нейкаму, што здаецца, кароль ягамосць пасылае пана падкаморага паслом у Турцыю, а ўесь запонскі тракт прыдае яму ў якасці світы і сумпт уласны мае выдаткаваць.

– Гэта ажно за мора, мосці дабрадзею? – ціха запытаўся шляхціц.

– Вядома, пане браце, што па сушы туды не дойдзеш.

– Але пані пакаморына ніколі не згодзіцца на гэта, – сказаў шляхціц, відавочна, хатні *famulus*² пана Сяліцкага. І пакруціўшы галавою, цішком выскачыў за дзвёры – з навіною для братоў шляхты.

Я ж заўважыў, што пан Сулістроўскі ўнікаў падкаморага, а з панам ваяводам у кабінече доўга раіуся. Добры лёкай павінен адчуваць панску думку, дык і я, каб не заўважылі гэтага, загадаў разносіць гарэлку.

Калі яны выйшлі з кабінета, ваявода шапнуў мне:

– Святы ойча! Трубы – у сенцы, Пякарскі няхай будзе гатовы на дзядзінцы, як пачуе трубы – агонь!

Нібы не зважаючы на загад, я стукнуў сваёй маршалкоўскаю ласкаю перад ваяводам і сказаў абыякава:

– Супніцы на стале!

Селі абедаць, а я tym часам выскачыў за дзвёры і паклапаціўся, каб усё было паводле панскае волі.

Побач з панам ваяводам з правага боку сеў пан пісар літоўскі, а з левага – пан падкаморы Сяліцкі. Выконваючы свае абавязкі, я абы-

¹ Ласкі (лацінізм).

² Блізкі, чаляднік (лац.).

ходзіў стол, сочачы за парадкам і часта падыходзячы да ваяводы – а ці не будзе якога загаду?

І праўда, напрыканцы абеду ён сказаў мне:

– Святы айцец! Хлеба нашага штодзённага дай нам сёння.

Толькі я адзін зразумеў, што гэта азначае. Ёсьць у піўніцы пана ваяводы выдатнае старое французскае віно, якое пахне аржаным хлебам; з-за паху ён назваў яго хлебам штодзённым, хоць *a festis*¹ толькі і пасля ўсяго кажа яго падаваць. Я сапраўды меў сярод нашае соймікавае правізіі дзесяткі два пляшак і гэтага хлеба штодзённага, але схаваў іх у коміне ў кабінече, бо думаў, што соймікавая справа абыдзеца і без гэтага далікатэсу. Зразумеў, што нешта важнае адбудзеца, калі пачынаем з таго, чым зазвычай заканчваем.

Выбраўшы келіх сярэдняе ёмкасці (бо самы вялікі змясціў бы дзве пляшкі), я паднёс яго на тацы ваяводзе, а гайдукі неслі за мною хлеб штодзённы. Пан ваявода падняўся і, узяўшы поўны келіх, сказаў:

– За здароўе Яснавяльможнага Сяліцкага! – ён зрабіў паўзу, а пасля красамоўна закрычаў: – Кашталяна Палацкага ваяводства!

Зірнуў здзіўлена пан Сяліцкі, усе павярнуліся да ваяводы, які стаяў, не апражняючы яшчэ келіха. Тут падняўся пан Сулістроўскі і, дастаючы з-за пазухі ліст з яшчэ большаю белаю пячаткаю, сказаў:

– Кароль Ягамосць, жадаючы даць табе, мосці падкаморы, довад свае панскае ласкі і ўзнагародзіць *мэрты*² твае, кліча цябе ў сваё кола і аддае табе вольнае сенатарскае крэсла кашталяніі гэтага шаноўнага ваяводства. Прывілей Найяснейшага пана перадаю ў твае рукі, мосці ваявода полацкі, каб, як *princeps nobilitatis*³ у ваяводстве, аддаў цяпер свайму з сённяшняга дня калегу – Яснавяльможнаму кашталяну полацкаму.

Пан ваявода, узяўшы тую паперу ад пана Сулістроўскага, зняў пячатку, дастаў прывілей і, адной рукою аддаючы яго пану Сяліцкаму, другою ўзняў угору келіх:

– Віват, кашталян полацкі! Віват! Агонь! – і выпіў.

Загучалі трубы ды турэцкія барабаны і адначасна Пякарскі даў сальву на дзядзінцы.

Пан Сяліцкі нібы аслупянеў, трymаў у руках прывілей, а слёзы, як гарох, каціліся ў яго па твары...

Келіх ад ваяводы ўзяў пан Сулістроўскі і паўтарыў тое ж самае: зноў зайгралі трубы – і сальва. Ішло так далей і далей, аж нарэшце пан Сяліцкі, выціраючы ад слёз твар і вусы, сказаў мне:

¹ У святы (лац.).

² Заслугі (лацінізм).

³ Першы сярод шляхты (лац.).

– Пане маршалку! Проша келіх.

Я падаў поўны. Яшчэ мацней паліліся ў яго слёзы, калі хацеў прамоваю аддзячыць за гэтую неспадзяваную пасаду. Выбачайце, калі ласка! Ён не плакаў бы так горка, калі б ў яго маёмасць адабралі! Вось што значыць удзячнасць у пачцівым сэрцы! Бо хоць заўсёды быў нашым праціўнікам, аднак *quod jure, juste*¹, трэба сказаць, што пан Сяліцкі – шляхетны чалавек і паважаны абывацель.

Ледзь ён прамовіць змог, а я і не пачуў ягонае *кангратуляцыі*²; закончыў больш гучна і зразумела, прапануючы тост за здароўе Яснаўльможнага Сулістроўскага, годнага саноўніка і будучага пасла Полацкага ваяводства.

– Віват! – крыкнулі ўсе мы гучна.

Ад трубаў і сальвы аж вокны дрыжалі. Пан Сулістроўскі паводле свайго звычаю гаварыў няшмат, толькі ветліва кланяўся, усміхаўся і падкручваў вусікі.

Я падаў больш келіхаў, кожны хапаў іх, і гучалі віваты і для новага кашталяна, і для будучага пасла. Адзін пан Рэвут, што прымасціўся на канцы стала і не далучаўся да нашае весялосці, а, гледзячы на індычынае сцягно, ківаў толькі галавою; але калі хтось з гурту крыкнуў:

– За здароўе пана Брастоўскага, другога нашага пасла!

Пан Рэвут не вытрымаў і запытаўся:

– Як гэта, мосці панове? Ці ж ужо закончыўся соймік, што вы віншуецце паслоў?

Не пачулі ў галáсе гэтай *tanquam*³ ягонае пратэстацыі, але пан Станіслаў, што сядзеў насупраць, зірнуў з-пад ілба і ціха, але выразна сказаў:

– Хапай, Рэвут, мяса!

І што б з гэтых іхніх урачыстых прамоваў выйшла? Можа б, зноў справа дайшла да Гарасіма, бо і пан Рэвут не даецца вадзіць сябе за нос, але, кланяючыся ўсім ветліва, пан Сулістроўскі не спускаў анікога з вока; ён ужо раней зауважыў, што пан Рэвут не прыняў падаванага мною келіха, і зразумеў, што можа здарыцца. Дык падышоў да пана Падвінскага, шапнуў яму штосьці на вуха; а той доўга шаптаў пану Рэвуту, а пасля завёў яго ў кабінет, куды ужо раней пайшоў пан Сулістроўскі.

Пан Станіслаў падміргнуў мне, а я яму, калі ж я падышоў да яго, ён ціха сказаў:

¹ Што законна, тое справядліва (лац.).

² Тут: падзячнае слова (лацінізм)..

³ Нібы, быццам бы (лац.).

– Ой! Пане браце! На шчырую споведзь узяты наш рэвэрэндысімус казнадзей і паэт.

– Вытрымае, – адказваю. – Гэта ж галава *Scholarum Piarum!*

– А мне здаецца, пане браце, што цяпер, уласна, ядзяць кашу, у якую пан Сулістроўскі блыху ўкінуў. Памятаеш апошнія слова Рэвутавага казання?

Ніхто гэтых хітрыкаў і манеўраў апрача нас не заўважыў, дык надзвычай усе здзівіліся, калі хутка з'явіліся з кабінету пад руку праціўнікі; а пан Сулістроўскі з усмешкаю на твары і падкручваючы вусікі, шчыра кажучы, нібы кпіў з нашае соймікавае заўзятасці.

– Мосці кашталяніч! – сказаў ён пану Брастоўскаму. – Падзякую свайму шляхетнаму супрэтэндэнту, які адмаўляеца ад свайго намеру.

– О, гэта чараўнік! – сказаў я пану Станіславу. – Ці не мае ён якога талісману?

– О, мае, мае, пане браце! Мае талісман і носіць яго тут, – адказаў ён, стукаючы пальцам па ілбу.

Калі ўжо абнімаліся пан Брастоўскі з панам канюшычам, ваявода, гледзячы на гэта, сказаў:

– Святыя айцы! Калі з-за шчаслівае *інфлюенцыї*¹ пана пісара літоўскага ўсё ў нас прыходзіць да згоды, дык зусім адпаведным будзе зараз келіх “Кахаймася!” Агонь!

Загучалі трубы і кананада; але ўсё гэта нечакана і неспадзянавана заглушыў шум на дзядзінцы і пад вокнамі; некалькі сотняў шляхціцаў кryчалі:

– Віват, пан Сяліцкі, пасол турэцкі! Віват!

Здзівіліся ўсе, апрача мяне і пана Станіслава, ды пытаўся: што ўсё гэта значыць? Шляхта ціснулася да вокнаў і ў сенцы ды не пераставала кryчаць, падкідаючы ўгору шапкі:

– Віват, пасол турэцкі! Усе паедзем з ім у Турцыю, хоць і за край свету!

Я падышоў да ваяводы і ціха патлумачыў пра хітрыкі пана Станіслава; ён кryху зморшчыўся, але тут жа, не разважаючы доўга, сказаў:

– Хадзем, святыя айцы, на ганак, паведамім ашуканай шляхце пра новую пасаду пана кашталяна полацкага і разам з імі паўторым: “Кахаймася!”

Дык усе гуртам за панам ваяводам выходзім на ганак. Дзядзінец двара, дзе мы жылі, быў дастаткова вялікі. У цэнтры стаяў Пякарскі з сваім войскам фронтам да нас; флінты блішчэлі як трубы арганаў. Я падышоў да яго.

¹ Уплыву (лацінізм).

– На каравул! – крыкнуў ён, убачыўшы на ганку ваяводу, і махнуў палашом на два тэмпы – атрымалася.

– Зброю да нагі!

Гэта не вельмі супладна пайшло.

– А цяпер набіваць?

Але загневаны Пякарскі, бо не адначасова апусцілі зброю да нагі, ціха прамовіў:

– Ну, пачакайце ў мяне!

Дык яны пачалі чакаць. Пякарскі зноў:

– Набівайце! Няхай вас пярун лясне!

Яны набілі.

– Гатова?

– Гатова.

– Зброю на плячо! – і чакаюць каманды.

Тым часам пан ваявода, да якога я вярнуўся, прамаўляў на ганку: паведамляў шляхце пра кашталянства пана Сяліцкага, што стаяў побач з ім. Па панскім знаку я загадаў выкаціць колькі дзежак мёду і пераліць іх у цэбры. Не трэба было клапаціцца, чым будуць піць, бо ўсе ўшацкія жыдоўскія кварты і паўкварты былі ў кішэнях братоў шляхты; а асобныя нават з дому прывезлі на соймік алавяныя кубкі. І пачалі шчодра частавацца нашым мядком.

Пан ваявода, заканчваючы прамову, у якой, праўду кажучы, найчасцей было чуваць “святыя айцы!”, але якую шляхта слухала адкрыўшы рот, сказаў:

– Вып’ем жа за здароўе новага сенатара Яснавяльможнага кашталяна Полацкага! Агоń!

Пякарскі камандуе:

– *Tou! Tuj! Kуркі traf traf!*

А шляхта, пачуўшы гэта, адбегла ад шыхту і ўчыніла вольнае месца між жаўнерамі і ганкам.

– *Cel! Pal!* – як з маслам!

– Віват! – крычала шляхта. – Кашталян полацкі і пасол турэцкі! Такі мы пойдзем з ім у Турэччыну.

Зноў – агоń! Зноў – ррум! Хвацка! Даўшы час набіць, разахвочаны ваявода закамандаваў трэці раз “Агоń!” Адзін стрэл спазніўся... нешта свіснула ў мяне ля вуха... нешта бразнула побач... а ваявода пахіліўся на мяне. Але тут жа адсунуўся і сказаў кампаніі:

– Гуляйце, калі ласка... – і мне: – Святы ойча! Хадзі са мною!

Ён зайшоў ажно ў далёкі пакой, разарваў жупан... кроў палілася струменем... у мяне пацямнела ў вачах і адняліся ногі – так перапалохаўся.

– Святы ойча! Ратуй! Бачыш, мяне хацелі забіць!
Я дрыжаў як асіна і крычаў як непрытомны:
– Гвалт! Ратуйце!
– Ціха! – перапыніў мяне ваявода. – Звар’яцеў? Пакліч неадкладна фельчара Паўла, а сам едзь, як можна хутчэй, у Полацак па ксяндза Грубэра, доктара таварыства езуітаў.

Я выскачыў як шалёны; на шчасце, знайшоў фельчара на кухні, адправіў яго, а сам праз колькі хвілінаў ужо быў на возе, аддаўшы загад расставіць коней па дарозе.

Выехаў на трох лепшых конях; але як справа ішла пра *periculum in mora*¹, дык гнаў як апантаны. За мілю да Полацка конь упаў; я абрэзай пастронкі і далей... прыехаў. Ксёндз-доктар, неадкладна ўзяўшы сваю падарожную аптэчку, сеў са мною ў брычку, якую далі мне ужо айцы езуіты; на палове дарогі мы знайшлі гатовыя, што чакалі нас, коні, і прывёз я яшчэ да поўначы гэтага слайнага лекара ва Ушачы.

Бо ж гэта слайны на ўвесь свет доктар; алхімік, астролаг, фізікус; а калі б не быў езуітам і вельмі пабожным капланам, дык, пэўна, лічыўся б чараўніком. Ён зрабіў (і цяпер можна бачыць у іхнім рэфэкторы²) галаву дзядка, які мог гаварыць. Апавядаюць, што за мурам сядзіць езуіт і адказвае на ўсе пытанні, якія задаюць дзядку; але і ў дзядка вусны і вочы варушацца, ды так, што прысягнуў бы, што ён сам гаварыць.

У Полацку заўсёды шмат хворых, асабліва састарэлых дэвотак, якія адначасова і пілігрымуюць да св. Баболі, і лекуюцца ў ксяндзадоктара.

Калі мы прыехалі, дык убачылі на стале пяць гранкулек, якія фельчар дастаў з пляча ваяводы; сем адбілася ад ордэнскае зоркі, на шчасце, адлітае з срэбра, пакідаючы на ёй сем паглыбленняў. Калі б не гэтая зорка на грудзях, гранкулькі былі б у сэрцы, а пану ваяводу – аман.

Ваявода вельмі пакутаваў: сачылася з ранаў кроў, хоць пан Станіслаў і заляпіў іх аржаным хлебам з павуцінаю. Ксёндз-доктар выкінуў усё тое, а як заліў іх нейкім алеем, дык і боль суцішыў, і кроў спыніў, дык і ўсмешка на твары параненага з’явілася. Аднак патэр³ забараніў ваяводзе ўдзельнічаць у сойміку. Мы зразумелі, што ў такой алегарычнай форме ён забараніў віваты, бо хворы ўжо хацеў піць за здароўе лекара, які паабяцаў яму, што будзе за пару тыдняў здаровы; хоць пан Станіслаў даводзіў мене, што калі б гэты немец не выкінуў яго

¹ Небяспека ў прамаруджванні, затрымцы (лац.).

² Кляшторнае памяшканне, дзе манахі сталуюцца (лацінізм).

³ Айцец (лацінізм).

павуціну, быў бы ваявода здаровы праз два дні і мог бы смела цягнуць хлеб штодзённы.

Віноўніка Пякарскі знайшоў адразу ж: як добры афіцэр, ён заўважыў, хто з жаўнерам спазніўся з выстралам. Схапіў яго на гарачым учынку і агледзеў патранташ. З тae прычыны, што ён даў кожнаму на ўсялякі выпадак па адным набоі з вялікім воўчым шротам, а ў яго не знайшоў гэтага набою – дык зразумела, што ён быў віноўным; што і сам прызнаў без катаўанняў, дадаючы, што гранкулькі прынёс з дому. Але разуму яму не хапіла: каб зрабіў сабе асобны набой, дык цяжка было б знайсці праўду.

Усе супакоіліся, што гэта аніякі не шляхціц, але ўласны ваяводы падданы ўчыніў гэты экспанс. Дык аніякіх ужо нараканняў на соймікавую заўзятасць не было; наадварот, нават учараашні стрэл па валторнах прыпісалі жаўнерам.

Соймік назаўтра закончыўся ціхамірна. Пан Сулістроўскі, упэўнены ў сваім, раненька развітаўся з ваяводам і ўсімі панамі ўрадоўцамі, абыходзячы іх ад кватэры да кватэры, а калі мы сабраліся ў касцёле пад кіраўніцтвам новага сенатара, пана кашталяна Сяліцкага, які як *locum tenens*¹ ваяводы, адкрыўшы сесію, тройчы запытаўся пра згоду абраць пасламі Полацкага ваяводства на сойм паноў Сулістроўскага і Брастоўскага, а шляхта крычала за кожным разам “Згода!” і ўрэшце “Віват!”

Іхмосці абраннікі, узяўшыся за рукі, ішлі па касцёле і кланяліся на ўсе бакі. Тут зноў пачуўся гук паштовае трубы ля касцёла. Пан Сулістроўскі абняў калегу на бабінцы, папрасіў яго, каб прывёз з сабою ў Варшаву інструкцыю ваяводства, падкруціў вусікі, весела ўсміхнуўся, ветліва пакланіўся яшчэ раз усім, сеў у каляску – і толькі мы яго бачылі.

Але ўсім было дзіўна, што з ім сеў і пан Рэвут, яшчэ нядаўна такі заўзяты праціўнік. Пазней мы даведаліся, што пан пісар літоўскі завёз яго ў свой маёнтак на Ашмяншчыне і там ажаніў з паненкаю Чаховічаваю, сваёю багатаю і прыгожаю сваячкаю, адзінаю дачкою ў бацькоў, сам нават выдатковаўшы гроши на вяселле ў Шамятоўшчыне. Дай, Божа, каб пан лоўчыц, не стаўшы паслом, паводле ўласнага казання не страціў блыху *in connubio*² і не застаўся тым, што застанецца.

¹ Намеснік (лац.).

² У шлюбe (лац.).

ПАСЛЯ СОЙМІКА

VIII

Вось такі быў соймік. Цяпер мы сядзім дома. Пан ваявода здравы; носіць у гаманцы замест спарышоў гранкулькі, якія дасталі ў яго з пляча; а срэбраную зорку, якая яго выратавала, ён адаслаў у Вільню на вотум¹ да Вострае Брамы.

У штодзённым звычайным ладзе нашага жыцця няма чаго занатоўцаць у мой раптуляр, які я крыху палюбіў. Ужо мяне цягне да яго, і амаль штовечар, калі вярнуся з пакояў ваяводы ў свой закуток ды запалю люльку, то і дастаю з куфэрка свой сэксцэрн², кладу яго на стол, аглядаю, перагортваю старонкі, лічу, колькі занатаваных, а колькі яшчэ чыстыых? От так сабе... гэта не перашкаджае ані *Літаніі*³, ані вечаровым малітвам; а закончыўшы пацеры, сэксцэрнік шусь у куфэрак – і добрае ночы.

Ксёндз Мацей, наш капелан, які ведае пра маю працу, бачачы, што я перапісваю то тое, то сёе з ваяводавага дыярыюша, раіць мне, каб скапіраваў адтуль перш-наперш два ягоныя казанні, якія палову кнігі займаюць, а пасля лацінскія *максімы* і *сэнтэнцыі*, якія, здаецца, ён сам на польскі дыялект ператлумачыў вершам ды запісаў у ваяводавую кнігу на дзвюх мовах.

Гэтыя *сэнтэнцыі* і *акуміна*⁴ езуіцкае, бадай, яшчэ ў большасці кухні, часта пачуеш у паважных дыскурсах нашых старых, высока паголеных *сэнсатаў*⁵: бо ў маладых – лысіны і лаціна выйшлі сёння з моды. Аднак мне здаецца, што *цытатыя ad rem*⁶ нейкае мудрае думкі, і асабліва на латыні, не шкодзіць; наадварот, яна даводзіць, што ты ў школе не еў дарэмна кашы, а ў дыспуце – гэта як жалезны клін, які згрысці цяжка, але ён убіваецца і ламае довады праціўніка. Няраз мне здаралася чуць, як адным такім аргументам пераканалі ўсіх, і завершаны гарачы дыспут. А ў дворскім жыцці, дзе часта даводзіцца дзейнічаць языком, не завадзіць мець у памяці запас такіх

¹ Дар на алтар за вылечванне (лацінізм).

² Сшытак, не пераплеченая кнішка (лацінізм).

³ Літанія, адно з набажэнстваў у каталіцкім Касцёле (лацінізм).

⁴ Досціпы (лацінізм).

⁵ Мудры, вучоны чалавек (лацінізм).

⁶ Дарэчнае цытаванне (лац.).

кліноў; дык гэта варта і перапісаць. А што да казанняў, то маю надзею: ксёндз Мацей пры шкляначцы трайняку пераменіць сваю думку.

(...)¹

Тут каля двух дзесяткаў аркушаў вырвана з рукапіса, а на першай, з тых, што засталіся, занатавана²:

---

¹ Далей у творы ідзе раздел “Сэнтэнцыі з кнігі пана ваяводы” – 50 лацінамоўных выслоўяў.

² Прыпіс аўтара.

УЦЁКІ

IX

Пан ваявода так раз'юшыўся, – і Бог ведае, што б са мною сталася! Магчыма, у шаленстве ён забыўся б нават, што я шляхціц, роўны яму, і *bene natus*¹, калі б Воля Найвышэйшага не паслала мне хуткую дапамогу. Прыехаў пан падвяявода попацкі Корсак, сябра і прыхільнік ваяводы, ды перапыніў ягоныя ганенні. Яны яшчэ віталіся, як я вылецеў з палацу праз буфетную, заскочыўши толькі ў свой пакой ды схапіўши з калка Эльжутку, а з куфэрка гаманец з талерамі і адзіным венгерскім дукатам з выяваю Божае Маці. А зверху ляжаў вось гэты мой раптуляр, які я пакідаць не хацеў і не мог: калі б ён трапіў у рукі ваяводы, асабліва тое, што вышэй пра яго напісаў² (хоць там шчырая праўда), ніколі б пан мне не дараваў. Паклаўши і адно, і другое за пазуху ды пакінуўши астатнія свае манаткі на волю Божую, паймчаў я ва ўсю моц у стайню. Там, ускочыўши на асядланага каня (адзін заўсёды стаяў гатовы ў дарогу) і паведаміўши конюхам, што па пільнай і важнай панская справе мушу скакаць у мястэчка (а мястэчка наша – за грэбллю), рушыў галопам за браму. Там павярнуў направа, на Глыбоцкі шлях. Гэта шэсць пякельных міляў. І хоць ужо змяркаліся, а хутка і цёмная начнасунулася, але ў мяне іскры сыпаліся з вачэй, а страх пагоні дадаваў смеласці. Конь, гнаны канчуком, ляцеў па гасцінцы колькі меў сілаў, але да канца, небарака, не датрымаў. Яшчэ было з паўмілі дарогі, як ён упаў без духу, а я, як куль з гары, зляцеў на зямлю, а што не зламаў карак, дык гэта цуд міласэрнасці Божай дзеля мяне. І пацягнуўся пешкі ў кляштар айцоў кармелітаў. Днела, калі дабраўся да іхняга касцёла. Законнікі спявалі *ютрань*³, і ксёндз-прыёр быў з імі.

Калі яны закончылі пацеры, на маё шчасце, ксёндз-прыёр першы выйшаў з хору. Я дагнаў яго на калідоры і прытрымаў за габіт⁴.

– Што ты тут робіш так рана, пане Міхале?

¹ Высокага паходжання (лац.).

² Гэта, уласна, вырвана. (Прыпіс аўтара).

³ Ранішняя малітва.

⁴ Верхняя вопратка манаха (лацінізм).

Ён добра мяне ведаў, ды й былі мы, хоць і далёкія, але крэўныя. Я растлумачыў яму неспадзянасць майго прыезду, просячы пады і сховы ад першага імпэту ваяводы.

– Гэта іншая *facies rerum*¹, – сказаў ён, цярпліва выслушаўшы мяне, і даў рукою знак, каб ішоў за ім.

Калідоры былі яшчэ пустыя. Не заўважаныя нікім, мы дайшлі да ягонае келлі. Праз каморку ён завёў мяне ў асобны пакоік і сказаў:

– Наварыў ты піва, пане Міхале; наразіў наш кляштар на гнеў ваяводы, які, калі даведаецца, што я цябе схаваў, патрапіць няраз дапячы нам. Але й выгнаць цябе не дазваляе мне любоў хрысціянская. Дык мусіш сядзець цэлы дзень замкнуты, а як noch прыйдзе, *post silentium*² – выпраўлю цябе далей. Ёсьць тут на паліцах неабходны падмацунак: шынка, смажаніна, напоі ды закускі. Спадзяюся, што з голаду не памрэш.

Сказаўшы гэта, ён выйшаў, замкнуў дзвёры і ключ выняў з замка.

Застаўшыся сам-насам, я падумаў, што й праўда: “Калі трывога, дык да Бога!” Штосьці мне ні то жаласна, ні то сумна зрабілася. Дык укленчыў, павярнуўшыся да касцёлу, а заўважыўшы праз закратаванае вакно крыж на вежы, маліцца пачаў. Закончыў на *sub tuum praesidium*³, падняўся і пачаў сябе ўжо больш бадзёра і весела.

– Воля ж Пана Бога! – падумаў, падкруціў вус (ах, хто б падумаў, што апошні раз падкручваў вус?) і пачаў прыглядацца да запасаў ксяндза-прыёра.

Ласка Божая! У Кане Галілейскай лепш не было! Разнастайная гарэлка, віны і мёду поўныя фляшкі! А якія закускі! Пернікі, лісіцы, смачная вяндлінка! Нічога не бракавала. Падмацеваўшыся добра, я прыгадаў сентэнцыю: “*Vinum laeticat cor hominum!*”⁴, дык апаражніў фляшку віна і, выцягнуўшыся на лаве, хоць з кулаком пад галавою, заснуў як на падушцы.

Ледзь пад вечар змог прыёр разбудзіць мяне: хваляванні ды фляшка нібы кінулі мяне ў летаргічны сон.

– Уставай, пане Міхале! – загукаў ён. – Час падумаць пра дарогу. Шукаюць вашамосця; а загнаны ваяводскі рысак на гасцінцы паказаў, што ты дабраўся ўночы да мястэчка і, натуральнае меркаван-

¹ Стан справаў (лац.).

² Пасля маўчання. (Калі закончыцца ў кляштары гадзіна маўчання – час, вызначаны правіламі, лац.).

³ Пад тваю абарону (пачатак малітвы да Багародзіцы, лац.).

⁴ Віно весяліць сэрца чалавече! (Пс 103 (104), 15; лац.)

не, што ты тут, за брамаю. Але не адчайвайся. Я паклапачуся пра бяспеку твае перэгрынацыі. Аднак куды ты мяркуеш накіраваца?

– Сам не ведаю! – адказваю.– Здаецца мне, што найбольш бяспечна будзе ў найбліжэйшым ваяводскім горадзе: там мяне, як шляхціца, ваявода ані схапіць, ані пакрыўдзіць не зможа.

– Відавочна, у Мінск, – сказаў прыёр.

– Відавочна.

– Гэта добра. І чым ты там зоймешся?

– Што Бог дасць. Хопіць хлеба чалавеку, які не палохаецца працы. Маёнткі й паны, дзякую Богу, яшчэ ёсць у нас.

– А як глядзіш на каптур? Стань законнікам!

– Дзеля чаго?

– Дзеля збавення душы, дзеля пакуты за грахі і дзеля спакойнага кута ў старасці.

– Ха! Калі б быў пэўны, што стану глыбоцкім прыёрам. Бо тут вы, здаецца, колькі соценъ хат мaeце.

– Не святыя гаршкі лепяць. Але навошта тыя думкі пра мамону? Малады ты яшчэ чалавек, а ў гэтым веку найбольшыя спакусы, аднак у свеце цяжка засцерагчыся... Я стаў законнікам у трывіцаць гадоў, цяпер мне, дзякую Богу, пяцьдзесят... ну... і працуя дзеля хвалы Божае і дзеля збавення душы... От, падумай добра, а як пачуеш у сабе пакліканне... Але цяпер за вашамосця!

Мы выпілі па кілішку, пасля па другім.

– Ну, цяпер збірайся, – прамовіў прыёр, выціраючы вусны, – і вось як (ён адчыніў скрыню, што стаяла ў куце). Бяры адсюль стары манаскі габіт. Вялікі ён можа быць табе. Але гэта лёгка выправіць. Ёсць там і пасцель. Падушка дапоўніць тваю цыркумфэрэнцыю¹, пабернардынску закругліць тваю фігуру. Пасля прыдасца яна табе пад галаву, пакуль я твае манаткі выдабуду ад ваяводы і табе прышлю. Нічога ты яму не віноўны, дык грабіць цябе не можа. Пагалі вусы! Я ў кішэні прынёс брытву.

– Як гэта? Мне пагаліць вусы?

– Канешне! Аніводзін законнік не ходзіць з вусамі!

– Але ж я яшчэ не маю паклікання! Яшчэ не вырашыў!

– Не пра гэта гаворка, мой браце! *Трансфігурацыя* твая патрэбна *pro hac sola vice*², абы ты бяспечна даехаў да Мінска. Як заўважыць цябе хто ў габіце з вусамі... А яны ж адрастуць пасля, няхай іх там каты возьмуць! Я іншага спосабу не маю, а ў кляштары тримаць цябе не магу.

¹ Акружнасць (лацінізм).

² Пераўласабленне ... толькі на час падарожжа (лац.).

Не было чаго адказаць. Ён выйшаў, а я ўзяўся за брытву. Цяжка распавесці, з якім шкадаваннем давялося мне развітаца з вусамі. Бо то ж былі вусы, што першае месца трымалі ў двары пана ваяводы, а нават і нядаўна на сойміку! Рудамінаўскім толькі саступіць мусілі! А як жа я іх даглядаў! Як укладваў і завіваў! Як імі ўсе пачуцці выказаць умеў! Але што ж рабіць! *Sic fata tulerunt!*¹ Выпіў залпам шклянку віна і ... пагаліў вусы. Аж перапалохаўся, калі пабачыў сябе ў люстэрку. Галютанькі, як баба! Нос мой вырас удвая! Губа доўгая, як у старога немца! Словам, венецкае страшыдла! Слёзы ў мяне з'явіліся на вачах, калі па звычцы хацеў падкруціць вус...

Рэшта збораў не заняла шмат часу. Габітам мог абкруціцца двойчы, але калі падклаў падушку і заціснуўся раменным пасам ды павесіў на яго каронку, нагадваў дзежку, а не стварэнне Божае, нарэшце, ксяндзоўскую шапку начапіў на галаву. Яшчэ раз зірнуў у люстэрка і ўпэўніўся, што не толькі іншыя, але і я сам з цяжкасцю пазнаў бы сябе. Сеўшы на зэдлік, я пачаў разважаць пра свой лёс, пра розніцу паміж кунтушам і габітам, між залатым слуцкім пасам і чорным скуранным манаскім, між шабляю і ружанцам; глянуў на маю Эльжутку, што стаяла ў куце, прыгадаў пакінутую ў куфэрку сваю шляхецкую маё масць, ды тут я пачаў званок *silentium*, і ўвайшоў ксёндз-прыёр.

– Ну, ойча Міхал! – сказаў ён, з свечкаю аглядаючы мяне ад ног да галавы. – Што ж гэта? Слёзы на вачах? Стыдзіся! Вернешся зноў у свой улюблёны свет, калі ты так сумуеш па ім! У Мінску зробіш тое, што захочаш! Не плач як дзіця! Вось табе *oboedientia in scriptis*², якую пакажаш, калі хто спыніць цябе ў дарозе. Запомні, што завуць цябе ксёндз Банавентура Бабакоўскі, казнадзей³; пасылаюць цябе з нашага глыбоцкага кляштара ў мінскі кляштар; гэта напісана ў абэдыенцыі. А вось ліст мой да тамтэйшага нашага прыёра; яго зашыеш у ладанцы і аддасі яму *in occluso*⁴. І, нарэшце, вось табе на дарогу, – сказаў ён, сунуўшы мне ў руку колькі бітых таляраў.

– Шчыра дзякую, Рэвэрэндысімэ! Але я маю свой маленькі запасік.

– Ад прыбытку галава не баліць! Бяры смела. Усё ж я твой нейкі там дзядзька, а кляштару гэтым не зашкоджу.

Дык я і ўзяў.

– А цяпер пайшлі...

¹ Так наканавана лёсам! (лац.)

² Тут: пісьмовы загад (лац.).

³ Пропаведнік.

⁴ Таэмна (лац.).

Дык я за Эльжутку з кута ... а ён мяне за руку.

– А гэта што такое? Мяркуеш прычапіць яе на габіт?

– Не, але даруй, ягамосць дабрадзей, шаблю маю не пакіну. Схаваю яе ў возе ў *портпледзе*¹, дзе мая свецкая вопратка. Ноч цёмная, і фурман нават не ўбачыць.

– Ой! Гэтая шабелька будзе адводзіць цябе ад пабожных думак, а я зычыў бы ... Зрэшты, *homo proponit, Deus disponit, et Deus te benedicat*²! Я не губляю надзеі... Едзь з Богам, а я заўтра адпраўлю імшу за твае намеры.

---

¹ Сумка, торба.

² Чалавек плануе, але Бог вырашае, а цябе няхай Бог блаславіць! (лац.)

У НЯСВІЖЫ

X

Мілы божа! Ці ж мог я спадзявацца альбо падумаць нават
колькі тыдняў таму на двары ваяводы, што ў хуткім часе
буду сядзець тут, у келлі, у габіце *Fratrum minorum*¹, ці то
бернардынскім? Я яшчэ і не прызвычаіўся да гэтага наймення.
Праўду мовіў, выпраўляючы мяне з Глыбокага тамтэйшы ксёндз-
прыёр і мой дзядзька: *homo proponit, Deus disponit*. І сапраўды была
тут ва ўсім воля Божая, *digitus Dei*²! Запісаўшы ў Мінску пра свае
ўцёкі і пра *трансфігурацыю* на кармеліта, занатую тут яшчэ ў майм
любімым раптуляры і маё пераувасабленне ў фармальнаага
законніка. Адраклася ад мяне шабля мая, не выраслі раз аголеныя
вусы, адна мне толькі засталася цацка – гэтая мая кніжачка. І хто
ведае, можа і ёй хутка будзе *finis*³? Бо што пісаць, калі не будзе пра
што? Якія ж здарэнні ў кляшторнай келлі?

Падарожжа маё прайшло без усякіх здарэнняў. Заехаў праста
да кармелітаў. Кляштар іх бедны й драўляны. Толькі троє законнікаў
жыве ў ім. Убачыўшы мяне, прыёр крыкнуў:

– Звар’яцелі! Прыйшлаюць мене ва ўбогую рэзідэнцыю такую він-
ную дзежку! Вашэць гатовы й мяне самога з’есці!

Я падаў яму абэдыенцыю, а ён і чытаць яе не хацеў, дык аддаў
яму ліст. Заўважыўшы на капэрце “*soli*”⁴, ён глянуў на мяне і павёў
за сабою.

– Вось табе й на! – сказаў ён, прачытаўшы ў келлі ліст. – Што ж
мне рабіць з васпанам? Ксёндз-прыёр піша мне і тое, і сёе...

– Не хвалюйся, Рэвэрэндысімэ, – перапыніў я, – прашу толькі
месца на пару дзён, а пра сябе я сам паклапачуся.

Ён зайшоў у кладоўку і вынес адтуль фляшку з гарэлкаю ды ка-
валак марынаванага шчупака.

– Падмацуйся, васпан, з дарогі, а я тым часам падумаю.

¹ Меншых братоў (другая назва францішканцаў, лац.).

² Божы Провід (літ.: палец, перст Божы, лац.).

³ Канец (лац.).

⁴ Сакрэтна (лац.).

Я ўжо і падмацаваўся, і сядзеў з паўгадзіны, а ён бесперастанку хадзіў шырокім крокам па келлі, нічога не кажучы. Перачытваў толькі шматразова ліст і круціў галавою. Не ведаю, як бы ўсё гэта закончылася, калі б, нібы наўмысна, а відаць па наканаванню, не прыйшоў ксёндз-кусташ¹ тамтэйшага бернардынскага кляштара.

– *Salve²! Reverendissime! Salve!* Што гэта? Маеш новага госця? – І, акідваючы мяне вокам з ног да галавы, дадаў: – На выгляд, як дзяжа, от цо ест! Але tym лепей. Я прыйшоў прасіць Вашу Вялебнасць на заўтрашні фэст да нас разам з усім канвентам, а пасля службы Божае на смажаніну з бараніны і на *кансаляцыю*³, от цо ест. А госць памножыць нашу *цэлебрацыю*⁴. І калі мудрая мазгаўня, – дадаў ён, звяртаючыся да мяне, – то прашу на амбон, от цо ест!

– Ахвотна згаджаюся з пабожнаю прапановаю ксяндза-кусташа, дабрадзея. Што ж да гэтага пана, дык прачытай, *Рэвэрэндысімэ*, гэты ліст, можа лепей за мяне зразумееш сэнс ягоны і абодвум нам парадзіш.

Узяў ксёндз-кусташ ліст, прабег вачыма:

– Што ж тут незразумелага, – прамовіў. – Ксёндз-прыёр глыбоцкі просіць цябе, ойча, каб падаўцу гэтага ліста, пану Міхалу Лаўрыновічу, былому маршалку двара пана ваяводы ***, даў сховішча ды іншыя выгоды на колькі дзён, і запэўняе цябе капланскім словам, што ўцёкі і пераапрананне ягамосця не з яго, барані Божа, віны адбываецца ці якога экспцэсу, а толькі як спосаб вывернуцца з рук няслушна *in summo gradu*⁵ ўгневанага на яго ваяводы. От цо ест! Дык чаго тут сушыць сабе галаву?

– Але *post scriptum* з другога боку! *Verte*⁶.

– Ага! *Verte*. Не заўважыў, – і чытаў: – “Дбаючы не так пра зямное шчасце майго сваяка, як пра ягонае вечнае збаўленне, я прапанаваў яму стан наш духоўны. За кароткі час не мог зразумець, у якую глебу трапіла зерне. *Una salus servire Deo, caetera fraudes!.. intelligis? Prudenter age! ... et fiat voluntas Dei!*⁷”.

¹ Кусташ – кіраўнік некалькіх кляштараў, якія складаюць кустодыю (ад лац. *custos* – ахоўнік, захавальнік).

² Вітаю! (лац.)

³ Суцяшэнне, адпачынак, уцеха.

⁴ Урачыстае набажэнства.

⁵ У найвышэйшай ступені (лац.).

⁶ Перавярні (лац.).

⁷ Адзінае збаўленне ў служэнні Богу, іншае – падман! Разумееш? Чыні мудра... і няхай станецца воля Божая (лац.).

– *Est res, et nulla res est!* Ёсь рэч і няма рэчы! От цо ест! – скажаў ксёндз-кусташ, кладучы ліст на стол, – і што скажа ягамосць на гэта?

– Я нічога не адказаў на гэта ксяндзу-прыёру ў Глыбокім і тут не маю чаго сказаць. У кожным стане, здаецца мне, можна заслужыць збаўленне.

– Праўда! Шчырая праўда – *bene dixisti*¹. От цо ест! Але і тое праўда, што з пэўнага шляху да збаўлення, калі ён надарыцца, сыходзіць няварта. І калі намерышся яго абраць, дык становіся нашым братам бернардынам! Значна пэўнейшае ў нас збаўленне душы, чым у ксяндзоў-кармелітаў. От цо ест!

– А гэта чаму? – запытаўся, закрануты за жывое прыёр.

– А таму, што мы, жывучы з міласціны, у штодзённай практыцы звяртаемся да галоўнай хрысціянскай цноты – пакоры, якая, як ведаеце, нябёсы працінае. От цо ест! Ну, але *computatis computandis*², на чым спыніліся? – І, не чакаючи адказу, казаў далей: – Я дам найлепшую параду. У тваім, ксёндз-прыёру, кляшторыку пану эксп-маршалку будзе і цеснавата, і галаднавата. От цо ест! То я *reto tecum*³, мой дабрадзею! Ахвотна дам табе *victum et amictum*⁴, пакуль цябе Бог на тое ці іншае накіруе; як маршалак двара вялікага пана ты мусіш ведаць сталовы парадак, дык дапаможаш мне падрыхтаваць заўтрашні абед, а пасля прыняць нашага правінцыяла, на прыезд якога спадзяюся. От цо ест! А цябе, татуленька, чакаю заўтра а дзвягтай у закрыстыі. *Vale!*⁵

З тae прычыны, што ксёндз-прыёр мяне зусім не затрымліваў, наадварот, здаваўся задаволеным і развітаўся больш сардэчна, чым прыняў, дык я, апрануўшыся па-даўняму, з Эльжуткаю пры баку, а падушкаю пад пахаю, пайшоў за ксяндзом-кусташам.

Размясціўся я ў кляштары хутка і лёгка. Кусташ прызначыў мне келлю ахайнью і вясёлую, якая мне адразу ж спадабалася. Забяспечыў харчам і выгодамі, і ўрэшце алавяны збан з выдатным півам паставіў на стале.

Заняўся я заўтрашнім абедам, маючи на паслугі старога брата *канапара*⁶. Атрымалася ўсё нашмат лепей і смачней, чым было дасюль. Пасля гэтага першага выпрабавання ксёндз-кусташ прапана-

¹ Добра сказаў (лац.).

² Улічыўши тое, што трэба ўлічыць (лац.).

³ Прашу са мною (лац.).

⁴ Харч і адзенне (лац.).

⁵ Бывай здаровы! (лац.).

⁶ Манах, які трymае ключы ад кляштарнае спіжарні і піўніцы (лацінізм).

ваў мне дазор над заможнаю кляштарнаю дыспенсаю¹ і піуніцаю; я не адмовіўся, бо мы з ім нібыта ўжо пабраталіся і палюбілі адзін аднаго. З дня на дзень усё больш і больш падабалася мне гэтае спакойнае і пабожнае жыццё сярод братоў, а жаданне вярнуцца ў свет усё больш і больш знікала.

Такою была, відаць, воля Пана Бога! Бо і развагі над словамі ксяндза-прыёра глыбоцкага часта прыходзілі мне ў галаву, і – што самае важнае – калі раніцою ішоў на імшу і пабожна яе слухаў альбо прыслужваў ксяндзу-кусташу, які найчасцей першую імшу адпраўляў сам, дык так соладка, міла й спакойна рабілася на сэрцы, як ніколі не бывала ў свеце. Пасля імшы ксёндз-кусташ запрашаў мяне да сябе на каву.

– Паслужыўши Богу, – казаў ён, – можам смела, пане Міхале, падумаць і пра цялесны падмацунак. От цо ест!

Пасля кожны браўся за свае справы, а я – на кансіліум з братам канапарам адносна абеду, які з часу майго прыезду ў кляштар заўсёды быў смачнейшы, чым раней, за што мне *Patres et Fratres*² шчыра дзякавалі.

Пасля абеду *requies*³ амаль у кожнай кеплі, *post requiem*⁴ альбо ўзаемныя адведзіны і *colloquia*⁵ мудрыя, а часам і показкі вясёлыя, але сціплыя, альбо праходка ў садзе, а там кеглі і піва *de puro grano*⁶ дзеля ахалоды, альбо мяドок дзеля настрою. Так і не заўважыш, як прыйдзе вечар, а тады – шашкі, мар’яж на бабы, а часам і на дробязь у мілай кампаніі аж да *silentium*, на якое, як толькі да-дуць званок, кожны схіляецца ў сваёй кеплі над трэбнікам, і толькі ксёндз-кусташ зредчас пройдзе па калідорах, *stricte*⁷ пільнуючы ма-наскія правілы. І не кажу пра тое, што кожны паводле свае пасады ў законе і абавязку ў кляштары, у касцёле, у хоры і на хорах, ні на хвіліну не схібіць, аніводнага пацера не забудзе. Бо, як кажа ксёндз-кусташ: “Што Богу, тое Богу!”

Ужо колькі тыдняў я быў у кляштары, калі ксёндз-прыёр глыбоцкі даслаў куфэрак і ўсе мае манаткі, выпрасіўши іх неяк у ваяводы. Гэта нагадала мне, што прыйшоў час падумаць пра свой лёс.

¹ Тут: спіжарня (лацінізм).

² Айцы і браты (лац.).

³ Спакой, адпачынак (лац.).

⁴ Пасля адпачынку (лац.).

⁵ Размовы (лац.).

⁶ З чыстага зерня (лац.).

⁷ Сцісла, дакладна (лац.).

Я паразвешваў у келлі дзеля прасушкі жупаны, кунтушы, капоты. Два мае слуцкія паясы – адзін багаты, залаты, у карпавую луску, другі прыгожы ядвабны – расклаў на стале, *et id genus*¹ усё, што было ў куфэрку, калі зайшоў да мяне ксёндз-кусташ.

– А што гэта за закрыстую ўпрыгожыў ты, пане Міхале? – запытаяў ён.

– Гэта мае лахманы, што прыслалі ксёндз-прыёр глыбоцкі.

А ў душы я быў задаволены: кусташ мог усё ж пабачыць, што я не з-пад плоту вылез.

– От гэта была б прыгожая мантая на *asperges*²! – казаў ён, гладзячы мой літы пояс. – З жупанаў градэтуравых і атласавых – арнаты, з кунтушоў – *anterependia*³, а з уладальніка, – звяртаючыся да мяне, – бернардын. От цо ест!

– Няраз мне гэта, *Рэвэрэндысімэ*, у думках з'яўлялася, але...

– Што за “але”? – перапыніў ён. – Ахвяра свецкае марнасці і самога сябе на службу Божую не мае аніякіх “але”! Што ў гэтым кепскага? Д'ябал на свеце скача вакол цябе, як воўк каля барана, а ты ад пасу святога Антонія ўцякаеш, як злодзея ад кайданоў. От цо ест! Ці ж табе дрэнна сярод нас?

– Добра пакуль, і вельмі добра, але адно быць сярод вас госцем, а іншае...

– Быць пад *абэдыенцыяй*⁴, але ж і ў свеце той, хто служыць, траціць вольнасць, дык таксама мусіць быць пад *абэдыенцыяй*. От цо ест!

– Бачыш, *Рэвэрэндысімэ*, на каплана патрэбна асобная навука. Ці ж мне зноў распачынаць вучобу?

– У тваім веку, калі б я заняўся табою, ты мог бы стаць *юбілятам*⁵. Бо ж ты і латынь ведаеш. От цо ест! Але твой *анімуш*⁶ не для гэтага; таму заходзіць так далёка я табе не зычу. Згадзіся на брата *sine missa*⁷, застанься з намі, бернардынамі. Бога хвалі, мяса жары! От цо ест!

Гэтая фамільянная натацыя не вельмі мяне пераканала. Але пасля кароткага маўчання ксёндз-кусташ дадаў:

¹ І да таго падобнае (лац.).

² Акрапі... (лац.) – слова, якім пачынаецца абрад пакраплення на святочнай Імшы.

³ Заслона на пярэднія частцы алтара (лац.).

⁴ Тут: прысяга.

⁵ Святар, які святкуе 50-годдзе свайго высвячэння; але часцей так называюць каноніка, які 40 год спявай у капланскім хоры (лац.).

⁶ Дух, душа, натура, характар (паланізм, ад лац. *animus* – дух).

⁷ Без права адпраўляць імшу (лац.).

– Без жартаў, пане Міхале, паслухай мяне. Ты пачцівы і пабожны чалавек; з гэтымі вартасцямі пры бласлаўленні Божым табе можа добра пашанцаваць на свеце. Аднак у спакойным манаскім жыцці табе пэўна будзе лепей. Палюбіў я цябе шчыра і таму не буду доўга пераконваць, бо ты можаш падумаць – я і сам бы падумаў – што не хачу з табою разлучацца ды намаўляю цябе да закону. Калі не маеш нейкіх асаблівых абавязкаў у свецкім жыцці, па якіх бы ты сумаваў у кляштары, бо чыстае сэрца трэба ахвяраваць Богу; калі ўпадабаў ужо нашае манаскае жыццё і абавязкі, выконваць якія лёгка, дык раю табе, паклікаўшы Пана Бога на дапамогу, прасіць Ягонае ласкі, каб цябе прасвятліў, а думкі твае і рашэнні паводле свае волі скіраваў. Адправім сёння за твае намеры ўрачыстыя няшпоры. Выслушай іх з пабожнасцю і пакораю, а пасля зрабі, што табе Бог дасць. От цо ест!

Калі кусташ выйшаў, я неспакойна хадзіў па келлі. У галаве шумела... Калі б ён прымушаў мяне, дык я здолеў бы абараніцца; але самае кепскае ў чалавечым жыцці – гэтае “як хочаш!” І гэтак добра, і так кепска... А Бог ведае толькі, што лепш, што горш. Дык з нецярплівасцю чакаў няшпораў.

Калі яны пачаліся, я, лежачы крыжам, шчыра маліўся і прасіў дапамогі ў Маці Божае, да якое маю адмысловую малітву:

Хто хоча Панне Марыі служыць
І Яе самым шчырым прыхільнікам быць...

і гэтак далей. Калі пасля гэтае малітвы я падняў заплаканыя вочы на абраз гэтае Пані свету і Карапевы Неба, прыйшла думка, нібы кажу Ёй:

– Буду Табе і Твайму святыму Сыну да смерці служыць. Апякунка і заступніца мая! Панна, поўная ласкі! Прымі маю ахвяру; аддалі ад мяне ўсе зямныя свецкія спакусы! А я прысягаю і шлюбую з гэтага моманту служыць Табе і славіць Цябе ў законе аж да магілы...

Маліўся я доўга. Калі падняўся з падлогі, ужо нікога не было ў касцёле – няшпоры закончыліся. Mnіхі пакінулі хоры, а я застаўся сам-насам. Было ўжо цёмна, толькі лямпа мігцела перад алтаром. Раптам пачуў за спіною крокі. Прымроілася жахлівае. Ажно побач са мною стаў ксёндз-кусташ, які сядзеў у спавядальні і чакаў мяне.

– Я ведаю, браце, – сказаў ён, – тваё рашэнне! Няхай цябе Бог падмацуе ў ім; я цябе зычліваю капланскаю рукою богаслаўляю!

Я ўкленчыў. Ён перажагнаў мяне, абняў за галаву. Мы прачыталі “*Te Deum laudamus*”¹, выйшлі праз закрыстыю на кляшторны калідор і пакіраваліся ў маю келлю.

Я склаў без ладу, але й без жалю і нават з нейкаю пацехаю маю вонратку і паясы ў куфэрак.

– Гэта, ойча, – кажу, – нясі да сябе, аддаю ўсё ў тваё распараджэнне.

– Не, браце, – адказвае ён мне, – занясём куфэрак у закрыстыю, бо ўжо гэта ні маё, ні тваё, а ахвяра твая Богу, які думкі й сэрца тваё бачыць. От цо ест!

Dictum – factum! Куфэрак апынуўся ў закрыстыі, а я, развітаўшыся з ксяндзом-кусташам, пайшоў адпачываць і без усялякага жалю і нараканняў найспакайней заснуў.

---

¹ “Цябе, Бога, праслаўляем...” (лац. Словы, якімі пачынаецца вядомы гімн).

НАЗАЎТРА

XI

Ледзь толькі я прачнуўся, як увайшоў да мяне брат Баніфатцы, сэрвітар¹.

– Ксёндз-кусташ віншуе! – сказаў ён і паклаў габіт ля ложка. Нічога больш не мовячы, ён выйшаў.

Я падняўся, апрануў капот і пазіраў на габіт... тут пастукаўся у келлю ксёндз-кусташ, які ішоў на імшу: ён заўсёды даваў мне гэты знак, і я спяшаўся за ім слухаць ягоную імшу, альбо служыць яму. Вось і цяпер я служыў; пасля імши, распрануўшыся ў закрыстыі, ён сказаў:

– Ну што, пане Міхале? Як бачу, куфэрак трэба аднесці ў келлю.

– Няхай мяне Бог засцеражэ ад гэтага! – кажу я, бо на святой імши зноў дух новы і нібыта прага габіту ўвайшлі мне ў душу. Гэта ўжо відавочны цуд Божы і пакліканне; аж дрыжыкі пабеглі ў мяне па спіне на пратанову забраць назад ахвяру.

– Наадварот, рэвэрэндысым! – прамаўляю. – Хадзем у келлю і я апрану манаскую вопратку. Як прысягнуў Богу і Яго Прачыстай Маці, – слова свайго не парушу.

Карацей кажучы, апрануў габіт, паstryг валасы, пагаліў вусы. Прыйзнаюся, што калі пасам падвязваўся, дык літы быў у думках... але гэта на хвіліну: пазнаў у гэтай спакусе руку шатана; дык перажагнаўся і тое зло выйшла з галавы. А ксёндз-кусташ, які прысутнічаў тут, зняў з сябе пекны крыж на ядвабнай тасьме і павесіў мне на шыю.

Пайшлі мы ў ягоную келлю, і па ягоным загадзе тройчы зазванілі ў кляштарны званок. Сышліся ўсе браты, бо ў кляштары не званок, але абэдыенцыя звоніць.

– Гэта, – кажа кусташ, – наш новы брат Міхал, от цо ест! Ён уступіў у наш закон не з-за нейкіх свецкіх прычынаў, а па пакліканні, якім яго Бог надарыў. Дык *gaudeamus*², мілыя браты, і давайма прымем яго *apertis manibus*³, бо і навукаю, і справамі ён будзе карысны

¹ Сэрвітар – лёкай; той, хто прыслугоўвае ў кляштары (лацінізм).

² Радуймася (лац.).

³ Літ. з адкрытымі рукамі, адкрыта, шчыра, зычліва (лац.).

Богу і людзям, от цо ест! Сёння ў часе *ватывы*¹ ён складзе сваю першую *прафэсью*².

– А пасля, – абазваўся ксёндз Рафал, стары *дэфінітар*³, – павінен прайсці *прабанта*⁴ і *сэрвітара*.

– Ці ўжо вашэці, – адказаў *кусташ*, – апрыклі смачныя абеды і вячэры, якія ты ясі з ягонае ласкі? Што нам з таго *сэрвітара*? Я ведаю лепш за ўсіх, што ён з пакорным сэрцам уваходзіць у закон. Паглядзі, вашэць, у закрыстыі, якія прыгожыя залатыя пасы, шоўка-вую і саетавую вонратку ахвотна *аддаў* у ахвяру Богу, на аздобу нашага касцёла, бо шчыра адрокся ад свецкіх марнасцяў. *Сэрвітараў*, *дэфінітараў* маем без ліку, а вось карысных людзей – мала! От цо ест!

Ксёндз Рафал павесіў нос на квінту.

– Браце Міхале, – казаў далей *кусташ*, – я *аддаю* вашэці нашую *дыспэнсу*⁵, склеп і кухню; а ў дапамогу, як і дасюль, – нашага старога *канапара*⁶; давяраю табе; глядзі, каб мы нашага айца-правінцыяла, якога я з дня на дзень чакаю, належна прынялі. От цо ест!

Калі *патэры* выйшлі, я падзякаваў яму за такую да мяне бэнэ-валенцыю⁷ і сказаў:

– Здаецца, рэвэрэндысымэ, законнік не можа мець уласных грошай. Вось мой малы запасік. – І падаў гаманец, у якім было больш за дзесяць талераў. – Пакідаю сабе толькі, *si licet*⁸, дукат *cum effigie*⁹ Прачыстая Маці.

– *Iterum, iterumque gaudeo!*¹⁰ – сказаў ён, абдымоучы мяне за галаву. – З прычыны твайго такога пабожнага намеру; але ты яшчэ не падпадаеш пад такія суроўыя законныя правілы і падпадаць, бо *фратэр*, а не *патэр*, не будзеш, а што да грошай, праўду кажучы, мы іх і не захоўваем. Бо ў якога ж бернардына можна знайсці шмат грошай? А калі хто мае якую залатоўку на табаку, то няхай мае на здароўе. Дык і ты можаш гэты запас захаваць; ужыві яго на добры

¹ Адзін з відаў Імшы (лацінізм, ад *missa votiva* – ватыўная Імша).

² Публічнае вызнанне веры; прысяга законніка (лацінізм).

³ Кіраўнік дэфініцыі. Манаскі закон дзяліўся на правінцыі, правінцыя на дэфініцыі; кожная дэфініцыя мела больш за дзесятак кляштараў. Тут: пенсіянер (лацінізм).

⁴ Кандыдат у закон у часе прафесіі; навіцій.

⁵ Вызваленне ад выканання касцельных абавязкаў. Тут: кляштарная гаспадарка (лацінізм).

⁶ Манах, які трymае ключы ад кляштарнае спіжарні і піуніцы (лацінізм).

⁷ Зычлівасць, прыхільнасць, спрыяльнасць (лацінізм).

⁸ Калі можна (лац.).

⁹ З выяваю (лац.)

¹⁰ Зноў і зноў радуюся! (лац.)

ұчынак, а калі і сваяку якому дапаможаш, то не згрэшыш. От цо ест!
А што зробіш з шабелькаю?

Ён усміхаўся.

– Аддам яе пры аказіі майму сябру падчашаму Съвебодзе. У яго
Гарасім, няхай ажэніць з маёю Эльжуткаю.

Хутка прыехаў ксёндз-правінцыял, а з ім колькі гвардыянаў, што разам накіроўваліся ў Нясвіж на капітулу. Не сорамна мне было за кухню: усё, што з'явілася на стале перад *патрамі*, было вартае іх-няе губы. Не частаваў я іх ніякім панскім фрыкасамі¹, але быў гультайскі бігас, бульён з індыка, зразы, гусарская смажаніна; а ў сераду, пятніцу і суботу – посныя катлеткі, шчупак у шафране; усё ахайна і смачна прыгатавана, ды так, што нічога не бракавала дзеля поўнай *кантэнтацыі*².

– Хто ў цябе, браце, – запытаўся айцец-правінцыял у *кусташа*, – так смачна гатуе есці?

– Гэта былы прыдворны, маршалак вялікага пана, а цяпер наш брат Міхал Лаўрыновіч, якому я аддаў дыслэнсу і кухню; з таго часу, дзякуючы ягонаму клопату і эксперыенцыі³, больш смачна ядзім. От цо ест!

Калі перад ксяндзом-правінцыялам я паставіў *прыстаўку*⁴ з каплуном, фаршыраваным селядцамі, ён сказаў, агледзеўшы мяне з ног да галавы:

– *Gratias ago!*⁵

Ёсць манаскае правіла, што ўсе ў кляштары, куды прыехаў правінцыял, становяцца *ex ordine*⁶ па адным перад ім на іспыт, кожны пра сябе і пра кляштар. Паклікалі і мяне. Першае пытанне: ці не маю якое крыўды альбо скаргі на каго ў кляштары? – Не. Другое пытанне: ці не зауважыў чаго кепскага, пра што па авязку сумлення павінны расказаць? – Не. Трэцяе пытанне: як я жыў раней, і што сталася прычынаю паступлення ў ордэн? – На гэта адказаў *summatim*⁷ і з большага пра ўсё маё жыццё і падрабязней, як з-за прыгоды ў ваяводы перавярнуўся *insperate*⁸ на кармеліта, а пасля з Божаю дапамогаю на бернардына.

¹ Прысмакі, дэлікатэсы.

² Задаволенне (лац.).

³ Досвед (лац.).

⁴ Малая міска.

⁵ Дзякую! (лац.)

⁶ Па чарзе (лац.).

⁷ Агульна (лац.).

⁸ Нечакана (лац.).

Упадабаў маю нікчэмную персону наш айцец.

– Бачу, – кажа, – праўду мовіў мне тутэйшы ксёндз-кусташ, што носіш галаву на плячах не дзеля прапорцыі. Я парою яму, каб узяў цябе ў якасці соцыюша¹ на капітулу. Будзеш, вашэць, і там, у Нясвіжы, распараджацца сумлтам нашым, а пасля абярэш сабе рэзыдэнцыю, дзе сам захочаш.

– Не хацеў бы, – кажу, – разлучацца з тутэйшым ксяндзом-кусташам.

– Гэта лёгка можна ўладзіць, а пакуль: *vale*.

Так і здарылася. Я ўжо ў Несвіжы, куды мы прыехалі з ксяндзом-кусташам аграмаднаю брычкаю, запрэжанаю трывма гладкімі коньмі ды наладаванаю падарожнымі запісамі *omnis generis*² і дэлікатэсамі з кляштару нашых сясцёр мінскіх бернардынак, прысланымі нам на дарогу, а таксама поўным куфэркам, ключ ад якога быў пад маёй кустодыяй³.

---

¹ Таварыш, спадарожнік (паланізм, ад лац. *socius*).

² Усялякага роду (лац.).

³ Ахова, варта, кіраванне нечым (лацінізм).

КАПІТУЛА

XII

Вялікі, бо найвялікшы пан ва ўсёй Літве – князь Караль Радзі-
віл, ардынат Нясвіжскі, што жыве ў тутэйшым замку са шмат-
лікім сваім дваром, ля якога жывіцца шляхта і мае маёнткі, дзякую-
чы ягоным дабрадзействам, чаго і кляштарам нясвіжскім шмат дас-
таецца, і асабліва нашаму, бернардынскому, *сындыкам*¹ якога ён
з'яўляецца.

Перш чым сабралася капітула, айцец-правінцыял і ўсе гвардыя-
ны накіраваліся ў замак, каб скласці *гамагію*² ягамосці князю і зап-
расіць на заўтрашнє ўрачыстае набажэнства.

Князь прыняў *латраў* ласкова і паведаміў, што як *сындык*, а та-
му гаспадар нясвіжскага кляштару, сам сваіх гасцей частаваць будзе
і *сумпт* на капітулу прымае на сябе.

І сапраўды, вечарам прыгналі колькі адкормленых валоў і ўсякіх
зapasau прывезлі ў спіжарню, таксама сена і фуражу ў гумны, у піў-
ніцу мы апусцілі дзежку трайняку, два анталы віна і больш за дзесят-
ак дзежак піва; рыбы на посныя дні паабяцалі прывезці з аграмад-
ных нясвіжскіх сажалак.

Назаўтра, пасля ўрачыстага набажэнства, айцы сабраліся ў рэ-
фэктары і пачалі капітулу. Прыйшоў сюды і князь, аточаны шматлі-
кім почтам свайго двара, але зняў з сябе усе свае панскія *дыстынк-
торы*³, ардэны ды брыльянты і нават замест багатага паса падпая-
саўся бернардынскім.

Я з цікавасцю назіраў за гэтym слайным панам, бо пра яго і на
двары пана ваяводы, і на дворы пана Бурынскага, старасты, дзе я
раней быў, шмат наслухаўся. Гэта чалавек самавіты, сталага ўжо
веку, галава паголеная, вусы пышныя, бровы і павекі над вачыма
навіслыя, з-пад якіх, калі павядзе позіркам, то аж дрыжыкі бяруць,
голос, як труба; аднак, нягледзячы на ўсё гэта, ён – цудоўны і най-
лепшага сэрца пан. Толькі часта вясёлы і шумны; ён мае прымоўку

¹ Тут: апякун (грэцызм).

² Прысяга на вернасць (лацінізм).

³ Адзнакі адрознення (лацінізм).

“пане каханку!” і калі пытаюцца: “Які Радзівіл?” звычайна адказаваюць: “Князь Пане Каханку!”, а гэта значыць, ардынат нясвіжскі.

I вось калі ўвайшоў ён у *рэфэктар*, падняліся айцы ды запрасілі князя на першае крэсла, а ксёндз-правінцыял прывітаў яго *ex abrupto*¹ прыгожаю прамоваю, дзякуючы і за ягоныя дабрадзеяства дзеля закона, і за гонар, які чыніць капітуле сваёю прэзентабельнасцю, ды запрашаючы яго старшынствацаць на гэтым *conclave*² (але *subintelligitur*³, што гэта толькі дзеля цырымоніі казаў), і нарэшце, даручыў ягоную, як і шляхетных ягоных продкаў, душу Богу.

Князь адказаў:

– Я з удзячнасцю прымаю, пане каханку, гэтую *рэкагніцыю*⁴ ваших пачуццяў да мяне і давяраюся святым вашым малітвам. А на капітуле, як *сындык* тутэйшага кляштару, маю права прысутнічаць, дык не забудуся пра свой абязянак.

Пасля гэтае цырымоніі князь выйшаў, а айцы *obstipuerunt* на гэтае ягонае сведчанне, што на сесіях капітулы дакліраваў прысутнічаць. Ламалі сабе галовы: адкуль у яго гэтая фантазія? Дакаралі на ват правінцыяла, што яго запрасіў; зрешты, не могучы запярэчыць гэтаму, цешыліся надзеяю, што праз колькі пасяджэнняў знікне ягоная ахвота, і ён зволіць іх ад неабходнасці саступаць ягонай *прэпандэрэнцыі*⁵.

I сапраўды... ён звольніў нас ад клопатаў, бо закончыў капітулу за колькі дзён, а яна без яго цягнулася б і колькі тыдняў. I гэта пасвойму, наступным чынам: калі пачалі абіраць гвардыянаў і *кусташаў* разнастайных кляштараў, князь, не чакаючы на *воты* і *канспілії*⁶ дэфінітараў і юбілятаў, вырашыў *ad velle sui*⁷ распараджацца і прызначаць.

– Вашэць, пане каханку! – перш наперш сказаў ён майму мінскаму ксяндзу-кусташу. – Будзеш тут у мяне ў Нясвіжы гвардыянам, бо тутэйшы ксёндз Гумільян ужо састарэў, ні на што не прыдатны. Колькі разоў запрашаў яго, пане каханку, на аблаву, а ён ані разу не пайшоў; а вашэць, калі колькі гадоў таму быў гвардыянам, то аж да Лахвы са мною на паляванне ездзіў і аграмаднага мядзведзя забіў.

¹ Без падрыхтоўкі (лац.).

² Пакой, які зачыняеца на ключ; конклай для выбару Папы. Тут: закрыты сход (лац.).

³ Маецца на ўвазе, падразумеваеца (лац.).

⁴ Прыйнанне, пацвярджэнне (лацінізм).

⁵ Зверхнасць, перавага.

⁶ Абяцанні і нарады (лацінізм).

⁷ Паводле свайго жадання (лац.).

– Але ж вашая княская мосць відавочна памыляецца, бо хоць і быў тут гвардыянам, і ахвотна выконваў загады князя, але на аніводнай аблаве не быў і нават за сваё жыццё ні страляў, бадай, ні разу. От цо ест!

– Як? Пане каханку, не верыш, што забіў мядзведзя? Ды гэта ўсе мае паляўнічыя засведчаць! Вашэць зноў будзе гвардыянам у Нясвіжы, а вашэць – у Буцлаве, вашэць – у Вільні *кусташам*, вашэць – у Цітавянах, вашэць – у Беніцы...

І гэтак далей, як па рэестры.

Але айцы пачалі бурчаць і гаварыць князю, што ён загадвае толькі паводле свае волі.

Князь на гэта падняўся са свайго крэсла, пакланіўся ўсім нізка.

– *Mea culpa*, пане каханку! *Mea culpa!* – сказаў ён і пакорна выйшаў з рэфэктара, пакрапіўшы сябе ля дзвярэй свяцонаю вадою. Але як толькі трапіў на калідор, дык паказаў, што ўмеў. Забраў усе ключы ў мяне і ў капанара, пазамыкаў і паставіў варту ля *дыспэнсы*, ля свірнаў і склепаў, загадаў патушыць агонь на кухні, абярнуць саганы і рондалі, а сам вярнуўся ў замак, забраўшы з сабою *падсындыка*.

Цяжка расказаць, якое хваляванне выклікала гэта ў кляштары. Сарваўся капітульны соймік; пра абед – і не думай; словам, не было іншае рады, як пайсці перапрасіць князя, каб унікнуць галоднае смерці. Дык правінцыял з двума *латэрамі* пакіраваліся ў замак, і я з імі, нібы дзеля асістэнцыі, а на самой справе – з-за цікавасці. Ды дзе там! Пакрыўджаны князь не даў ім і слова сказаць, а пачаў сам:

– Гэтак вашэці, пане каханку, захоўваецце правілы і прысягу на ўбства? Там пазначана, што *сындык*, пане каханку, карміць вас павінен, ключы ад усіх кляшторных кладовак на ягоным пасе павінны быць, гроши – у ягонай скарбонцы; а вашэці пра ўсё гэта ні гу-гу. Не зважаецце на пастаўленага мною *падсындыка*, кіруеце сабе, як *інфулаты*¹, пане каханку, а ён, мой намеснік, з шапкаю пад пахаю стаяць перад вашэцямі мусіць. Ксёндз-гвардыян сам распарађаеца кляштарнаю скарбніцу, аднак, пане каханку, бернардын ані граша мець не павінен, ані бачыць грошай, а вашэць у аблозе *tamquam*² трymаеш майго скарбніка, калі прыйдзе тэрмін выплаты пенсіі. З сёняшняга дня, пане каханку, справа мусіць вярнуцца да дауніх законных правілаў! Я сам, пане каханку, выдаваць буду штодзённа вашэцям з кляштарнае спіжарні абед і вячэр; да мяне вашэці па порцыю

¹ Асоба (абат, ці біскуп), якая мела права насіць інфулю – адмысловы літургічны галаўны ўбор (лацінізм).

² Нібы (лац.).

і кансаляцыю¹ прыходзіць павінны; а законная скарбніца будзе пад маёй сындыкаўскаю кустодыяй. Айцец-гвардыян няхай пільнуе хорды іншыя манаскія афіцы², а ў кірауніцтва кляштарам і носа не сунуць, пане кахранку!

– Але ж, мосці княжа дабрадзею, – прамовіў правінцыял, – тымчасам цэлы сёняшні дзень мы галодныя: агонь на кухні заліты, ежа вывернутая...

– Так, так, пане кахранку! Слушна і справядліва так сталася. У якасці пакуты, усе, вашэць, ад прэлата да брата, паабедаеце ў мяне ў замку і яшчэ адну пэнітэнцыю³ адбыць мусіце. А пасля, пане кахранку, сабярыцеся тут на *conclave*, а я сам кляштарам кіраваць буду.

Мы вярнуліся ў кляштар. Там *ex consilio* выпала падпарадковацца волі князя, каб яму што горшае ў галаву не прыйшло. А што да другое абяцанае пэнітэнцыі, дык мы ўсе былі пэўныя, што ён нас у замковай капліцы праз *miserere*⁴ правядзе, бо гэта ў яго не навіна, і сам у Вялікую пятніцу часта бічуе сябе, як належыць. Дык увесь канвент мусіў ісці ў замак. Аднак мы мелі надзею, што пасля абedu, і пасля другое пэнітэнцыі дазволіць нам князь вярнуцца ў кляштар.

У аграмаднай, гэтак званай гетманскай зале, паставілі стол ад канца да канца, але без абруса. Замест паўміску кляштарныя *прыстаўкі*, па스타ўленыя на доўгай дошцы, насілі *браты-сэрвітары*. Пасярэдзіне стала стаялі два анталы – віна і трайняку. Князь сам сеў сярод айцуў і шчодра іх частаваў, а нас – маршалак яго двара пан Фрычынскі, які нагадваў нам, наліваючы з анталаў у збанкі, а са збанкоў у шклянкі, што трэба дапамагаць айцам старэйшым, бо іх князь споіць. Сапраўды, ён часта паўтараў, калі хто з іх адмаўляўся піць:

– Знай, вашэць, што я *сындык*! Мая адэдыенцыя, пане кахранку!

Дык не падняліся мы з-за стала, пакуль абодва анталы не апушцелі.

– Вось вам і другая пакута, пане кахранку! – устаючы з-за стала прамовіў князь *сындык* ужо неразборлівым голасам і, хістаючыся, выйшаў з залы.

А тымчасам усе нашыя вазы і коні завялі ў замковыя стайні, нам далі ў замку выгодныя пакоі, браму замкнулі, жаўнеры сталі на варту, і датуль у кляштар нікому не дазволілі вярнуцца, пакуль капітуль-

¹ Суцяшэнне (лацінізм).

² Абавязкі (лацінізм).

³ Пакута як сакрамэнт; пакаянне (лацінізм).

⁴ Першае слова 57 псалму “Вульгаты”; “Змілуйся” (лац.).

ныя соймікі не закончыліся. Ішлі яны хутка і, натуральна, адпаведна волі і дыспазіцыі князя.

Абеды былі, як і першы, ажно на астатнім зноў два анталы з'явіліся на стале. Зноў пэнітэнцыя і абэдыенцыя. Урэшце, пачастаўшы нас і сябе, князь, устаючы, сказаў:

– Капітула закончаная! Сальвую¹ сесію на тры гады, наступную ў Нясвіж запрашаю, а тымчасам маліцёся, вашэці, за маю душу, як абяцаў мне ксёндз-правінцыял, пане кахранку!

---

¹ Звальняю (лацінізм).

ІНСТРУКЦЫЯ НА КВЕСТУ І АД'ЕЗД З КЛЯШТАРУ

XIII

Калі так выдатна князь-сындык распараадзіўся нашаю капітулаю, дык мы з маім ранейшым мінскім кусташам засталіся ў Нясвіжы; ён – гвардыянам, а я братам дзеля ўсялякіх кляштарных афіцыяў пад ягоным кіраўніцтвам. Меў я надзею на такое ж самае жыццё і ававязкі, як і ў Мінску, але праз колькі дзён пасля ад'езду капітулы паклікаў мяне ксёндз-гвардыян да сябе і сказаў:

– Вось табе, браце Міхале, абэдыенцыя, дасланая сёння ксяндзом-правінцыялам, – прызначэнне на квестара тутэйшага кляштару. Дык збірайся і заўтра едзь з Богам. От цо ест!

– Навошта мне гэта?

– На тое, каб і сам, і ўсе мы мелі што есці зімою. Ведаеш жа, што мы з ласкі дабрадзеяў жывём. Айцец-правінцыял, добра пазнаёміўшыся з табою і ведаючы, што ты з прыдворных і чалавек бывалы, жыў у свеце і ўмееш падпарадкоўвацца, абраў цябе дзеля гэтае паслугі, як самага здатнага. У гэтым выяўляецца ягоная прыхільнасць да кляштару; і хоць я яго пра гэта не прасіў, пра гэта нават і не зычыў сабе, аднак на ягоным мейсцы тое ж самае ўчыніў бы. Урэшце, справа вырашана – абэдыенцыя! От цо ест!

– Не маю на гэта што адказаць, ойча! Але калі квеста не атрымаецца і я вярнуся з нічым?

– Гэтага быць не можа; з аніякім квестарам ў нас яшчэ такое не здаралася. І хоць не тое ўжо, што раней бывала, калі квестар колькі бараноў, столькі – ды яшчэ і ў два разы – талераў прывозіў, калі фуры за ім і перад ім везлі пшаніцу ў нашыя свірны, аднак і цяпер ніхто яшчэ квестара не выгнаў з дому; яшчэ пабожнасць, дабрачыннасць і чалавечнасць ёсць на Літве. От цо ест! І, кажучы праўду, і цяпер, як даўней, ёсць нейкая ўсеагульная хатняя прыхільнасць да бернардынаў. І таму руш, вашэць, як я казаў, і вяртайся да *парцыюнкулаў*¹, але і не вяртайся без капы бараноў, бо на месяц пасаджу цябе ў *цюпу*². От цо ест! – Дадаў ён з усмешкаю.

¹ Адпушчэнне грахоў, якое можна было атрымаць ад першых няшпораў 1 жніўня да заходу сонца 2 жніўня.

² Турма, астрог.

“І гэта мне *pater pericolosus!*¹” – падумаў я сам сабе.

– Але ж, рэвэрэндысымэ, я не воўк, хапаць бараноў не буду; колькі дадуць, столькі і прывязу.

– Слушна! Ты не воўк, але не трэба быць і аслом. От цо ест! Ведай, браце, што паспяховасць квесты залежыць толькі ад квестара. *Est modus in rebus*², як людзі кажуць. Ёсць людзі, і такіх, дзякую Богу, болей, якія выглядаюць і чакаюць штогод квестара, як буслоў увесну; такія, убачыўшы цябе здалёку, даўно прызначанага барана самі да твае чародкі падгоняюць; такія сардэчна, шчодра пачастуюць і нач пакінуць дзеля пачцівае і пабожнае гаворкі, па якой сумуюць цэлы год; такім у якасці падзякі дастаткова шчырага “*Deo gratias!*”, бо яны вераць ва ўдзячнасць і таму стараюцца заслужыць яе.

Ёсць іншыя, цалкам супрацьлеглыя папярэднім; яны, сустрэўшы цябе ў браме, адразу пачынаюць думаку, як бы хутчэй цябе выправіць; ад такіх і добрае слова шмат значыць, а прасіць у іх і дакучаць ім не варта; маліцца за іх трэба, абы іх Бог іх натхніў ласкаю сваёю святою і даў жаданне дапамагаць бліжнім. От цо ест!

Але ёсць яшчэ іншыя, а гэта часцей за ўсё вялікія паны, у якіх, як ведаеш, шчодрасць залежыць ад гумору; вось у тым і рэч, абы стварыць гэты гумор добрым жарцікам, вясёлаю показкаю, далікатным папрокам, чаму адмовіць было б сорамна. Патрэбна, пане браце, умець закінуць, як у рэчку, вуду ў мора панскага багацця, а на гачыку ў якасці прынады прычапіць *канцэпт*³, і выцягнеш барана альбо дуката. Вашэць прыдворны, дык патрапіш сам сабе параіцы! Але зважай і на тое, што адно служба свецкая, іншае – бернардынская; наша, праўда, больш фамільянная, але як у першай трэба часам умець трymаць язык за зубамі, так у нашай – за габітам. От цо ест! *Intelligis? Зрэшты, usus te plura docebit*⁴.

Я ўжо выходзіў, але ксёндз-гвардыян яшчэ затрымаў мяне.

– Ну, – сказаў ён, – хоць постаць твая набывае ўжо бернардынскае *цыркумферэнцыі*, але ты маеш яшчэ парэшткі свецкіх заганаў, ад якіх абавязкова трэба адрачыся. Кінь, вашэць, перш-наперш сваю любімую люльку, бо ў нас няма моды на гэта нават у кляштары, а тым больш на квесце. Ніхто яшчэ квестара з люлькаю не бачыў. За тое вазьмі добры запас нашае табакі-бернардынкі. Увесь свет ужывае табаку, і бернардынка слайная на ўвесь свет. Будзеш мець мажлівасць дагадзіць табачнікам і брацу за яе бараны, і сам

¹ Небяспечны (лац.).

² Ёсць мера ў рэчах(лац.).

³ Досціп (лацінізм).

⁴ Разумееш?... досвед цябе шмат чаму навучыць (лац.).

лёгка прызвычаішся, бо яна працвярэжвае і падбадзёрае. Справуй, вашэць.

Калі я зажыў і кіхнуў, ксёндз-гвардыян закрычаў:

– От цо ест! А што? *Vale!* Дарую табе і гэтую табакерку на пачатак. Другое, вашэць заўсёды кажа: “Пане дабрадзею!”, “Мосці Дабрадзею!”, а ў нас няма ані “Мосці”, ані “Паноў”; усе аднолькава нашыя “Дабрадзеі”, без усялякіх дадаткаў “Дабрадзеі”. Калі б з новымі дэнамінацыямі¹ і звычаямі выехаў у свет, з квестаю табе б не пашанцавала. Квестар без языка і квестарскае галавы, ці – што яшчэ горш – з моваю свецкаю і моднаю, зарабіў бы як Заблоцкі на мыле. Так, браце, пакорна і весела, хоць і мудра нават часам, але заўсёды проста, па-даўняму. Гэта галоўнае! Так нашыя патярэднікі заслужылі закону Божую ласку і міласць людскую. Давайма трывмацца гэтага шляху, браце! А калі ён пачне хібіць, калі шчырасць, прастата і пакора не будуць ужо трапляць у сэрца, дык гэта кепскі будзе знак, браце, і не толькі для нас, але і для ўсіх, бо тады атрута недавярства і пагарды да нашае святое рэлігіі, што цяпер па кроплі падае сям-там сярод нас, пашыраецца, як кара егіпецкая, сярод народу!.. Дай, Божа, не дажыць да таго!

– Адкуль жа такія непамысныя прароцтвы, рэвэрэндысымэ?

– Эгэ, браце! Я не такі дурны, як вашэць думае. От цо ест! Я прайшоў розныя законныя ступені; не выхваляючыся, я – доктар тэалогіі, быў прафесарам колькі гадоў у Вільні, а таксама і казнадзеем, урэшце лектарам² не малы час. Ведаю я, бо думаў, адкуль ідзе зло. Ведаю, а перадусім, разумею французскую мову, каб яе, бадай, у нас ніколі не было! У ёй арсенал шатана, з яе ён бярэ атрутуту, якую на нас, бедных, жменямі кідае. Але на Бога надзея! От цо ест! Не час пра тое думаць. Сумна мне будзе без цябе, браце, бо я да цябе сэрцам прыкіпей; затое ўзімку будзем разам і нагуляемся вечарамі ў шашкі ды *марыяша*.

Даём табе старога кляштарнага формана Марціна, які ўжо колькі квестараў вазіў, даём табе два вазы, два старыя канякі, два бараны-правадыры і надзейнага сабаку – вартаўніка твае будуче чаряды і вазоў; вось і ўся твая дружына. Дык *Deus te benedicat, ducat et reducat*³. От цо ест!

Накіраваўся я на стайню і пазнаёміўся з майм таварышам падарожжа – Марцінам, які рыхтаваўся да вандроўкі. Назаўтра, паслу-

¹ Назва, азначэнне (лацінізм).

² Лектарам называўся выкладчык, які чытаў “біблейскія часы” (лацінізм).

³ Няхай цябе Бог бласлаўляе, вядзе і прывядзе назад (лац.).

хаўшы святую імшу і атрымаўшы бласлаўленне майго кахранага ксяндза-гвардыяна, я сеў на воз.

Наперадзе Эліаш і Барабаш, два прыгожыя рагатыя бараны са званочкамі на шыях, ля іх сабака Памфіл, за імі – Марцін на вазку, запрэжаным вялікім, але худым буланым канём, і, нарэшце, я на сівой і крыху кульгавай кабыле. У браме Марцін перажагнаўся і пачаў “Завітай да нас, дзянніца”, я падхапіў; гэтак пабожна спяваючы, мы з нашаю кавалькадаю праехалі мястэчка.

ЛЕГЕНДЫ СТАРОГА МАРЦІНА

XIV

Куды паедзэм, Марціне? – запытаўся я, калі мы мінулі мясцяка.

– Куды вочы глядзяць, мой ягамосць!

– Ты ж няраз з квестарамі ездзіў, дык вядзі, як ведаеш, лепей.

– Ведаю тое, мой ягамосць, што ў блізкія адсюль двары няма чаго заязджаць: суседнія паны штонядзелю бываюць у касцёле і ў ксяндза-гвардыяна, дык ён і сам у іх найлепей выквестуе; нам трэба ад'ехаць крыху далей ад гнязда. На абед завязу ягамосця да майго старога сябра пана Яна Бялевіча, стражніка княскіх лясоў, адсюль – трывія мілі. Заўсёды ад яго пачынаем квесту; ягоны баран шчаслівы, бо ён дае пачціваю рукою і не шкадуючы; і хоць кажуць пра яго, што ўмее стрэльбы замаўляць і дзічыну на свой стрэл склікае, але гэта няпраўда, бадай, ім такое здароўе! Дзічыны ў яго процьма, што тут дзіўнага? Ведае поле, ведае, калі на якога звера ці птушку лепшы час, а раней служыў ў слайнага пана Валадковіча, якога застрэлілі ў Мінску. Потым князь запрасіў да сябе і прызначыў падлоўчым. Ён ажаніўся, цяпер у яго сыны, як дубы, і дачка, як ягадка; аўдавеў, праўда, але што ж рабіць? Такою была Воля Божая; ён сядзіць сабе спакойна, як дай Божа кожнаму пачціваму.

– Добра, – сказаў я, – едзем да пана Бялевіча.

Мы цягнуліся нага за нагу, мовячы паціху пацеры. Мой пан фурман часам спыняўся, дазваляў баранам паскубці травы і, вытрасаючы табаку з ражка, азіраўся на мяне з нейкаю крывою ўсмешкаю на твары; я таксама аглядаў ягоную фігуру. Стары, але моцны, вусы і чупрына сівыя і густыя, твар і нос чырвоныя, вочы, як у маладога; на сабе меў перакроены на капот габіт, на ім шэрая палатняная чуйка з капюшонам, каб хаваць ад дажджу галаву, на якой цяпер сядзела высокая шапка з чорнага барана, на світцы вісела каронка, а з-за широкага скуронога паса выглядваў ражок з табакаю.

Пасля некалькіх такіх папасаў і прыгляданняў да мяне ён, нарэшце, перапыніў нашае доўгае і, відаць, апрыклае яму *silentium*.

– Але ж ты, ягамосць, маўчыш, як пень.

– А што нам гаварыць, мой каханы Марціне.

– То ягамосцю трэба было становіцца капуцынам, бо капуцыны, здаецца, не размаўляюць. Можа, ягамосцю здаецца, што гутарыць з фурманам – не да гонару ягамосцю; але я і правінцыялаў вазіў, і яны як з братам са мною дыскутавалі.

– Вядома, пане Марціне, і я ахвотна буду з табою дыскутаваць, толькі што я ўпершыню ў гэтым краі, дык нічога тут не ведаю; хіба ты мне апавядыаць будзеш. Ды яшчэ мы едзем па адным, то немагчыма размаўляць.

– Усё можна наладзіць. Я добра навучыў сваіх коней; можна, як хочаш, пускаць іх і наперадзе, і ззаду, а кіраваць голасам. Буланы яшчэ разумнейшы, бо сам у двары паварочвае, больш за тое, калі ён павярнуў, дык смела заязджай... з пустымі рукамі не ад'едзеш. Я сяду з ягамосцем і будзе нам абодвум весялей, а перасяджаючы, мы і паснедаем. Дастань толькі, дабрадзей, пуздэрка¹, – сказаў ён злазячы з воза.

– Ці ж у нас ёсць пуздэрка ?

– Эгэ! Адразу відаць, што ягамосць першы раз квястуе. А як жа! Ёсць і не пустое: пакуль хто нам налье, свой запас на пачатак мець трэба.

Марцін дастаў з-пад мае лаўкі пуздэрка, пра якое я не ведаў, і бохан хлеба.

– Чакаю з рук ягамосця! – сказаў ён мне. Пасля, выпіўшы чарку, якая таксама знайшлася ў пуздэрку, кроіў закуску. Эліяш і Барабаш прыйшлі таксама па сваю порцыю; у доўгіх вандроўках ён прызвычай іх да рук; зналіся з ім, як сябры. Памфіл таксама паснедаў, а Марцін, сеўшы са мною, крыкнуў:

– Гэй, буланы! – і конь пайшоў, а сівая – за буланым.

– Ці ведае ягамосць, што гэта за мястэчка справа?

– Мне здаецца, – Mіr.

– Сапраўды, – Mіr. А ці ведае ягамосць, які там ёсць звон?

– Не ведаю.

– Дык я ягамосцю раскажу, бо паўсюль пра ўсё сёе-тое ведаю. Нарадзіўся я цікаўным, моўным, лоўным і *gadatiwus*², то люблю слухаць і апавядыаць, калі ёсць што вартае. Вось пра гэты звон існуе такая гісторыя.

Наш князь Пане Каханку, ездзіў даўней па чужых краях і ваяваў з паганцамі – сам пра гэта часта апавядыае; раз так было яму кепска,

¹ Куфэрак з перагародкамі, прыстасаваны дзеля захавання бутэлек.

² Гаваркі (лацінска-польскі гібрыйд, утвораны ад польск. *gadać* з дапамогаю лацінскага прыметніка *-ivus*).

што чыніў розныя пабожныя *вота*¹, абы Боскім цудам выбавіца ад пэўнае згубы. Ён паабяцаў зрабіць для Мірскага касцёла такі звон, каб – як у Міры зазвоняць на *рэзурэцыю*² – у Нясвіжы было чуваць; а гэта чатыры мілі, мой ягамосць!

Дык як толькі ён вярнуўся ў Нясвіж, адразу загадаў ліць звон у Міры; адлілі адзін, звоняць – не чуваць у Нясвіжы. Пане Каханку дадае золата і срэбра ў матэрыял, загадвае адліць другі, большы; зноў льюць і зноў звоняць цэлы дзень – не чуваць! А трэба абавязковака выкананаць *вотум* – да ёты; адліваюць трэці звон...

Тымчасам аднаго вечара Пане Каханку, будучы ў добрым гуморы, бавіўся сабе сярод сваіх і хлусіў на чым свет стаіць, бо такі ўжо ў яго звычай. Ат, звычайна вялікаму пану ўсё можна. Апавядаете цуды і кажа ўсім верыць. Калі ж ён перабраў меру, не вытрымаў пан Міхал Ходзька, які раней быў княскім канюшым, калі я служыў старэйшим конюхам, а пасля ён стаў панам, а я – фурманам. Ён, фаварыт князя, кажа:

– Мосці княжа! Звон мірскі чуваць!

Усе наставілі вушки, але ніхто не чуе. Князь жа паддаквае пану Ходзьку і кажа:

– А бачыш, вашэць, які гучны мой звон! Выкананаў *вотум*.

– А як жа яму не быць гучным, – падхапіў Ходзька, – калі пан князь цэлы дзень хлусіць, пэўна, на ягоны голас і памятка?

Бо, ягамосць, мусіш ведаць, што калі дзе адліваюць званы, трэба шмат хлусіць, каб далёка разыходзілася, дык і голас званоў так разыходзіцца будзе.

Князь, аднак, не разгневаўся, толькі, смеючыся, сказаў Ходзьку.

– Васан сам такі, пане каханку! – але ўжо больш звон не пераліваў; ахрысцілі яго Каролем, павесілі на званіцы, і князь заўсёды кажа:

– Чуваць Кароля ў Нясвіжы!

А калі хто запярэчыць, то ён:

– Хіба ж я віноўны, пане каханку, што вашэць не мае такога слуху як пан Міхал Ходзька?

І, праўду кажучы, тут ён не маніць, бо і сам мае імя Караль, а як пачне звінець па-свойму, дык і чуваць Кароля ў Нясвіжы, – ківаў галавою Марцін.

– А ці не ведаеш чаго, Марціне, пра тых слайных залатых апосталаў князя?

¹ Абяцанне, дадзенае Богу альбо абяцаны дар Богу на падзяку за спаўненне пэўных просьбай ці аздараўленне.

² Урачыстая велікодная літургія на ўшанаванне Уваскрасення з мёртвых Хрыста.

– Ага, не ведаю! Як жа не ведаю? Пан Букоўскі, княскі шатны, апавядвае пра іх кожнаму, бо іх бачыў і вазіў. З сапраўднага золата былі, мой ягамосць! Вялікія, як шасцігадовыя хлапчукі.

– Э-э, можа меншыя?

– А хто іх там мераў? Вядома, што князь, выбіраючыся на вайну з паганцамі ў чужыя краі, узяў з сабою і апосталаў; завёз іх спачатку ў Гданьск, а пасля – дзесяці далей. А як не стала грошай... Эй, буланы, направа! Эй!

Мы паехалі пакручастаю дарогаю праз цёмны лес. Марцін перастаў мовіць пра апосталаў, бадай, ад гневу, што іх ужо няма, ці прыгадваў новую легенду, калі тараҳценне каляскі і тупат коней пачуліся нам здалёк.

– Некага спаткаем, – сказаў Марцін. – Можа, дасць Бог добры пачатак.

Буланы, пачуўшы цокат, а прызвычаены, відаць, да законнае пакоры, саступіў з дарогі наколькі галіны дазвалялі, а Памфіл пабег уперад і пачаў гаўкаць.

Хутка паказаўся ягамосць вершнік, багата і бунчучна¹ ўбраны, у тарататы² з залатымі тасьмамі, з эпалетам на адным плячы, з патранташам на залатой тасьме, з палашом на пэндэнце³ і фастрыгаваным каўпаком на галаве. Па ўборы я зразумеў, што гэта вайско-вец.

За ім ехаў казак, апрануты, як улан, са сцяжком, а за ўланам воз, запрэжаны чатырма гладкімі коњмі, на якім яшчэ адзін слугус⁴ і ля фирмана казачок з бандураю; нарэшце, за возам ішлі два прывязаныя кані.

Ён, зухаваты, вясёлы, з прыгожымі вусамі, грацыёзна пагладзіўшы якія, прыязна зірнуў на мяне і засунуў за пэндэнт кніжку, што трymаў ў руцэ.

– *Laudetur Jesus Chrystus!*

– *In saecula saeculorum!* – адказваю.

– З якога кляштару Пан Бог паслаў?

– З Нясвіжа, Яснавяльможны... Дабрадзею, – прыгадаў я ў апошні момант навуку ксяндза-гвардыяна.

– Стой! – крыкнуў ён свайму абозу, з якім нам цяжка было размінуцца, дык і я спыніўся.

¹ Заліхвацка, з шыкам.

² Кароткі капот, аздоблены галунамі.

³ Перавязь (лацінізм).

⁴ Польска-лацінскі гібрыд, утвораны ад польск. *sluga*, з дапамogaю лацінскага фарманта *-us*.

– А ці ў замку князь?

– Няма, – адказваю. – Выехаў нядаўна ў Белую¹.

– Гэта кепска. Я хацеў па дарозе скласці яму мае *homagium*. Пэўна, сёння яшчэ з кляштару, бо не маеш бараноў?

– Так, дабрадзею.

– Але ж ты малады для квестара. Пэўна, нейкая авантура апранула на цябе каптур.

– Зусім не. Такою была Воля Божая і праўдзівае пакліканне.

– Можа і гэтак. Аднак у твайм веку і здароўі, лічу, што лепей бы выглядаў на кані і ў шыку, чым у габіце і на возе. Ведаеш, кідай усё гэта і давай са мною. Апрану цябе і, калі шляхціц, зраблю таварышам у Пінскай брыгадзе, у маёй харугве, дзе я ротмістар. Ну як?

Разгневаўшыся на гэтую неспадзянную вярбоўку, кажу:

– Я – шляхціц, роўны кожнаму. А што пан ротмістар сказаў бы на тое, каб я прапанаваў яму скінуць свае багатыя рыцарскія аздобы, бо ўсё гэта *vanitas*, ды, прыгадаўшы песню пра святога Лазара і багатыра з яе, што “Меў у сэрцы сваім пыху”, апрануў наш бедны бернардынскі габіт, які я пану дам? У такім разе я згодны вярнуцца ў Нясвіж.

*Una salus servire Deo, caetera fraudes!*²

Вельмі *ad casum*³ прыгадаў я сентэнцыю з майго раптуляра.

– Ого! – адказаў ротмістар. – Гэта для квестара занадта мудра. Я адгадаў, што ты мусіў раней жыць у вялікім свеце.

– Ды ўжо ж квестарам не нарадзіўся. Але калі на ўзаемныя прапановы нашыя мы не згаджаемся, дык няхай Бог спрыяе Дабрадзею, а я рушу сваёй дарогаю.

– Пачакай, – сказаў пан ротмістар, спешваючыся. – Не варта раз’яджацца з такіх кепскіх дыспазіцый, бо ні мне сёння ў падарожжы, ані вашэці ў квесце не пашанцуе. Я не хацеў цябе абразіць, дык і не гневаюся за твой адказ. Каму іншаму, можа быць, гэта б не даравалася, але з табою, браце, мы вып’ем за гэтую справу. Дастань з воза запасы!

– Няхай і так будзе, калі твая такая ласка, – адказваю.

Дасталі не жаўнерскія, а панскія далікатэсы: гданьская гарэлка, з якою я аднавіў сваё даўняе маршалкоўскае знаёмства, пасля – выдатныя шынкі і смажаніну. Падмацаваліся на цэлы дзень.

¹ Бельскае графства, маёнтак князёў Радзівілаў у Беластоцкай акрузе. (Прыпіс аўтара).

² Адзіны шлях збаўлення – ў службе Божай, астатнія – марнасць (гл. вышэй) (лац.).

³ Дарэчы (лац.).

Пан ротмістар ахвотна і весела частаваў.

– Давядзі, – казаў ён, – апетытам, што ты паводле праўдзівага паклікання стаў бернардынам.

А калі Марцін з іншае фляшкі пакаштаваў старкі, пакруціў гала-вою і сказаў мне:

– Гэта не наша падарожная, мой ягамосць!

– А ці маеце пуздэрка? – запытаў пан.

– Маём, Яснавяльможны пане! – адказаў Марцін, які, бадай, і наўмысна пра гэта заікнуўся.

– Наліць, – сказаў ротмістар, – пару фляшак старкі ды фляшку гданьскае квестару і даць яму шынку на закуску.

– Тоё табе, а гэта – кляштару, – дадаў ён, кладучы мне ў руку трывукаты з пазалочанага і пукатага гаманца. – Вазьмі на ўспамін пра ротмістра Пінскае брыгады, які вярбую квестараў у войска.

– Няхай Бог табе заплаціць, – сказаў я, кланяючыся такому шляхетнаму дабрадзею. Ён сеў на каня і рушыў са сваім абозам.

Калі я сеў на свой вазок, заўважыў на зямлі кніжку, што, пэўна, выпала з-за ротмістравага пэндэнта; падняў; о, як жа я здзівіўся, калі прачытаў тытул – “Жаўнерскае набажэнства”!¹

“О, шляхетны! О, пачцівы! О, пабожны рыцар! – падумаў я сам сабе. – Няхай жа цябе ўсе кулі мінаюць! А твая рука, як Давіда, няхай перамагае галіяфаў!”

Кажуць, што ў войску людзі псуюцца, што там няма ні Бога, ні веры; вось відавочны прыклад, што гэта фальш і хлусня. Пан, відаць, з паноў, ад золата свеціцца як сонца, аднак у дарозе пабожна моліцца па кніжачцы, крыўды па-хрысціянску даруе ды яшчэ шчодра адорвае таго, хто яго абразіў. Ксёндз-гвардыян хоць і казаў, што ён доктар і тэолаг, але, бадай, болей мроіць сабе пра злое на свеце, чым ёсць на самай справе.

Тут улан пана ротмістра дагнаў нас, пытаючыся, ці не знайшлі мы панскае кніжачкі да набажэнства. Я аддаў яе, перш пабожна пачалаваўшы, і сказаў:

– Скажы свайму пану, што вось так цалуе ягоныя ногі бедны квестар-бернардын не толькі за тое, што яго шчодра адарыў, але і за тое, што ў ягоным панскім целе пабожная і хрысціянская душа. А як завуць твойго пана?

– Яснавяльможны ротмістар Хамінскі! – I ён паехаў.

¹ Гэтая кніжка для набажэнства даўней была вельмі папулярная, а сёння – надзвычай рэдкая. (Прыпіс аўтара).

– Ну, ну! Годны пан! Нічога не скажаш! Я казаў, што Бог дасць нам добры пачатак; хоць мог бы даць смела яшчэ пару чыревоных злотых¹, бо ягоны гаманец д'ябальскі пукаты; але ж цяпер людзі скупеюць.

– Маўчи, ліха на цябе! – кажу я. – Ці ж гэтага мала? Ён жа і пра цябе нават не забыўся: упадабанае старкі загадаў наліць пару фляшак.

– Ой, бо й я не дурны. Я за адну гданьскае выпрасіў яшчэ дзве старкі ў таго, хто распараadgeаецца панскім дабром. А таму ў нас не дзве, а чатыры фляшкі старкі.

– Гэта кепска, пане Марціне, бо ты забыўся пра мяне: я аддаю перавагу аднаму келішку, але добрае гарэлкі, чым двум, абы-якім, бо напівацца не люблю.

– Гэта не па-бернардынску, мой ягамосць! Не пераймайся сма-кам, абы толькі шмат і на здароўе; гэта галоўнае! А старка галаву не кранае, толькі страўнік грэе. Увесь свет пра гэта ведае, і увесь свет мяне за такі гандаль пахваліць. Пі, ягамосць і не дбай. А гэй! Буланы!

Я не меў што адказаць буркліваму Марціну, а тут мы выехалі ў поле і ўбачылі дом з гаспадарчымі забудовамі пана Бялевіча.

---

¹ Даўняя залатая манета, дукат вартасцю 18 злотовых.

У ПАНА БЯЛЕВІЧА. ВАЛАДКОВІЧ

XV

У аgramадных radзівілаўskіх пушчах padлоўchyя жывуць, як у fальварках. Kняzі pasяляюць tam часceй za ўсё сваіх заслужаных лёкаяu са шляхты, aby толькі былі пачціvымі dy спраўna і aхвотна выходзіlі на паляванне і ablavy, dyk маюць tut кавалак хleба пасля бацькі і сыны. Сяляne-лесnіkі aпрацоўваюць iх зямлю і косяць сена ў лесе; яны маюць aпрача ўсяго і пенсію з kняскага скарбу; за kолькасць забітаe дзічыны дакладнаe справаздачи не робяць, і anічога iм не бракуе.

Tak жыве і pan Бялевіч, яшчэ moцны і здаровы dзядок; ён сам адчыніў nam браму і aпярэдзіў мяне nават u пабожным прывітанні, bo я na дзядзіnцы aльбо ў хаце хацеў сказаць "Няхай будзе пахвалёны Езус Хрыстус!", a ён u браме гэта самаe сказаў; Mарціn адкаzaў яму "На векі вякоў!" Bось я і застаўся z nічым.

Padворак малы, ale чысты; pasяярэдзіne – крыж z Хрыстом, ab-гароджаны і sa стрэшкаu; хата z прызбамі, na якіх можна сядзець і грэцца на сонцы, z вялікіmі вокнамі z аднагo боку – u святліцы, і меншымі, закураннымі ў другой – u пякарні; насупраць дому – свіран z вокнамі pad страхою, za якіmі тоўстыя полсці, вэнджаныя паляндviцы і кілбасы гайдаліся ў паветры; далей – іншыя гаспадарчыя пабудовы: малыя, ale дагледжаныя стайні, адрыны і хлявы. Каля ног старога паляунічага блыталіся два ганчакі, a тоўсты выжал спакойна ляжаў na прызбе.

– Няхай Бог заплаціць ягамосцю дабрадзею, што da мяне завітай, – сказаў pan Бялевіч.

– Гэта я прывёз дабрадзея, bo ён навіцыюш, не ведаў куды кіравацца; a я заўсёды пачынаю квесту z ягамосця, – перапыніў Mарціn.

– Dзякую і вашэці, panе Mарціne! Размяшчайся па-дауняму ў стайні sa сваёю сіваю і буланым; Эліяша і Барабаша пусці на аселіцу, a ягамосця дабрадзея проша ў хату.

U хаце мы ўбачылі маладую гаспадыню за кроснамі. Гэта дачка пана Бялевіча.

– Ну, Ганулька, – сказаў ёй дзядок, – дадай да abedu забітага ўчора шарака, bo даў Бог мілага госця. A ты, ягамосць дабрадзей, сёння адпачні ў нас, bo хоць няшмат яшчэ праехаў, ale многа яшчэ

наперадзе. На абед вернуцца і мае сыны, дык і яны паклоняцца ягамосцю дабрадзею.

— Дзякую, — кажу я, — майму каханаму дабрадзею за такое сардэчнае запрашэнне; на адпачынак нават да раніцы ахвотна згаджаяся, асабліва, што сённяшні дзень, з Божай помаччу, даў добрае нам спатканне.

І распавёў пра яго пану Бялевічу.

— Ездзіў і я колісь, — сказаў ён, — па ўсёй Літве, асабліва па Мінскім ваяводстве, як быў прыдворным у пана Валадковіча, няхай Пан Бог апякуецца над ягонаю душою, якую гвалтам выпхнулі з гэтага свету.

— Ці не пра таго Валадковіча кажаш, што ў Мінску на трывнал напаў і які страляў баб, як зязюляў?

— Пра таго самага; адно што хлусня тое стралянне баб на дрэвах, быццам нам дзічыны было мала. Гайдамак гэта быў, сапраўды, але ж і часы былі д’ябальскі гайдамацкія; хто быў больш зухаваты, хто дужэйшы, той і лепшы, той меў і большую кансыдэрацыю, і шанавалі яго болей, бо баяліся. Вядома, такога зуха багатыя паны, нашыя магнаты ўжывалі дзеля справаў і зухвальства, на якое самі адважыцца не хацелі; дык не было дня, каб не пачуў пра забойствы, наезды і ўсякага кшталту гвалт, самадурства. Валадковіч быў адгэрэнтам¹ і, здаецца, калігатам² нашага Яснавяльможнага пана і дабрадзея князя Каала Пане Каханку, які пры жыцці свайго бацькі, князя Міхала Рыбанькі³, гетмана, быў у той час яшчэ мечнікам літоўскім. Шалёнай гэта была змоладу галава, пакуль перабрадзіла віно. Калі, бывала, пачне гудзець, а праўду кажучы, шалець па Нязвіжу, то Рыбанька загадваў падымамаць масты, каб ён не трапіў у замак. Дык калі ці то з якога партыкулярнага ранкору⁴, ці то па спланаванай імпрэзе князь хацеў каму дапячы, Валадковіч заўсёды быў гатовы і спаўняў да ёты намеры і волю князя, дадаўшы яшчэ і свайго.

Але самае горшае, што быў ён малады, бо не меў яшчэ і трываліцца, калі загінуў, палюбіў ён сабе часта напівацца ў дугу. Тады ён становіўся такім вар’ятам, што трэба было альбо яму дапамагаць, альбо ўцякаць. Самому д’яблу не саступіць! І праўда, няраз лятаў уночы, як шалёны, з голаю шабляю па паліах, па балотах, па могілках ды выклікаў упироў і д’яблаў на двубой; адно што аніводзін ні-

¹ Прыхільнік (лацінізм).

² Калігат — тут: саюзнік, хаўрускі (лацінізм).

³ Прымоўка князя Міхала Радзівіла, вялікага гетмана Вялікага Княства Літоўскага. (Прыпіс аўтара).

⁴ Даўняя няnavісць, заўсятасць, гнеў (лацінізм).

колі не выйшаў. Тады скардзіўся Валадковіч: “Які я нешчаслівы! Князь Кароль колькі захоча, столькі б’еца з д’ябламі, а я ніколі аніводнага выклікаць не магу”.

Злы дух яму і нашаптаў жаданне стаць дэпутатам трывала на рускую кадэнцыю, якая адбывалася ў Мінску; да гэтага яго і князь падахвочваў ды сябрамі радзівілаўскімі на сойміку дапамагаў; урэшце, калі ён стаў дэпутатам, да сумпту шчодра дадаў свайго, бо і камяніцу сваю ў Мінску на кватэру нам аддаў, і з блізкіх маёнткаў загадаў усяго для кухні прывозіць; а яшчэ даслаў асыгнацыю¹ купцам на віно, колькі нам трэба.

Спачатку ўсё ішло выдатна! Пан стаў сур’ёзны; праўда, банкетаваў і частаваў па-панску, але не шалеў і не гайдамачыў; абраў яго нават трывальнельскім падскарбнікам.

Трывальнельскім маршалкам быў у той час Сапега², віцэ-маршалкам – Марыконі. Але Сапега не прыехаў на пачатак судоў, а Валадковіч не быў задаволены, што сядзіць ніжэй за Марыконі, якога называў італьянцам і чужаземцам. Але і гэта яшчэ нічога, бо пан Марыконі – абачлівы і памяркоўны пан – не звяртаў на слова Валадковіча ўвагі; але выпала нейкая справа нашага фаміліянта³ ці радзівілаўская, – дакладна я не памятаю – у якой Валадковіч хацеў перамагчы, аднак не атрымалася; вярнуўся ён з суду раз’юшаны, як леў, і пачаў піць па-даўняму, смяртэльна праклінаючы ўесь свет, склікаючы і выклікаючы ўсіх д’яблаў з усяго пекла. Мы зразумелі, што будзе бяда. І пачалі мы ўгаворваць, стрымліваць, пачалі прасіць – нічога не дапамагае; сабраў халастру⁴, якая яму піць і сваволіць дапамагала ды нас піць прымушае. Усю ноч, потым цэлую раніцу аднастайная п’янка і адказанкі⁵, нарэшце, пад вечар ён выбіраецца на трывул.

Усе стрымлівалі яго, як маглі, і за палы, і за рукі, і за пас; я кінуўся яму ў ногі, просячы, каб не ішоў.

– *Kirye lejzon!*⁶ – крыкнуў ён, адпіхваючы нас, бо гэта была яго прымоўка, калі бываў у найвялікшай сп’яненай заядласці. – Пайду, хоць

¹ Загад, даручэнне выплаціць пэўную суму грошай альбо выдаць пэўныя рэчы (лацінізм).

² Граф Міхал Сапега, стараста пінскі, крайчы літоўскі (1759–1760). Міхал Марыконі, стараста панінскі. (Прыпіс аўтара).

³ Сваяк (лацінізм).

⁴ Банда, зграя, зброд (з укр.).

⁵ Пагрозы, пракляцці.

⁶ *Kyrie leyson*” – пачатковыя слова літаніі, малітвы аб Божым заступніцтве.

бы мяне там д'яблы забралі! Пайду і навучу таго італьянца, хто я і хто за мною!

Відавочна, спадзяваўся, небарака, на Радзівіла, а Радзівіл быў далёка!..

Пайшлі мы за ім; а было гэта напярэдадні фэсту Прачыстае Панны Марыі Грамнічнае, я ахвяраваўся, лежачы крыжам у часе набажэнства, усю імшу так выслушаць, абы толькі нам гэты вечар ціха закончыўся; але не было мне пасля часу выкананаць дадзены вотум.

Калі ён прыйшоў да ратуши, дзе судзіў трывнал, варта прапусціла яго, як дэпутата, а суд быў у змове; мы засталіся ў пачакальні, у тлуме палестры і паноў аплікантаў¹.

Ледзь зачыніў за сабою Валадковіч дзвёры, як пачаўся там шалёны шум, потым звон шабляў, урэшце нечакана адчыніліся дзвёры і крыкнулі: “Варта! Варта!”

Мы ўбачылі нашага пана, прыпёртага да сцяны; у яго адабралі шаблю, а ён тузаўся з усімі і стараўся дабрацца да дзвярэй.

У гэтых момант падскочыў Краеўскі, ротмістар і камендант трывбунальскіх жаўнероў, а за ім больш за дзесятак гэмайнаў.

– Крымінал! – крычалі з усіх бакоў. Кроў цякла з рукі пана Длускага, лідскага дэпутата, а горш за ўсё – адсечаны кавалак рукі ад крыцыфіксу срэбранага Пана Езуса ляжаў на стале. Я зразумеў, бачачы гэта, што выкліканаы столькі разоў шатан кіраваў рукою майго нешчаслівага пана: ён, хочучы праз стол дастаць палашом Марыконі, а калі той ухіліўся, пацэліў у крыцыфікс.

Схапіў Краеўскі са сваімі Валадковічам, але з цяжкасцю, бо гэта быў чалавек малады, моцны і *determinativus*². Пасек бы і жаўнероў, каб Швыкоўскі, дэпутат і слаўны асілақ, не вырваў ў яго з рук шаблю. Калі ўжо яго схапілі аблаваю і вялі, ці то неслі гвалтам, дык ён рукамі ўпёрся ў дзвярах, аж вушакі зрушыў, і са злосці пеніўся ды хрыпеў, ад гонару і веры вэксуючы³ трывнал ды шафуючы⁴ д'ябламі, што аж вушы сохлі. Ой, ніколі я не забуду гэтага тэртэсу⁵ і самога Валадковіча, бо ён у той час быў чыстым антыхрыстам.

– У турму! У кардэгарду⁶! І закаваць экспэсанта, крыміналіста! – загадаў Марыконі Краеўскаму. – І вартаваць з набітаю зброяю!

¹ Палестра альбо палестранты, ніжэйшыя канцылярскія ўрадоўцы саслоўя юрыстаў (лацінізм); аплікант, ніжэйшы канцылярскі ўрадовец (лацінізм).

² Рашуучы (лац.).

³ Уціскаць, дратаваць, мучыць.

⁴ Раздаваць. Тут: пагражаць.

⁵ Лямант, шум, мітусня.

⁶ Вязніца, турма.

Я зразумеў, што гэта не жарты! Дык паляцеў на кватэру, схапіў жменю дукатаў з панскае скарбонкі, якая заўсёды была пад маім ключом, ускочыў на каня і рушыў, як мог ён бегчы, у Нясвіж, шукаць князя Карала, бо ён адзін мог нас уратаваць.

Праз восем міляў конь упаў, на шчасце, паблізу карчмы; я купіў у габрая другога, плоцячы, колькі ён хацеў, і паляцеў далей. У Нясвіж прыехаў уначы; дастукаўся да знаёмага мне лекара і даведаўся, што князя-мечніка няма, што палюе ажно ў Белай на мядзведзяў. Зноў перамяніўшы каня, я пусціўся далей. Ноч цёмная, хоць вочы выкалі, і завіруха пачалася страшэнная. Збіўся з дарогі і мусіў чацаць дня ў бліzkім ад Нясвіжа засценку, а назаутра, набыўшы сані, ехаў, праўда, ужо больш выгодна, але не так хутка, як патрабавала справа.

Ажно на шосты дзень пад вечар я знайшоў князя, і то ў глыбокай тамтэйшай глухамані. Калі распавёў, што здарылася ў Мінску, князь быццам анямеў.

– Пане каханку! – крыкнуў пасля. – Пан Міхал з'ехаў з глузду!

– Ратуй, пане князь, бо загіне!

– Я яго з турмы выратую, хоць бы давялося адбіваць, але ад бяды не пазбаўлю. Не можа ён заставацца ў краі. Гэта экспцэс не чуваны!

Князь хутка склікаў паляванне, і мы ўночы прыехалі ў Белую. Шмат годных паноў – і суседзяў, і што прыехалі з князем, – палявалі з ім разам; калі князь паведаміў усім, з чым я прыехаў, і папрасіў парады, дык кожны іншую даваў: адны – усё забыць і не ўблытвацца ў гэтую справу; другія – пісаць Сапегу, Марыконі і дэпутатам; трэція, а сярод іх і пан Салагуб, што ніколі не адступаўся ад князя і, здаецца, бацькам яму дзеля *канфідэнцыі акамадаваны*¹, раілі ехаць у Нясвіж і аддацца на *інфлюенцыю* князя гетмана.

– Раіце мне ўсе, – адазваўся князь, – як баязліўцы, няўмекі! А ты, вашэць, маўчаў бы! – звярнуўся ён да Салагуба. – Я пакіну сябра ў бядзе? Такога не будзе! Не едзь сабе, калі не хочаш, пане каханку! Абыйдуся і без *кансыляра*², а дырэктараў маіх даўно д'яблы пабралі. Мне ехаць да бацькі князя? Дык Рыбанька не пусціц мяне і за парог з замку; загадае *Маззані*³ зачыніць брамы, падняць масты, а князя мечніка без цырымоніі у казу пасадзіць. Ці ж раз гэта было? Ці ж, вашэць, сам, пане каханку, не заступаўся за мяне, калі я трапляў у такія сітуацыі? І, праўду мовячы, за тое толькі і цярплю тваю

¹ Дадзены дзеля даверу (лацінізм).

² Дарадца (лацінізм).

³ Тагачасны камендант Нясвіжскага замку і фартэцыі. (Прыпіс аўтара).

філасофію і маралі, якімі ты мяне штодня частуеш, і з якімі ты схавайся цяпер.

— Аднак жа, казалі князю, Валадковіч пасля такога эксцэса суда і пакарання не можа пазбегнуць, а спакойнаю, лагоднаю *інфлюенцы*-яй болей, княжа, давядзеш, чым гвалтоўным нападам на места і на tryбунал, а гэта яшчэ горшы эксцэс, які спляміць назаўсёды гонар і імя князя ды надзвычай засмуціць князя гетмана, бацьку вашае княскае мосці.

— І, нарэшце, — пачаў зноў Салагуб.

— Што, нарэште? — перапыніў яго разгневаны князь.

— Нарэшце, можа, давялося б, — палахліва цадзіў, як праз зубы, Салагуб, — вашай княскае мосці уцякаць разам з Валадковічам з kraju ад агульнае *акламацыі*¹, а пасля старацца пра *жалезны ліст*², чаго яшчэ ні з адным Радзівілам не было.

Князь маўчаў, адно круціў галавою; я зразумеў, што змякчаўся ягоны запал; ён толькі абазваўся:

— Касоўскі! А ты, вашэць, што скажаш?

Гэты Касоўскі і цяпер жыве пры князі; князь яго любіць і з ім часцей за ўсё бавіцца; бо гэта *канцэптыста*³, дасціпнік і актор, які вельмі смешна паказвае камедыі. Як толькі князь сядзіць сумны, апусціўши галаву і кулакамі па сваіх каленях б'е, гэта значыць, князь у кепскім гуморы альбо гневаецца на каго, дык пасылаюць па Касоўскага; ён ужо патрапіць і развесяліць пана, і выпрасіць *пардон* за вінаватага, і настрой падыме⁴. Часам ён апрыкне князю, але і гэта

¹ Вокліч згоды, ухвалы (лацінізм).

² Ахойная грамата. Жалезны ліст давалі каралі адвінавачаным за вялікія злачынствы, калі тыя хацелі апраўдацца перад судом.

³ Жартайунік (лацінізм).

⁴ Касоўскі быў акторам нясвіжскага тэатру, і хоць гэты тэатр існаваў толькі ў часе карнавалу, Касоўскі, аднак, з'яўляўся сталым рэзыдэнтам княскага двара, не маючы аніякага іншага абавязку, апрача таго, што мусіў бавіць і весяліць князя і заўсёдных шматлікіх гасцей. Не быў ён блазнам па прафесіі, а толькі locum tenens гэтае функцыі. Ён ніколі не пакідаў двор і заўсёды быў з князем. Здарылася, што раз у Варшаве кароль даведаўся пра яго; цікавы пазнаць ягоны досціп і параняць яго з уласным экземплярам, кароль запрасіў князя на абед, абавязваючы яго, каб у сваёй свіце меў і Касоўскага. Сталася, як хацеў кароль. Калі селі за стол, каралеўскі хадзіў вакол і як мог жартаваў. Касоўскі стаяў спакойна і маўчаў; нават зачэплены калегаю, не звяртаў на яго ўвагі. Пасля абеду кароль, не задаволены маўчаннем Касоўскага, спытаўся:

— Мне мовілі, што ты дасціпны і вясёлы; чаму ж сёння маўчыш? Скажы, перадусім, што ты думаеш пра майго фацэціста, якога ты так спакойна слухаў?

— Не адважваўся, найяснейшы пане! — адказаў, найпакорней кланяючыся, Касоўскі.

— Кажы, проша, смела.

яму сыдзе з рук, бо князь яго любіць і ведае пра ягоную прыхільнасць да сябе.

Касоўскі на пытанне князя адказаў:

– Мне здаецца, мосці княжа, што як пачнём *клін* *клінам* выбіваць, дык ці не раздзяруць нас *кліны*?

– Кажыце, што хочаце, – сказаў нарэшце князь. – Я пана Міхала не пакіну. Ён душою і целам мой! Ён мой сябра *a corde!*¹ А я павінен спакойна чакаць, пакуль ён загіне?! Не, мае панове, не! Кулеша! (Гэта быў лоўчы князя). Руш, пане каханку, з усім паляваннем удзень і ўначы ў Койданава²; мінай Нясвіж; у Койданаве размяшчайся ў мястэчку ды чакай мяне; і распусці чуткі, што як я прыеду, пакіруемся ў Налібоцкія лясы на дзікоў.

Паляванне наша, мой дабрадзей, – гэта не жарты; кожны стралец мае мундзір і рыштунак: куртка і шаравары зялённыя, пас скуранны, шырокі, з тылу на бронзавых спражках, з двумя тузінамі ладункаў, а ля іх – аплеценая фляшка з гарэлкаю, і ў асобнай кішэні – нож, крэсіва, крэмень ды іншыя паляўнічыя дробязі; фузія таксама на зялёнай тасьме праз плячо, а праз другое – на такім жа шнуре труба, а яшчэ конь з усёю зброяю і параю пісталетаў у кабурах, а ля сядла – тарокі на дзічыну. Вось такі строй, і каб убачыў каго князь без яго, дык выгнаў бы са службы. А такіх людзей было і заўсёды ёсьць на паляванні каля князя блізу сотні, не лічачы лоўчых і падлоўчых, бо мы, як афіцэры гэтага войска, шчыруем і камандуем на аблавах.

Назаўтра, а гэта быў ужо сёмы дзень пасля майго ад'езду з Мінска, мы выбраліся ў дарогу. На адных вялікіх, адно што абабітых санях, на якіх прасталюдзіны ездзяць на ловы, сядзеў князь з панам Салагубам і з гайдуком, на другіх – я з Касоўскім і з адным княскім пакаёвым. Па чатыры кані цугам у запрэжцы.

– Без хітрыкаў, найяснейшы пане?

– Без хітрыкаў.

Усе наблізіліся і слухалі.

– Ён, – кажа Касоўскі, – хутчэй дурань, чым блазан.

Касоўскі адрозніваў праудзівы досціп ад смелага глупства.

Іншы раз нейкі можны пан, госць у Нясвіжы, спаткаўшы Касоўскага, сказаў яму:

– Касоўскі, прыядзджай да мяне!

– Як? З візітам?

– Не, на рэздэнцыю.

– А як жа нас дваіх змесціцца? (Прыпіс аўтара).

¹ Літ. ад сэрца. Тут: шчыры, верны (лац.).

² Койданава – радзівілаўскае мястэчка, пяць міляў ад Мінска. (Прыпіс аўтара).

Князь не даваў палёгкі ні сабе, ні людзям, ні коням, але што зробіш, калі ўначы ехаць не маглі? Такая цемра, а завірухі такія страшна марозныя і бесперастанныя, што абавязкова мусілі становіцца на начлегі. Дадалі мы яшчэ дарогі, аб'язджаючы Нясвіж; і вось, на пяты дзень увечары мы прыехалі ў Койданава. Сустрэлі там і Кулешу з паляваннем, які гэтага ж дня раніцою прыехаў, хоць шмат хто й адстаў у дарозе і цэлы дзень цягнуліся адзін за адным. А быў гэта ўжо дванаццаты дзень, як я выехаў з Мінска...

Дачка перапыніла апавяданне пана Бялевіча, кажучы, што гатовы абед.

Сабралася дружына: вярнуліся з лесу два статныя хлопцы – сыны гаспадара, і мы селі за стол, пачаставаўшыся спачатку з пуздэрка. Панна Ганна ўвівалася як гаспадыня: прысядала з намі, але часта выбегала ў пякарню; дапамагаў ёй Марцін – прыносіў стравы, аднак *per modum*¹ як сябра, а не як лёкай, бо разам з намі накладаў сабе ў міску. Елі мы з талерак з файнай слуцкай гліны, белай, як парцаляна.

Смачны са скабкамі боршч, якога даўно не еў, смажаны заяц і бекасы, а сялянка² на трэцяе; і, нарэшце, панна Ганна прынесла паліваны збан яблычніку, якога нам усім бы хапіла, каб у дзвярах ён не спаткаўся з Марцінам. Ён, нібы пазбаўляючы паненку клопату, а збан вагі, палову выпіў залпам, і, ставячы рэшту на стол, сказаў:

– Гэта, бадай, лепей, як наша кляштарнае піва, у якое яшчэ ксёндз-канапар кропіць ваду для чэлядзі, няхай яму Пан Бог даруе. Яблычніку гэтаму, відаць, гады два. О, гэта я добра ведаю.

– Дапівай і рэшту, а нам Ануся прынясе другі збан. Лягчэй мне цяпер у гаспадарцы, калі падгадаваў уласную гаспадыню і гэтых хлопцаў. Гадоў восем, як памерла мая жонка. Наплакаўся! Бог гэта ведае; а колькі змарнавалася істрацілася худобы з-за чужых рук, таго ўжо і не злічыць.

– Мне здаецца, – кажу, – што і гэтае гаспадынькі можаш хутка пазбавіцца, хоць, дзякую Богу, іншым спосабам.

– Твая праўда; ужо колькі разоў прыязджалі сваты; але ж за тое магу набыць на ейнае месца дзве нявесткі.

– Няхай Бог блаславіць! – кажу. А тымчасам панна Ганна другі збан яблычніку прынесла.

Падзякаваўшы Богу, а пасля гаспадару за вельмі добрае частаванне, я папрасіў закончыць гісторыю пра Валадковіча.

¹ Накшталт, нібыта (лац.).

² Дэсерт са смятаны з жаўткамі.

– Пойдзем, мой дабрадзею, – сказаў гаспадар, – у адрыну на свежае сена, адпачнём крыху, а пасля раскажу ягамосцю ўсё.

Калі мы амаль разам прачнуліся, я нагадаў пра абяцанае.

– А на чым жа я спыніўся? – запытаў Бялевіч.

– Вы з князем спыніліся ў Койданаве.

– Ага. У Койданаве была поўная карчма іхмосцяў, што ў Мінск ці з Мінска ехалі; асобныя нават чакалі князя, даведаўшыся ад Кулешы, што ён хутка тут будзе.

Першая навіна была непамысная; яе нам тыя, хто ехаў з Мінска, гуртам апавядалі:

– Валадковіч сёння раніцаю асуджаны на смерць, *in triduo*¹ будзе расстраляны.

– Не дачакаюцца! – закрычаў князь. – Я іх саміх... Кулеша! Усіх – на коней, і мне выберы каня найлепшага з-пад якога стральца. А Пілаты тыя! А Ірады, а не суддзі! – Ён дрыжаў увесь ад злосці і тупаў нагамі. – Вось твая мудрая *канслія*², пане Салагуб! Бадай цябе ўсе д'яблы ўзялі, пане каханку!

– А што я віноўны? Я ж не затрымаў падарожжа вашае панскае мосці.

– Так, але ўсю дарогу бубніў мне над вухам, што Сапега з-за прыхільнасці да мяне будзе *мадыфікаваць*³ літару закона, і ўсё закончыцца на *фундовай*⁴ вежы, адкуль Валадковіч уцячэ.

– Сапегі няма ў Мінску, – адаўваўся нейкі ягамосць. – Віцэ-маршалак Марыконі трymае ласку. Праўда, адразу пасля здарэння колікі пасланцоў паляцела ў Быхаў, бо і Марыконі паслаў ад сябе, і *пленіпатэнт*⁵ князя крайчага адправіў свайго татара. Учора абодва вярнуліся і прывезлі рэзалюцыю. Якую Марыконі – невядома. *Пленіпатэнту* свайму ён напісаў, што сам выбіраецца ў Мінск, а без яго Валадковіча судзіць не будуць. Тымчасам, відавочна, трывал наешта памеркаваў над лістом свайго маршалка, дык Длускі, лідскі дэпутат, якому Валадковіч руку паравіў, падаў скаргу; пасля чаго, не выходзячы з суду, усю ноч змаўляліся; раніцою выдалі дэкрэт *roepat colli*⁶, гэта значыць, на горла, і Валадковічу у кардыгардзе прачыталі.

¹ На працягу трох дзён (лац.).

² Парада (лацінізм).

³ Умяркоўваць, абмяжоўваць (лацінізм).

⁴ Вежа з лёхамі.

⁵ Паўнамоцнік, упаўнаважаны (лацінізм).

⁶ Пакаранне "горлам", г. зн. смерцю (лац.).

– Дык мы не можам і хвіліну страціць! – закрычаў князь. – *Periculum in mora!* Пане каханку!

Гэта азначае, – небяспека...

– Не перакладай мне, ягамосць, лаціну, – перапыніў я, – бо разумею.

– Праўда? Я першага такога квестара бачу, які разумее латынь.

– А я першага падлоўчага.

– І гэта праўда. Ну, то няхай сабе... Квіты.

– Дзівіць мяне таксама, – сказаў я, – што ўсё ты так добра памятаеш, што слова нават паўтараеш.

– О, мой дабрадзею! Не так даўно гэта было: і трываліца гадоў няма; а я пераказваў усю гісторыю ці не сто разоў дзесяцям сваім, і іншым, такім, як ягамосць, цікаўным, вывучыў яе на памяць.

Князь ужо меўся рушыць, хоць нач была цёмная, як і мінулыя.

– Мы за табою, княжа! – закрычалі ўсе сабраныя ў карчме.

– Дзякую, шчыра дзякую, – прамовіў князь, – што беднага Радзівіла не пакідаецце. Хто са мною, пане каханку, і я з тым. А тыя там *філістымляне*, на злосць мне, хочуць забіць майго сябра.

Раптам пачалі моцна стукаць у дзвёры карчмы, а з тae прычыны, што яна было поўная, дык жыд і чэлядзь не пускалі. Застукалі ў вакно і нехта закрычаў:

– А цi тут князь мечнік літоўскі?

– Тут, пане каханку! А ты, вашэць, хто?

– Рупейка, добры лёкай вашае княскае мосці. Я еду з Нясвіжа і маю пiльную справу да пана князя.

– Пусцiце пана падстолія, – загадаў князь.

Падстолі Рупейка, чалавек галавасты, трывалыські *мецэнат*¹, жыве, здаецца, і цяпер, але, сабраўшы значны капітал, пераехаў на Жмудзь і купіў там маёнтак. Ён быў лёкаем і *пленіпатэнтам* князя гетмана, але карыстаўся і вялікаю павагаю князя мечніка.

– Няхай будзе пахвалёны Езус Хрыстус! – прамовіў ён уваходзячы. – Дзякую Богу, што знайшоў князя.

– На векі вякоў, пане каханку! А навошта мяне шукаў і адкуль ведаў, што я тут?

– Князь гетман, бацька вашае княскае мосці, дакладна ведае *qua ad horam*² учынкі князя; ён ведаў пра раптоўны ад'езд князя з Белай, ведаў пра паход паляўнічага войска і ўсе начлегі ды папасы самога князя; таму і паслаў мяне сюды, ведаючы, што тут вашая княская мосць загадаў паляванню чакаць сябе.

¹ Ганаровы тытул адваката (?).

² Адразу ж, у тую ж хвіліну (лац.).

– Добры гетман, пане каханку, мой пан бацька, калі мае такіх шпегаў. Дык, пэўна, ужо ведалі, што Валадковіч асуджаны на смерць?

– Не, я не ведаў гэтага, і князь гетман, калі я з замку ад'яджаў, не ведаў; але я гэта прадбачыў, бо паводле права інакш стацца не магло.

– Не магло! Не магло! А я ўпэўнены, пане каханку, што інакш станецца. Ну, калі яшчэ што скажаш, пане падстолі, дык кажы хутчэй, бо я саджуся на каня.

– Ці не мог бы я без сведкаў пагутарыць з князем?

– Няма чаго саромецца, пане падстолі! Тут усе – прыяцелі нашага дому, кажы, калі маеш што сказаць.

І пачаў пан Рупейка прамаўляць перад князем як перад трывуналам. Я ўжо ягоную арацыю не памятаю, хоць уважліва, як і ўсе, слухаў. Але змест яе такі: князь, як гетман, забараняе князю мечніку ўблытвацца ў гэту справу, а, як бацька, просіць, каб памятаў пра сваё імя; што Радзівілы заўсёды надзейна і пачціва служылі kraju, што часта абаранялі невінаватасць і спрэядліваласць, але ніколі не баранілі такое сваволі і парушэння закону, на які *horret animus!*¹ Што як князь гетман адмовіўся павялічыць трывунальскую варту, а ваявішча княская мосць цяпер адаб'еш дэліквэнта², які напаў на трывунал і якога сам зрабіў дэпутатам, дык уся віна ляжа як на сына, так і на бацьку, а ўвесе свет будзе суспікаваць³ пра змову абодвух з Валадковічам, каб разагнаць трывунал, тым больш, што ў ім мы колькі радзівілаўскіх справаў сумнеўнага значэння індукуем⁴. Словам, Рупейка так з усіх бакоў даймаў князя, так канвінкаваў⁵, так даводзіў да роспачы, што ўрэшце князь запальчыва закрычаў:

– Досьціць, пане каханку, досьціць! Дай параду, дзеля Бога, дай параду!

– Рада ў мяне простая, мосці княжа! Забыць пра Мінск, вярнуцца ў Нясвіж, супакоіць бацьку.

– Гэта немажліва, пане падстолі, гэта немажліва! Вядома, саграшыў Валадковіч і цяжка саграшыў, але ж ці павінен за тое памерці? Нікога не забіў, пакрыўдженаму чыніць дэпракацыю⁶. Я Длускаму магу залатую руку адліць. Парушэнне закона, як называецце, *status*⁷,

¹ Жахаецца душа (лац.).

² Вінаваты, грэшнік (лацінізм).

³ Падазраваць (лацінізм).

⁴ Уносіць, уводзіць (лацінізм).

⁵ Пераконваць, даводзіць (лацінізм).

⁶ Просьба дараваць (лацінізм).

⁷ (Юрыдычны) стан (лац.).

няхай у фундовой вежы адпакутуе... Але смерць, пане каханку, смерць! Нешчаслівец! Ён спадзяеца толькі на мяне! Ён – мой сябра з дзяцінства! Пане падстолі, парай іншае, я табе аддзячу, далі-бог, аддзячу, пане каханку!

– Якое пачцівае сэрца ў нашага князя, – гаварылі між сабою прысутныя там ягамосці. – Не шкада дзеля такога здароўем і жыццём рызыкаваць!

– Цяжка іншае парайць, мосці княжа! – сказаў пан падстолі. – Асабліва пасля дэкрэту.

– А ці не дапаможа Сапега?!

– *In tridno* да Быхава і назад – рэч немажлівая; а, урэшце, што гэта дасць? Ён трывалае дэкрэт не адменіць і тым супакойвае сумленне, што даслаў князю гетману ліст з пасланцом, які сёння раніцою паехаў з Нясвіжа з рэзалюцыяй¹. У ёй князь гетман сцвярджае, што абараняць Валадковіча і не думае, што кожны парушальнік грамадскага спакою – ягоны ўласны непрыяцель. Гэтае самае адпісаў і пану віцэ-маршалку Марыконі, які таксама звяртаўся да князя гетмана.

– Дык ты анічога не дапаможаш? – запытаўся князь, гледзячы ў вочы Рупейку, які адвёў позірк у бок і думаў. Усе маўчалі...

– Трыбунал, мосці княжа, – пачаў пан падстолі, – адмяніць свой дэкрэт не можа. Але... але...

– Што, пане каханку, што? Дзеля Бога, кажы!

– Але мог бы суспэндоваць экзэкуцыю² дэкрэту на пэўны тэрмін, а ў гэты час звярнуцца да маестату³...

Князь не даў яму закончыць, кінуўся Рупейку на шыю, абдымаў яго, цалаваў.

– Пане каханку, бяры, што хочаш, абы тае суспэнсыі дамагчыся. Пасля ўсё пойдзе лягчэй. Ездзь неадкладна ў Мінск.

– Але ж бачыш, княжа, ёсць яшчэ цыркумстанцыя⁴, над якою мне асабліва задумца задумацца трэба. Князь гетман *publice*⁵ засведчыў, што калі хто-небудзь *directe* альбо *indirecte*⁶ чыніць будзе нейкія *інфлюенцыі* ў гэтай справе, ужываючы імя Радзівілаў, дык той не пераступіць болей нясвіжскіх парогаў.

¹ Пастанова, ухвала. Тут: адказ (лацінізм).

² Адкладці выкананне (лацінізм).

³ (Яго) вялікасць (лацінізм).

⁴ Акалічнасць (лацінізм).

⁵ Публічна (лац.).

⁶ Наўпрост альбо ўскосна (лац.).

– Супакойся, пане кахранку, я бацьку лёгка ўпрашу, асабліва, калі справа абыдзеца без рапту¹. Але ж і мая прыхільнасць, пане падстолі, вартая сякой-такой анімадвэрсії².

Пан Рупейка ведаў добра, што лепш сонца, якое ўзыходзіць, чым якое заходзіць, дык прамовіў:

– Што ж мне чыніць? Заслугоўваючы прыхільнасць вашае княскае мосці, я неадкладна паеду, патраплю хоць уначы альбо на світанні ў Мінск і буду старацца; а калі мне ўдасца схіліць Марыконі...

– А калі не ўдасца? – адазваўся хтосьці з прысутных. На гэтыя слова, нібы *insperate* з пісталета ля вуха стрэлілі, князь застыў, як укопаны, Рупейка апусціў галаву і ўсе анямелі.

– І пэўна не ўдасца, – дадаў той жа ягамосць, – калі справа з панам старастам Марыконі. Я добра яго ведаю; гэта чалавек цвёрды, як сталь, ці, што тое ж самае, – упарты, як казёл.

Дык усе надзеі і нашыя, і князя раптоўна зніклі, зважаючы, асабліва на выраз твару пана Рупейкі.

– Аднак жа, мосці княжа, – адазваўся нарэшце і пан Скалазуб, – няхай пан падстолі паспрабуе шчасця. Ягоны праект мудры: толькі такім чынам можна выратаваць Валадковіча. Няхай едзе і дзейнічае; мы ж застанемся тут і будзем чакаць.

– Пакуль Валадковіча расстраляюць, пане кахранку, альбо пакуль князь гетман прышле сюды гусарыю³, каб нас у Нясвіж адвяла. Разумная рада! Нічога не скажаш! Не, пане кахранку, няхай пан падстолі едзе і дзейнічае, але няхай ведаюць панове суддзі трывнальскія, што я тут! І калі ягоныя дзеянні не дапамогуць, я свае распачну, і, бадай, больш эфектыўныя.

Пасля доўгіх цэртамэнтаў⁴ і радаў спыніліся на tym, што пан падстолі неадкладна выедзе ў Мінск, а мы на досвітку вырушым на ловы ў смалявіцкія лясы, якія цягнуцца ці не да самага Мінска, і дзе князь спадзяваўся штогадзінна мець весткі з места.

Потым кожны драмаў, як мог. Князь сеў за стол, паклаў накрыж руکі, галаву – на іх і пачаў храпці на ўсю хату. Я пайшоў у плябанію, бо ведаў тамтэйшага кальвінскага ксяндза Кіна, які і цяпер яшчэ жыве; гэта вельмі шляхетны чалавек. Я разбудзіў яго, распавёў пра тое, што тут князь і што на досвітку ад'яджаем. Дык ён пачаў кла-паціцца пра сняданак і, як стала світаць, прыслалі у карчму колькі

¹ Захоп, выкраданне (лацінізм).

² Увагі (лацінізм).

³ Цяжкаўзброеная конніца.

⁴ Спрэчка, дыскусія (лацінізм).

збаноў грэлага піва і дзве місы выдатных зразаў, спажываючы якія, князь абазваўся:

– Як дагадзіў нам пачцівы Кін! Калі б не кальвін, я зрабіў бы яго, пане кахранку, алышкім *інфулятам*¹.

Раніцою князь і ўсё паляванне, і новыя прыяцелі, што прыехалі, хто з-за цікавасці, хто з-за зычлівасці, селі на коней; і вось паўтары сотні вершнікаў цягнуліся за князем па мінскім тракце, усе гатовыя па першым княскім слове хоць у агонь. Князь пусціўся рысцю, і мы ўжо пару міляў праскакалі (а дзень прыгожы браўся), калі папярэдзілі князя, што коні слабеюць і што варта адпачыць.

– Нічога, – сказаў князь, – хто адстане, той адстане; пад Мінскам папас і там пачуем пра Рупейку, а пасля...

Ледзь прамовіў гэта князь, як мы ўбачылі вершніка, што ляцеў да нас з боку Мінска; я здалёк пазнаў перш-наперш нашага каня, а пасля Сурвінта, майго калегу па службе Валадковіча. Заўважыўши нас, ён прышпорыў каня і, падляицеўши да князя, сказаў:

– Усё! Мёртвы!

– Хто? Валадковіч? Ты звар’яцеў?

– Валадковіч! Расстралялі!

– Езус! Марыя! Юзаф! Хлусня!

– Не хлусня, мосці княжа! Уласнымі вачыма бачыў труп: ляжыць у кардыгардзе і гарачая кроў яшчэ цякла з грудзей ды з вушэй, калі я выехаў з Мінска.

– Калі расстралялі?

– Сёння а палове на трэцюю пасля паўночы.

– Гвалт! Гвалт! – закрычаў князь. – А няхай мяне зямля забярэ, як я ім гэта дарую. Вынішчу тых разбойнікаў! За мною, хто верыць у Бога!

І хацеў пусціцца галопам, але Салагуб затрымаў каня за цуглі.

– Чаго ўжо цяпер, мосці княжа? Нябожчыка не ўваскрэсіш.

– Я не *Шчапаноўскі*, уваскрашаць не ўмею, але адпомсціць патраплю, але *Пётравіна* нараблю! Няхай іх потым хто хоча ўваскрашае. Гэй! Барабашы! Пускай мяне, бо табе самому галаву знясу.

І схапіўся за палаш. А Салагуб саскочыў з каня і стаў насупраць, трymаючы, як раней, княскага каня за цуглі.

– Сячы, калі хочаш, князь! Лепей рабі з мяне *Пётравіна* ці *Шчапаноўскага*, чым будзеш у Мінску рабіць пакутнікаў.

– Дарэмна ў Мінск ехаць, – сказаў Сурвінт, – няма там ужо ані пана *Шчапаноўскага*, ані пана *Пётравіна*, і аніводнага дэпутата

¹ Біскупам (гл. вышэй).

(трэба ягамосцю ведаць, што Сурвінт – пачцівы жмудзін, ледзь падпісацца ўмеў і нічога не ведаў пра цуды святога Станіслава), бо адразу пасля расстрэлу Валадковіча раз'ехаліся ўсе, а, проста кажучы, паўцякалі, і сам нават пан Марыконі паехаў у Быхаў да князя Сапегі, а дэпутаты – кожны ў свой бок; але ніхто ў наш, бо ўчора ўвечары пайшла па месце пагалоска, што ты, князь, з вялікім войскам ляціш адбіваць Валадковіча, з гэтай прычыны, нягледзячы на тое, што меліся праз тры дні расстраляць, расстралялі, не чакаючы дэкрэтнага тэрміну, ўначы.

Князь злез з каня, апусціў галаву, “*Requiem aeternam dona ei Domine!*”¹ – паўтараў ён раз за разам і выціраў вочы.

Я плакаў, як бабёр, а Сурвінт хліпаў, як дзіця.

Князь зноў сеў на каня, павярнуў яго і загадаў Сурвінту ехаць побач.

– Раскажы мне, вашэць, усю гэтую трагедыю, – сказаў яму.

– Няма чаго й казаць, Яснаасвечаны пане княжа! Застрэлілі – і ўсё, – сказаў Сурвінт хліпаючы.

– Звар’яцеў з вялікага жалю, пане каханку!

– А што, Яснаасвечаны княжа? Як ён напаў на трывнал ...

– Пра ўсё гэта ведаю ад Бялевіча; апавядай толькі пра тое, што было пасля дэкрэту.

– Пасля дэкрэту? Як прачыталі яму ў кардыгардзе дэкрэт, адразу пан ротмістар Краеўскі загадаў прынесці кайданкі. Валадковіч жа не даваў закаваць сябе. “Я шляхціц, – казаў. – Калі неабходна памерці, то няхай дзеецца воля Божая! Не буду я нават *jure victus*, бо не далі мне ні часу, ні патрона² дзеля абароны, а таму прэч з кайданамі, прэч!”.

Краеўскі ўпрошваў і перапрашаўся нават, што ён мусіць спойніць трывнальскі дэкрэт. І хоць Валадковіч упарціўся, аднак пры дапамозе некалькіх гэмайнаў, закавалі ягоныя ногі ланцугом.

Валадковіч, убачыўшы сябе закутым, пачаў горка плакаць, замаваў рукі, што ажно ўсім стала яго шкада. Апавядадаў мне пра гэта ля трупа паручнік трывнальскаяе варты пан Сялянка³.

Пасля папрасіў нябожчык Краеўскага, каб дазволіў яму пабачыцца з кім-небудзь са сваіх прыдворных. Ротмістр згадзіўся. Паслялі ў камяніцу, і я адразу ж прыбег. Ой! Бог ведае, як цяжка мне

¹ Вечны супакой дай яму, Пане! (лац.)

² Абаронца, адвакат (лацінізм).

³ Краеўскі ротмістар, а Сялянка паручнік трывнальскаяе варты. Апошні памёр у 1812 годзе ў ашмянскім павеце. (Прыпіс аўтара).

распавесці князю, што са мною дзеелася, калі ўбачыў майго пана закутым. Грымнуўся яму ў ногі, і мы абодва зайшліся ад плачу. Варта, хоць гэта і жаўнеры, але плакалі таксама, бо сэрца аблівалася крывёю, і цяпер абліваецца крывёю, Яснаасвечаны пане княжа!

– Ці тут мой брат пан Юзаф?

– Няма, – адказваю. – Гарачка ўзяла, як даведаўся пра панскае няшчасце; я быў у яго, пакідаў – ляжыць без надзеі.

– Дзе Бялевіч? – запытаўся ён.

– Адразу, як схапілі пана, паляцеў да князя Карала Радзівіла.

– Гэта добра! – І ціха дадаў: – Князь Кароль мяне не пакіне! А ці ёсць якія весткі адтуль?

– Няма аніякіх, але ў месце, як у бубен б'юць, што князь з гадзіны на гадзіну ўляціць з войскам і адаб'е пана.

– На Бога надзея! – сказаў ён крыху весялей. Пасля кінуў на стол пару дукатаў.

– Краеўскі! Загадай прынесці віна. Ад смутку буду піць з майм пачцівым жмудзінам.

– Я зычыў бы пану, – адказаў Краеўскі, – апамятацца. Папярэджаю, гэта не жарты. Гэта не такі смутак, які можна заліць віном. Калі жалеза на нагах, пра Бога, а не пра людзей думаць трэба. Таму я зычу пану паклікаць каплана ды паспавядца.

– Паспавядаясь, – горда адказаў мой пан, – перад Вялікаднем. Вашэць надзеў на мяне кайданкі, але знайдзеца і такі, што зніме іх ды закуе каго іншага. Загадай прынесці віна!

– Не толькі не магу выканаць гэты загад, але й не магу трymаць тут болей панскага лёкая. Пане Сурвінт! Развітайся са сваім панам і выходзь!

– Пане ротмістар, дабрадзею! – сказаў я, абхапіўшы ягоныя калені. – Прабачай! Ці ж за блазенства не дастаткова таго, што майго пана, які пан з паноў, у кардыгардзе трymаеце, што закавалі яго ў ланцугі, што яго смерцю страшыце ды яшчэ й далей яго так музыць? Аднак жа ў пана Длускага ўжо пальцы пагайліся, а з Панам Богам лягчэй як з людзьмі. За выпадковае пашкоджанне крыціфіксу мой пан змuruе касцёл, дзякую Богу, мае з чаго. Далібог, пане ротмістру, адпускат нас, ягамосць, ужо, і сам не пашкадуеш пасля.

– Ты пачцівы шляхціц, пане Сурвінт, – адказаў мне Краеўскі, – але выбачай, тваіх парадаў не трэба. Ведай, – сказаў ён яшчэ, беручы мяне за руку, – што я не суджу, не закоўваю, не страляю. Трыбунал асудзіў, трыбунал закаваў, трыбунал і ... – замоўк Краеўскі, а Валадковіч закончыў:

– І расстряляе!

Пасля ён сеў на зэлліку ля стала, падпёр галаву рукамі і задумайся. Краеўскі таксама маўчаў, а я плакаў, стоячы, як укопаны. Нарэшце ротмістар паўтарыў мне загад развітацца з панам ды сышодзіць. Я падыйшоў да задуменнага бедака, а ён, не падымаючы галавы:

– Будзь здаровы! – сказаў. – Можа, убачымся на *Юзафатавай даліне*¹! – А ціха дадаў: – Калі да заўтрашняе раніцы не будзе тут Радзівіла, ляці ў Нясвіж, бо загіну!

Не ведаю, ці чуў гэта Краеўскі, а я, пацалаваўшы панскія калені, выйшаў, маючы камень на сэрцы.

Месца гуло. Трыбунал яшчэ больш надзейна замкнуўся; паўсюль моцная варта: і ў браме, і ля ўваходу; па вуліцы і на рынку панове *палестраты, аплікаты, агенты і рэгенты*² хадзілі кампаніямі, разважаючы да варожачы і так, і сяк.

Адны казалі: “Ён прапаў! Трыбунальскі дэкрэт – апелюй адно да Пана Бога! Паляціць галава!” Другія: “Трыбунал з дэкрэтам, а Радзівіл з мушкетам! Хутка ўбачым госця, – казалі. – Ён выцягне яго з гэтае казы, а ўжо ў Радзівіла яго і сам д’ябал не схопіць”. Іншыя ж казалі, што за пашкоджанне *крыцыфіксу* павінен будзе па *абсалюцыю*³ пешкі ў Рым ісці, а іншыя, што павінен будзе бічавацца ў бернардынаў. Казалі таксама: “Шмат каго ён сек, няхай жа паспытае гэтага ж самага дэлікатэсу!”

І ўсе з цікавасцю чакалі канца, але, бадай, ніхто не верыў, што скончыцца паводле дэкрэту.

Калі я выйшаў з кардыгарды, атачыў мяне натоўп, сыплючы без канца пытанні, а мне нібы мову заняло і ў галаве памяшалася; я распіхаў натоўп, нічога не адказваючы, і кінуўся ў касцёл айцоў-бернардынаў, які адчынілі перад *няшпорамі*, даў талер на *літанію* і на *Sequeeris*⁴ і, лежачы крыжам, слухаў...

– Менш, – сказаў князь, – пра тваё ўласнае *particularitates*⁵. Кажды, што дзеялася з Валадковічам!

– Ён, як мне паведамілі, пасля таго, як я выйшаў, выпрасіў у Краеўскага бутэльку віна, выпіў яе залпам, расцягнуўся на сваім ложку, бо яму яшчэ раней далі ложак і пасцель, і спакойна заснуў.

¹ На тым свеце.

² Агенты і рэгенты – кіраўнікі канцылярый, якіх прызначаюць на пасаду судовыя пісары (лацінізм).

³ Адпушчэнне грахоў.

⁴ *Sequeeris* (??) – малітва (??).

⁵ Тут: прыватнае (лац.).

Тымчасам прыйшоў вечар. Краеўскага выклікалі ў трывнал; ён бавіўся там гадзіны дзве ці болей; вярнуўшыся, ён разбудзіў Валадковіча, дастаў з-за пазухі паперу і сказаў:

– Чытай!

А гэта быў пісьмовы загад трывнала Краеўску расстраляць дэліквэнта на працягу трох гадзінай.

– Як гэта? – ускокваючы з ложка, закрычаў Валадковіч. – Дэкрэт даў мне тры дні часу. Тыя ж самыя падпісалі гэты загад, што і дэкрэт.

Потым Краеўскі дастаў гадзіннік і сказаў:

– Палова дванаццатае. У цябе часу – да паловы трэцяе. Я адказваю за кожную мінуту. Даручы Богу сваю душу. Няма анікага ратунку. Я паслаў па ксяндза.

– Гэтага не можа быць! Гэтага не можа быць, каб я так марна загінуў! – крычаў Валадковіч, хутка перасоўваючы спутаныя ногі і цягаючы ланцугі па цаглянай падлозе. – Швыкоўскі! Мой стрыечны брат! Божа мой! І ён мяне загубіў! Пане Краеўскі! Ты адкажаш перад Богам і людзьмі.

Тут увайшоў ксёндз; Краеўскі, паставіўшы чатырох жаўнеру з набітаю зброяю ля дзвярэй, сказаў ім:

– Увага на дэліквэнта! Адказваеце галавою. – І сам выйшаў.

Трэба ведаць, Яснаасвечаны пане княжа, што я з касцёла пайшоў у келлю ксяндза, майго стрыечнага брата, таксама Сурвінта, спаведніка мінскага кляштару. Сядзеў там, як забіты, бо спаць не мог, а ранкам думаў рушыць у Нясвіж шукаць князя. Потым прыйшоў да майго брата ксёндз-гвардыян, а за ім – жаўнер.

– Ідзі, ойча, з гэтым жаўнерам, – сказаў гвардыян. – Паспавядаш ды прыгатуеш да смерці Валадковіча.

– Пан ротмістар загадаў мне прасіць, – абазваўся жаўнер, – каб ксёндз-спавядальнік узяў з сабою святы *віятык*¹, але каб ішоў без званочка.

– Як гэта? – кажу я. – Аднак жа яшчэ яму два дні па дэкрэту належыць.

– Я гэтага не ведаю, – адказаў жаўнер, – я раблю, што мне загадана.

Я ішоў з ксяндзом-спавядальнікам, але Краеўскі паставіў вакол кардыгарды, на рынку, за кроакаў якіх пяцьдзесят, варту і загадаў страляць, калі хто намерыцца пераступіць за гэтую лінію; і калі хто набліжаўся, то варта крычала: “Стой, страляю!” Ксяндза-спавядальніка прапусцілі, а я мусіў застацца. Шмат люду было на рынку, свяці-

¹ [З лац. *viaticum* – літ. падарожнае – забеспячэнне на дарогу (харч і грошы); камунія цяжка хворым, як падарожнае на шляху да вечнасці (лацінізм).]

ліся вокны судовай трывунальскай камяніцы, як у касцёле падчас *раратаў*¹.

Але хутка натоўп пачаў разыходзіцца.

– Сёння ўжо нічога не будзе, – казалі. – Відавочна, Валадковіч папрасіў ксяндза, дык і далі яму, а калі і расстраляюць, то хіба на трэці дзень.

Але я чакаў вяртання брата-ксяндза і не спускаў вока з *кардыгарды*. Там у вокнах святло мігацела, нібы яго пераносілі з месца на месца, але я не мог здагадацца, што ўсё гэта значыць.

Нечакана і раптоўна там маланка і пярун!.. Варта стаяла, як уко-паная; тут стрэл, другі, а пасля – ціха, і адна толькі ўжо свечка мігацела праз шыбу ў *кардыгардзе*. У мяне мурашкі пабеглі па скуры. Людзі пачалі выбягачь з дамоў; а я ўбачыў брата-ксяндза, што спешным крокам ішоў праз рынак; я перастрэў яго, схапіў за руку:

– Стой, ксёндз!

– Валадковіч ужо перад Богам. Ідзі за мной.

– Не, – кажу, трасучыся, як асіна, – пайду пабачу майго нешчаслівага пана.

– Дарэмна, цябе не пусцяць. Ідзі, кажу, за мною.

І пацягнуў мяне за руку. І вось, Яснаасвечаны князь, у келлі, калі мяне пакінула трэсці, расказаў мне брат-ксёндз апошні *тэрмін*² Валадковіча.

Калі прыйшоў ксёндз, ён яшчэ соваўся па *кардыгардзе*, выказваў крыўды і лаяўся; але як той паставіў *крыцыфікс* на стале ды перад *крыцыфіксам* паклаў святы *віятык*, Валадковіч глянуў на Укрыжаванага, дык прыгадаўся яму, відаць, на памяць ягоны *эксцэс*³: пашкоджанне судовага крыжа; упаў ён на калені:

– О Хрысце Езус! – закрычаў плачуны, – я зграшыў! Смяртэльна зграшыў! Але шкадую ўсім сэрцам, шкадую ўсёю душою! Даруй грахі мае, і калі ўжо мушу смерцю заплатіць за грахі, дай мне, пераду-сім, стаць перад Табою з чыстым сумленнем. Ойча! Спавядай мяне!

– Мы адышлі, – казаў мне брат-ксёндз, – у іншы кут пакою. Я сеў на зэдлік, ён укленчыў і трymаў шчырую споведзь за ўсё жыццё.

Дай Божа кожнаму добраму мець такую скруху і шчырае шкадаванне, як той нешчаслівы. Ён убачыў у сваёй смерці Волю Божую і скарачэнне часу, які б, пэўна, ужыў дзеля грэшнага, як і дасюль,

¹ Адмысловая ранішняя Імша, якая адпраўляецца ў час Адвэнту і распачынаецца спевам *Rorate caeli desuper...* – Спашліце расу, нябёсы... (лацінізм).

² Мяжа, край, канец (лацінізм).

³ Праступак (лацінізм).

жыцця; прабачыў сваім суддзям, словам, з лютага льва стаўся лагодным ягнём.

– Я дараваў яму грахі, і маю надзею на добрага Бога: тое, што я адпусціў на зямлі, будзе адпушчана і на небе. Пасля мы пачалі казаць пакутныя псалмы, а потым – малітвы, якія чытаюць ля таго, хто канае. Ай, гэта цяжкі абавязак, мой браце, капелана, – казаў мне брат-ксёндз, – калі мусіш размаўляць з тым, хто праз хвіліну будзе размаўляць з Богам... Маё сэрца ablівалася крывёю ад смутку, я сваім бы жыццём адкупіў ягоныя маладыя гады. Увайшоў Краеўскі. Я ўсё даўжэйшыя падбіраў малітвы... а раптам цуд Божы... і тут залп!

– Краеўскі зірнуў на гадзіннік, што ляжаў на стале і на якія вочы падняць не мог, – казаў брат ксёндз, – разоў пятнаццаць прайшоўся па пакоі, нарэшце сказаў мне:

– Ойча! Ты старанна споўніў сваю павіннасць, і я мушу сваю споўніць!

– Пане ротмістру! – сказаў, устаючы з каленяў, Валадковіч. – На довад, што я шчыра далучыўся да Бога і аніякага ў сэрцы на нікога не маю гневу, проша, падай мне руку.

Краеўскі даў яму руку, а другою выціраў сабе слёзы.

– Пане! – сказаў ён. – Я мовіў, што не я суджу, не я расстрэльваю, і праклінаю маю нешчаслівую сённяшняю гадзіну. Ксёндз! Вяртайся, ідзі ўжо адсюль...

– Не, – сказаў Валадковіч, – не пакідай мяне, ойча! Гледзячы на таго, хто мяне далучыў да Бога, лягчэй мне будзе паміраць.

Я не мог адмовіць чалавеку, які ўжо быццам канае, гэтае праўдзівае капланскае паслугі, але Бог ведае, як мне было гэта цяжка.

– Пане! – зноў прамовіў Краеўскі. – Час...

Ён дай знак унтэр-афіцэру, а той прывёў шэсць жаўнеру са зброяй на плячы. Яны сталі побач з чатырма вартаунікамі.

Гэта моцна ўразіла Валадковіча; небарака заламаў руки.

– О, Божа! Божа! – закрычаў. – О, брат мой Юзаф! О, біскуп Уладзімір! Дзядзька! Родныя! Сябры мае! Дзе вы? Князь Кароль, дзе ты?

– Маўчы, вашэць, маўчы, – перапыніў князь, плачуць ў голас, як дзіця, – маўчы, бо цяжка мне стрымлівацца... Ён дараваў сваім ворагам, але я ім, далібог, не дарую... нават, калі сам загіну! Што ж далей?

– Далей зноў звярнуўся Краеўскі да Валадковіча: – Не захочаш, відаць, пане, каб мы гвалтам...

Валадковіч нічога ўжо не адказаў, стаяў анямела, нібы непрытомны.

Два жаўнеры ўзялі яго пад рукі і падвялі, ці, хутчэй, пацягнулі да муру, Краеўскі завязаў яму вочы; з прычыны, што ён не мог стаяць на ногах, яго апусцілі на калені.

— Я падышоў, — апавяддаў брат-ксёндз, — і, прыкладаючы *крыціфікс* да ягоных вуснаў, моцна сказаў: “Даверся Богу, Міхале, і спадзявайся на ягоную міласэрнасць!”

Цуд Боскі! Цуд! Гэтыя мае слова далі яму сілы і вярнулі прытомнасць: ён пацалаваў крыж. Краеўскі даў мне знак... Я адышоў, а Валадковіч пачаў мовіць: “У руکі Твае, о Божа, аддаюся...” Кулі прыпынілі яго голас і малітву; ён упаў, але падаючы крыкнуў: “Езус! Марыя! Юзаф!..”

Падскочыў Краеўскі; Валадковіч быў яшчэ жывы і круціўся па зямлі, а кроў біла струменем; Краеўскі кіўнуў унтэр-афіцэру, а той стрэліў з пісталета ў вуха і дабіў.

Я адразу выйшаў, Яснаасвечаны княжа, ад брата-ксяндза, — казаў далей Сурвінт.

— Менш пра гэта, пане каханку!

— Не, Яснаасвечаны княжа, бо выйшаўши, я сам бачыў, як дэпутаты выязджалі ўночы з места, а я дапрасіўся, каб дазволілі пабачаць труп каханага майго пана. Памаліўся пры ім за ягоную душу і даведаўся, што таму адразу не забілі, што ён, як пабожны католік (бо хто б спадзяваўся, гледзячы на ягонае гайдамацтва і сваволю), насіў на грудзях абразок Прачыстае Маці на срэбранай блясе, дык яна тры кулі адбіла ад яго сэрца, і за жупанам іх знайшлі.

— А чаму ж ты, вашэць, тых куль не прывёз? — сказаў князь.

— Пан ротмістар забраў іх сабе, я прасіў хоць адну і мовіў, што завязу Яснаасвечанаму пану князю. “Ого! — адказаў Краеўскі. — Каб ён мяне потым імі пачаставаў? Не дам аніводнае...” — і выправіў мяне з кардыгарды. Дык я на каня і спаткаў вашу княскую мосць.

Пасля апавядання Сурвінта мы ехалі ціха, князь маўчаў, ані слова нікому не сказаў; так за колькі гадзін даехалі да Свержня. Князь звярнуў да касцёла, паклікаў плябана, даў яму колькі дукатаў, загадаў званіць за душу Валадковіча, а з тae прычыны, што ксёндз не служыў яшчэ імшу, дык прасіў правіцу жалобную. Мы ўсе слухалі яе набожна, а пасля сканчэння, князь заспіваў: “Вечны спачын май ласку даць яму, Пане!” У паўтары сотні галасоў праспівалі мы гэтую просьбу да Бога за душу Валадковіча. Князь адаслаў паляванне ды, гледзячы на нас з Сурвінтом, запытаў:

— Ці, вашэці, шляхта?

– Я – шляхціц, мосці княжа, з-пад Ашмянаў.

– А, дык, вашэць, ашмянскі шляхціц! То ж чаму, пане каханку, у цябе абедзьве нагі ў ботах?

Бо мусіў, ягамосць, чуць (я не ведаю, адкуль гэтая пагалоска), што засцянковая ашмянская шляхта на адной назе бот, а на другой лапаць носіць.

– А я, – абазваўся Сурвінт, – шляхціц з-пад Росен.

– А, дык, вашэць, жмудзін, пане каханку! Ну! Абодва з пачцівых гнёздаў і пачцівяя, відаць, вы людзі, бо прыхільнія да свайго пана, ідзіце да мяне на службу; калі згода, дык са мною – у Нясвіж; потым убачым, хто на што здатны.

Пакланіліся мы князю і рушылі за ім следам.

Вось, ягамосць дабрадзей, уся гісторыя смерці Валадковіча, нібы сам яе бачыў, а яшчэ Ганулька мая праспявае ягамосцю песню пра яго, якую ён сам перад смерцю склаў. Анулька! Ганулька!

Прыбегла дзяўчына да варотаў адрыны.

– Праспявай ягамосцю песню пра Валадковіча.

– Я забыла яе, татулька!

– Не хлусі, маё дзіцятка! Нядаўна яшчэ спявала яе ад пачатку да канца перад панам Жабчыцам, тваім *per modum* кавалерам, дык і цяпер мне спявай.

Панна Ганна зачырванелася і, апусціўши вочы, пачала співаць. Няма што й казаць: голас вельмі прыгожы і звонкі.

Глянь на Айчыну, што плача ў нядолі¹,
Тут ні надзеі, ні шчасця, ні волі.
Ледзь толькі дзень мне яснець пачынае,
Як іншаземец жыццё забірае.
Богу адданы, прыяцелям мілы,
Іду ад усіх у сырую магілу.
Не ад хваробы цяжкой, невылечнай
Я паяднаюся з цемраю вечнай.
Дом старажытны, які мне належала,
Знішчыў усё злы тыран ненаежны!
Некалі Трацкі Бузырыс² так лята
Добрых людзей аддаваў на пакуты.
Суд ненавісны, дзе ў моцнага права,
Бойняю стаў мне цяжкой і крывавай.
Божа мой, але закон раўнадушны
Не дазваляе суды тыя рушыць.
Роўна для ўсіх у судовых дэкрэтах
Права запісана праўдаю гэтай.

¹ Пераклад Любы Тарасюк.

² Жорсткі егіпецкі фараон.

Што ўжо да іншых! Калі нават братам
Ты мне, Швыкоўскі, стаўся за ката,
З рук маіх вырваўшы годнасці шаблю,
Не ўзгадаўшы нявіннага Авеля.
Судзяць, не даўшы мне абаронцы,
Хоць тое права ёсць і ў забойцы.
Вось закавалі мяне, і ў вязніцы
Час тры гадзіны ўсяго мне адлічыць.
Ўсімі святымі прашу я сакрамент,
Покуль апошняе скажацца: Аман!
Божая Матка мяне бараніла,
Абразам сваім, як шчытом засланіла.
Вось жа чаму мне пасланыя кулі
Сталі нястрашнымі, нібы пакулле.
Удакладняю: досыць мне кары.
Дзева Марыя, памілуй няздару.
Тое, што кожнага з нас не мінуе,
Хутка усіх між сабою знітуе.
Час мой ужо на зыходзе й растане.
Шлю я апошнія слова вітання
Дзядзьку Уладзіміру – быў ён мне бацькам...
І пра мяне, я прашу, памятайце¹.

– Бачыш, ягамосць, як ён складна напісаў ды яшчэ за колькі гадзін перад смерцю; гэта таксама цуд, – дадаў Бялевіч, – бо ён за ўсё жыццё ні кнігі, ні пяра ў руках не трymаў.

– Хіба пасля смерці ён склаў гэтую песню, – сказаў я.

– Чаму гэта? – спытаўся здзіўлены Бялевіч.

– А натуральна, толькі пасля смерці, бо як бы ён мог пісаць пра тыя кулі, што адбліся ад абрэзка Маці Божае?

– Ах! Пачакай, ягамосць! – задумаўся пан Бялевіч. – А далібог жа праўда! Гэта не ён, гэта хтосьці іншы, відаць, напісаў. Шчыра пепрапрашаю! Вось якая мудрая ў ягамосця галава! Адразу ўбачыў праўду; а я ледзь не дваццаць гадоў верыў, што гэта мой кахраны пан склаў на развітанне.

Прыйшоў вечар. Мы з гаспадаром пайшлі на луг, дзе ўжо выраслаў трэці стог сена, а на ім гарцаваў мой Марцін з фляшкай з нашага падарожнага пуздэрка. Я зразумеў, што нашыя запасы заўсёды будуць пад ягонаю кустодыяй². Хутка стог завяршылі. Мы селі есці халаднік і куранятаў, а пасля вячэры – кожны ў свой бок мовіць па-

¹ Гэтую песню, ці лямант, і сёння яшчэ можна пачуць на Літве ў выкананні засцянковых шляхцянак. (Прыпіс аўтара).

² Ахова, абарона, варта (лацінізм).

церы, потым кожны на сваё месца на спачын. Маё – у свіронку, ведучы мяне туды, пан Бялевіч сказаў:

– Ягамосць дабрадзей заўтра пасля снядання рушыць у дарогу. Мая Анулька частаваць будзе, бо я з сынамі выберуся на досвітку на зайцоў у далёкія лясы. Дык развітваюся сёння з ягамосцем. Шчыра дзякую за адведзіны і, калі ласка, не мінай і наступны раз мой убогі дамок. Мой баран ужо з правадырамі.

– Не, не, – адазваўся чуючы гэта Марцін. – Доўга спаць я не дам майму ягамосцю. Хто рана ўстае, таму Бог дае. І мы на досвітку разам з вамі рушым.

Я зноў зразумеў, што не толькі маё пуздэрка, але і я сам пад кустодыяй пана Марціна.

Так і сталася. Яшчэ толькі зачырванелася на ўсходзе неба, як, выпіўши па кубку падагрэтага малака, рушылі за браму: мы з Марцінам на нашых каламажках¹, а пан Бялевіч пешкі з двумя ганчакамі і выжлам. Бацька з сынамі ва ўніформе вышэй апісанага радзівілаўскага палявання.

Рухаліся мы ціха, бо кожны прамаўляў ранішняя малітвы, адно сабакі, рвучыся з павадкоў, часам абзываліся і пакідалі свае сляды на расе ля дарогі.

Урэшце паказалася сонца. Пан Бялевіч, закончыўши пацеры, сказаў:

– Ну, сыны, дзеля добра гумору і шчаслівага палявання – “Зайца”.

Заспявалі сыны, а з імі і бацька басам:

Сядзіць сабе заяц пры мяжы, пры мяжы,
Хоць лаўцы спяць ў цішы, у цішы;
Сядзіць сабе, лемантве,
Тэстамент жыцця малюе,
Смяртэльны, смяртэльны.

Ажно рэха разнеслася па лясах. Я павярнуў налева па гасцінцу, а паляўнічыя – па сцежцы ў лес. Доўга яшчэ мы чулі іхнюю вясёлую песню; урэшце сабакі пачалі гон; абазваўся рог і адначасна: “го! го! быў тут кот!!! кот! кот! тут! тут! тут!” Аж у нас у вушах зазвінела. Сабакі заліліся брэхам, і ў мяне ў грудзях усё спявала, так весела стала, так міла.

¹ Невялікі воз з плеценым кузавам (беларусізм) .

ПАПАС І ЗАЎВАГІ МАРЦІНА

XVI

Ужо чацвёрты ці пяты дзень як мы выехалі з кляштару і пры Барабашы і Эліяшы чародка павялічвалася. Аніводзін маёнтак ці фальварак не адмовіў нам барана; у майм гаманцы да дукатаў пана ротмістра дадалося колькі бітых талераў і залатовак. Паўсюль мяне прымалі ласкова, адорвалі ахвотна і зычліва, паўсюль бачыў пачцівых і пажожных паноў ды шляхту, паўсюль мяне частавалі сардэчна, што ад'яджаць часам не хацелася, і анідзе яшчэ не сустракаўся з недавяркамі ды распунікамі, пра якіх згадваў ксёндз-гвардыян.

Пераехаўшы ў Мікалаеве Нёман, цягнуліся мы гасцінцам. Папасы нашыя заўсёды былі пад адкрытым небам, калі не ў маёнтку якім.

– Навошта нам карчма? – казаў Марцін. – У нас заўсёды маецца з ласкі дабрадзеяў дарожны запас: і бараноў напасьвім, і самі падмацуемся, і нічога не заплатім.

Дык мы хацелі, як звычайна, мінуць карчму, да якое пад'яджалі, але, зауважыўшы ля яе шыкоўны экіпаж, які, відаць, не змог пралезці праз вароты стадолы; а ў стадоле шмат было калясак і коней. Дык, зразумеўшы, што гэта нейкі пан заехаў на абед, я вырашыў і тут пажабраваць, на што і Марцін згадзіўся; мы спынілі нашыя вазкі побач з панскім экіпажам. Зауважылі мяне прыгожыя паняты: хлопчык-падлетак і дзяўчынка; яны выбеглі з карчмы, а за імі іхмосці бацькі выйшлі. Паважнае спадарства, нічога не скажаш.

– *Laudetur Jesus Christus!*¹ – сказаў я, кланяючыся *humillime*².

– *In saecula saeculorum*³, – адказаў *Магніфікус*, як пасля даведаўся, стараста. – Занялі мы карчму, ксёндз-квестар, і не зайсці!

– Гэта нястрашна, дабрадзею! Я не на папас заехаў сюды, адпачнуць толькі мае канякі, і пацягнуся далей.

– Ды, можа, змесцімся як-небудзь. Твае вазы могуць пастаяць перад карчмою, а коні – сярод маіх і мой фураж з'ядзяць; самога ж

¹ Пахвалёны Езус Хрыстус! (лац.)

² Вельмі нізка, пакорна (лац.).

³ На векі вечныя (лац.).

вашэця на наш дарожны абед запрашаю. Заставайся дзеля кампаниі, квестар!

– Ахвотна падпарадкоўваюся Яснавяльможнаму пану, толькі ці не нараблю клопату?

– Аніякага, аніякага, – адказала пані.

Дык я і застаўся, хоць Марцін і крывіўся, узяўшыся выпрагаць коней; але калі па загаду старасты ягоныя конюхі пачалі дапамагаць старому і калі пачуў панскі загад, каб і коней, і яго добра накармілі, а фарэйтары каб пільнавалі нашых бараноў і вазы, дык паласкавеў і хутка пабратайся з усімі.

У карчме ўжо быў накрыты стол, а пакуль паставілі ежу, стараста, пачаўшы з пытання, якое звыкла і паўсюль мне задавалі: “З якога кляштару Пан Бог паслаў?”, задаваў іншыя, атрымліваючы ад мяне прыветлівыя і дасціпныя адказы, бо, відаць, прызвычаіўся да квестараўых жартаў. Як умеў, не здаваўся, і ўсміхаўся пан, а нават і пані, бо я, памятаючы інструкцыі ксяндза-гвардыяна, умеў трymаць язык за габітам; урэшце паставілі пятую талерку, і мы селі за стол.

– Будзеш галодны, ксёндз-квестар! – сказаў стараста; абед дарожны, лёгкі, бернардынскае порцыі не будзе, бадай, толькі булён і смажаніна.

– *Deo gratias*¹, дабрадзею! Навошта ж болей?

Які ж смачны быў булён з індыка! Пані старасціха двойчы мне падлівала. Падмацаваўся выдатна.

Далі смажаніну. Былі гэта чатыры рабчыкі, відавочна, дзеля бацькоў і дзяцей па адным.

– Вось праблема, ксёндз-квестар! Рабчыкаў чатыры, а нас пяцёра.

– Падмацаваўшыся з ласкі спадарства такім выдатным булёнам, я не хачу нічога болей, абыдуся без рабчыкаў.

– Не, не, так быць не можа. Пачакай, *Carissime!*² Бачу, ты чалавек бывалы і адмысловы квестар; відаць, і ў школы хадзіў?

“Ого, – падумаў я, – нешта падобнае было ў ваяводы”.

– А як жа, Яснавяльможны пане! Аж да паэтыкі *inclusive*: а альвар³ грыз на памяць як рэпу.

– Пэўна ж, вучыў і арыфметыку?

– Вучыў і арыфметыку, але стаўшы квестарам, практыкую толькі складанне і множанне, іншыя дзеянні мне не вельмі патрэбныя; пра

¹ Дзякую Богу (лац.).

² Найдаражэйшы (лац.).

³ Знакамітая лацінская граматыка, напісаная партугальскім езуітам Эмануэлем Альварасам. Шырока выкарыстоўвалася ў школах на нашых землях у XVI–XIX стст., шмат разоў перавыдавалася. Стала сімвалам класічнай адукаванасці.

дробы й слухаць не хачу, ніколі іх цярпець не мог, тым больш цяпер, калі цэлых бараноў прашу.

“Вось, – зноў падумаў сам сабе, – жартуючы, і вуду закінуў у панскі агарод. Пунктуальна выконваю інструкцыі ксяндза-гвардыяна. Пабачым, што вывуджу”.

– А ты пакажы, – сказаў стараста, – сваю навуку, падзялі гэтых чатыры рабчыкі на пяць асобаў, але без дробаў, калі іх цярпець не можаш, гэта значыць, не рэжучы, але каб усім пароўну дасталося; калі здолееш гэта, я скажу, што ты зух і што квестар *re et nomine*¹.

– Няма нічога лягчэй, дабрадзею, толькі б мелі ласку згадзіцца з тым, як я падзялю.

– Урачыста абяцаю, – зноў сказаў стараста, – і за сябе, і за жонку, і за дзяцей. Але без нажа, ксёндз-квестар!

– І не крану нажа. – І, падсунуўшы бліжэй да сябе паўміску, я ўзяў у руку відэлец ды так дзяліў:

– Ягамосць дабрадзей, еймосць дабрадзейка і рабчык – гэта трое; паніч, паненка і рабчык – таксама трое; квестар і два рабчыкі – зноў трое.

– Брава! – крыкнуў стараста, шчыра смеючыся. Тоё ж самае і пані старасціха. – Згаджаемся з дзяльбою! Выдатна!

– Але я не згаджаюся, – кажу. – Рабчыкі застануцца спадарству, а ў якасці *індэмнізацыі*², калі Яснавяльможны пан дазволіць, вазьму гэты пірог сабе, а кляштару – што пан захоча і мае ласку даць.

– З найвялікшай ахвотаю і першае, і другое ахвяруем табе, *Carissime*, пры ўмове, што па міласціну для кляштару прыедзеш да нас. Да дома майго адсюль пяць міляў. Дарогу – загадаю, каб патлумачылі твайму фурману, а клопаты ўзнагародзяцца добраю квестаю. Згода?

– Згода, Яснавяльможны пане! Мне ўсё роўна. Дзе еду, там еду, толькі б да дабрадзеяў трапіць.

Хутка развіталася са мною гэтае шляхетнае спадарства, і мы паехалі за імі.

– Ну што, мой ягамосць, – сказаў мне Марцін, – авечак з сабою стараста не меў, дык мусілі далучыцца кампаньёны да ротмістравых дукатаў?

– Не, нічога не далучылася, але стараста запрасіў мяне да сябе і абяцаў шчодра ўзнагародзіць. Фурманы павінны былі патлумачыць табе дарогу.

¹ Літ. і па сутнасці і па найменнню (лац.).

² Адшкадаванне, кампенсацыя стратаў (лацінізм).

– І патлумачылі. Але ж ведаеш, мой ягамосць, абыцанка – цацанка! Хто ведае, як там далей. Мне штосьці здаецца, – казаў Марцін, вытрэсваючы табаку з ражка, – што ягамосць не здольны на квестара. Скажы мне, напрыклад, як ты просіш бараноў?

– А навошта мне прасіць? Як ужо квестар уваходзіць у хату, дык пачцівы гаспадар ведае, што ён збірае міласціну, звычайна, бараноў для свайго кляштару.

– Э-э! Ці ж так трэба, мой ягамосць?! Не пацешыць ксяндзагвардыяна наша квеста, а ягамосць зноў станеш канапарам.

– І чаго ты хочаш? Усяго некалькі дзён едзем, а ўжо маєм дзесятак авечак.

– Што гэта значыць! Што гэта значыць! Нябожчык ксёндз Яцак, з якім я чатыры гады ездзіў, за гэты час ужо б капу назбіраў. Няраз бывала, што мы з аднаго двара па дзесяць авечак выганялі, якіх ён альбо сваімі жартамі вымантачыў, альбо ў эльбацевэльба¹ ці марыяш выйграваў. Бо ў яго заўсёды было сорак і туз казырны². Меў ён дзеля гэтага, як сам казаў, нейкага інклюза³. А ягамосцю па адным барану адшкадоўваюць, аж глядзець балюча. А пра шкатулку і ежу, калі б я не памятаў, дык давялося б і зубы на паліцу пакласці. Ці заўсёды, ягамосць, закусваеш пасля гарэлкі?

– А як жа! З'ядаю кавалачак хлеба. Усе так робяць?

– А вось, ягамосцю, ксёндз Яцак рабіў не так; ён, бывала, казаў: “Вып’ем гарэлкі, а цэлым бараном закусім”. Вось і баран ёсць. Альбо, бывала, просіць якога пана размяніць таляра на дробязь; ну дык пан лёгка згаджаецца, дастае гаманец і адлічае дробязь за таляр; а ён: “Дай жа дабрадзею, і біты таляр, каб я меў чым за дробязь заплаціць”. Вось і таляр ёсць. Калі ў якім маёнтку быў млын, дык ён прасіў дазволу без платы змалоць дзежку жыта. Ну хто ж адмовіць у гэтым? “Мялі, ксёндз-квестар, хоць дзве”. – “Ды хоць адну, калі мне яе дасі, дабрадзею!” Вось зноў – хочаш не хочаш – мусіў пан гаспадар даць жыта.

А раз прыехалі мы ў шляхецкую ваколіцу блізу Пінска. “Шляхта, – казаў мне ксёндз Яцак, калі яшчэ пад’язджалі, – няшмат гадуе авечак і сама кажухі купляе, але затое шмат тлустых свіней жалудамі выкормлівае, бо любіць каўбасы і сала, дык мусіць мець добрыя запасы. Убачыш, вашэць, як я ў іх вазьму”.

Пасля “Пахвалёнага” і пачосткі назбіралася ў ту ю хату, дзе мы спыніліся, шмат суседзяў; гатаваўся крупнічак у некалькіх місках, мы

¹ Гульня ў карты.

² У арыгінале – *tuz kozerny* – беларусізм.

³ Чароўны прадмет, талісман.

падмацаваліся добра. Праўду кажучы, ксёндз Яцак любіў узяць чарку; смакуючы другі ці трэці кубак:

– Добра мне тут сярод вас, панове браты шляхта! – сказаў ён. – Я здаровы, ужываю з вашае ласкі дары Божыя, а там, у кляштары, – бяды! Гора вялікае!

– Што ж там такое? – пытаюцца.

– Хвароба, пагібелльная хвароба!

– Якая? Ліхаманка? Пошасць?

– Ой не такое ліха, горшае. Усе ад гучнага спеву ў хоры пазрывалі сабе грудзі і цяпер кхі, кхі – і нішто не дапамагае. Пан доктар Эме, лекар князя, усяму канвенту паабяцаў сухоты, калі не будуць неадкладна ратавацца. Ды бяды ў тым, што ні ён, ні аніводная аптэка такіх лекаў не мае: простых, але д'ябальскі, як ён кажа, дзейсных.

– І што гэта за лекі?

– Трэба насыць на грудзях *шром*¹ тоўстага сала, ды такі, каб усе грудзі закрываў.

– Але ж гэта цяжка, – сказаў нехта.

– Цяжка, то цяжка, але здорова!

– Дык паклікаў мяне ксёндз-гвардыян і сказаў: – “Едзь, вашэць, ксёндз Яцак, да братоў шляхты пінскае. Увесь свет ведае, што гэта людзі пабожныя ды пачцівыя і сябры бернардынаў, няхай жа нас ратуюць”. А калі я ўжо быў на возе, дадаў яшчэ: – “Памятай, вашэць: мерай сала на грудзі, бо так нам пан доктар казаў, і вяртайся хутчэй, бо мы паўміраем”. Ратуйце, панове браты! Асабліва еймосці, як сёстры розных пабожных брацтваў. За гэта ўвесь наш канвент і няварты павагі ваш слуга ксёндз Яцак, убогі квестар, пра аніводную ў малітвах не забудзе, дык пасля доўгіх гадоў жыцця ўсе як па рэестру на неба пойдзеце.

Асобныя паны шляхта ківалі галовамі, не вельмі верачы ў тую нашу хваробу, але назаўтра, аднак, сястрычкі як пачалі нам зносиць лекі, так цэлую фуру апольцаў мы павезлі ў кляштар.

Каб паправіць думку Марціна пра мае здольнасці, я апавядай пра тое, як дзяліў рабчыкаў.

– Што скажаш на гэта, Марціне?

– Што тут скажаш, – паківаў ён галавою. – Маеш, ягамосцю, шурupy. Але *кампарацыя*² разуму ягамосця з разумам Яцака – гэта як таго кашталянскага пірага з пінскім салам. Падумай, ягамосцю, што больш патрэбна бернардынам?

Тут буланы павярнуў да маёнтка блізу гасцінца.

¹ Аполец, брус.

² Параўнанне (лацінізм).

ВА ЎДАВЫ

XVII

На дзядзінцы мы ледзь змаглі праехаць праз раі гусей, курэй, качак ды індыкоў.

– Я не быў тут ні разу, – сказаў Марцін, – але ж бачна, што тут жыве добрая гаспадыня: паўгода б кляштар харчаваўся гэтым птасствам. Ну, дай Божа, ягамосцю шчасця, а я паклапачуся пра папас.

Мы пад'ехалі пад ганак.

Уваходзячы ў сенцы, я пачуў высокі, але крыху хрыплівы спеў:

Я адолею бяду,
Зноўку замуж я пайду.

Я крыху затрымаўся, каб абдумаць сітуацыю. Спявалі далей:

Я сабе ўдавенъка, я сабе пані,
Хоць і нап'юся, ніхто мяне не зганіць.

І зноў:

Я адолею бяду
Зноўку замуж я пайду.

Я здагадаўся, да чаго тут рыхтуюцца, і зайшоў у пакой. Пасярэдзіне стаяў накрыты дыванком стол, а за ім сядзела іхмосць, песню якое я перапыніў, поўная і чырвоная дабрадзейка ў каптурыку набакір з крыху асалавелымі вачымі і чырвонымі носамі.

– А ксёндз-квестар, дабрадзей! А! На векі вякоў!

І, ухапіўшыся за стол, хацела падняцца; але калі крыху пахілілася, падбегла дачка, якая шыла, седзячы ля другога століка, і падтрымала матулю.

– Прэч, *васанна*¹ – прыкрыкнула яна, адштурхоўваючы дачку. – Ці ж я сама не падымуся? Ксёндз-квестар готовы падумаць немаведама што! Бачыш, ягамосць дабрадзей, каўтун ломіць мне косткі ды часам аднімае ногі. Сядай жа, ягамосць дабрадзей, сядай! Ёсць у мяне баран для ягамосця, ёсць, а можа, і два; пабачым толькі, пабачым! Бяды, скажу ягамосцю, без гаспадара хата плача. Давайма ўжывём табачку!

Я падаў ёй свайго.

¹ Панна.

– Дзякую! А ты, *vasanна*, загадай прынесці падвячорак: вяндлінкі, *ratafii*¹ і старое гарэлачкі – што да спадобы ягамосця дабрадзея. Бяда, бяда маёй беднай галаве. Ужо ў трэці раз аўдавела. Фальварачак ніштаваты, *субстанцыя*² ёсць, дзякуй Богу, ёсць. І не пажыццёвае ўладанне, а мая ўласная ўласнасць, бо нябожчык, – мой першы муж, запісаў на мяне адну, а гэтай *клепе*³ ці дам што, ці не дам – як мая ласка будзе.

Усё гэта дабрадзейка вымавіла на адным дыханні, дык я не мог аніводнага слова ўставіць. Але, відаць, стамілася ці язык заплёўся, бо крыху памаўчала.

– Гэта дачушка дабрадзейкі? – запытаўся я, бо чую, што яе называла *клепаю*.

– А так, дачушка; ды што з таго, калі дачушка? Ні пра што болей не думае, як толькі, каб замуж пайсці. Але пачакае мосці панна, пачакае! Я заўсёды хацела мець сына. Паехаў бы ў свет і не перашкаджаў бы маці. А то ці хто прыедзе ў хату, ці дзе я сама паеду, то паненка на свой калаўрот матае нітачку, а пра матулю і не падумаете.

Тут і падвячорак прынеслі. Прыйшла і дачушка, стала за маткаю, бедненькая небарачка, аднак як *formosa puella*⁴ і не дзіўна, што думае пра *circa connubium*⁵.

– Няма гаспадара, дабрадзею, то бяры з рук гаспадыні. Я *ratafію* крыху ўжываю. Калі ласка!

Баба кульнула ёмкі кілішак і пачала прыкусваць вяндлінкаю; я ўзяў з яе прыклад, хоць і не так скватна.

– Калі ласка, прашу, і хоць не вытанчана, але шчыра.

Яна зноў хацела падняцца, але зноў каўтун сплёў ёй ногі.

– Вось, мой мосці дабрадзею, мела я трох мужоў. Калі ласка, майго табачку. У ягамосця дабрадзея ён з *томкаю*⁶, а я дадаю крыху вішнёвага лісця. Мела я трох мужоў... Будзь здаровы сто гадоў, ягамосць дабрадзей!

Нейкага чэмеру падсунула мне баба, бо я паліў з носа, як з пісталета, а яна мне ці не пяцьсот гадоў назычыла.

– І кожны адзін другога лепшы. Што я наплакалася па кожным! Бокожны мяне кахаў і шанаваў.

¹ Настойка на розных гатунках садавіны.

² Сутнасць, існаванне, маёмысць (лацінізм).

³ Нязgrabная, неахайнайя кабета.

⁴ Стройная (прыгожая) дзяўчына (лац.).

⁵ Адносна шлюбу (лац.).

⁶ Баркун, доннік.

За першага пайшла маладзенъкаю, яшчэ дзіця была, скажу ягамосцю дабрадзею. Але і ён быў як дзіця, прастачок сабе, але годнага роду і меў гэты фальварачак, а ў мяне пасагу не было. Дык мяне бацькі за яго і выдалі! А ён адразу ўсю сваю *субстанцыю* на мяне запісаў. Потым заўсёды стаяў, як статуй; слухаў, што я загадаю, а я сабе цешылася жыццём, як пані. Дзесяць гадоў анёлак стаяў, як статуй; і хоць я, бывала, штурхану яго, калі мне апрыкнё ягоная немата, альбо калі ўсуне нос у гаспадарку, дык паклоніцца мне, пацалуе ў руку і пойдзе ў свой флігель. Спіўся пасля небарака, – але не з-за мяне! Ці ж я вінаватая? Так яму Пан Бог даў. І памёр, пакінуўшы на маю галаву дачку, гэтую мосці панну. Ой, што я наплакалася па ім! Што я наплакалася. Пакаштуем *ратафіі*, ксёндз-квестар дабрадзею, пасля – вяндліны.

Я адразу вырашыла, што з-за людскіх языкоў мне, маладой, быць доўга ўдавою не выпадае. А быў тут па суседстве *тэнутарам*¹ паўекавы ягамосць, але вялікі *мадэрат*², сэнсат і прызнаны гаспадар, і як пачаў мяне наведваць ды даваць сардэчныя парады па гаспадарцы і абяцаць залатыя горы з гэтага фальварку, і, урэшце, пазычаць мне пакрысе гроши ды прасіць мае рукі, дык я, прамовіўшы малітву да святога Іллі, патрона ўдоваў, што прагнучы таго сакрамэнту, пайшла з ім да шлюбу. Ой! Няхай бы нагу тады зламала! Бо той пан *мадэрат* і *сэнсат*, быў, праўда, гаспадар, але і паходрык, буркун, жмінда, скнара, так, што я мусіла цяпер, як колісь бедны мой прастачок, стаяць, як статуй, апусціўшы рукі, а ягамосць кіраваў і загадваў, як хацеў, у маім маёнтку ды яшчэ прымушаў мяне, каб на яго запісала. Вось дык папалася, мой мосці дабрадзею! Але доўга я не вытрымала, пачала яму пярэчыць, пратэставаць, агрызацца. Дапякаў ён мне, дапякала і я яму; ён хоча так, а я, на злосць, інакш; ён хавае горшы, а я краду і забіраю; ён кажа: я працую, а я моўлю: мой маёнтак; ён за кій, а я за качалку. Судны дзень у хаце. І, урэшце, аднойчы з-за вялікае злосці параліч ягамосця разбіў і памёр небарака. Ой, што я наплакалася!

– Мне здаецца, дабрадзейка: не было за што.

– Як гэта? У шлюбе бывае і так і сяк, таму пасля шкада! Шэсць гадоў мы пражылі, і я не ведала, што рабіць пасля ягонае смерці. Рознае прыходзіла мне ў галаву. Ажно тут, нібы па Божай наканаванасці, ідзе нашым шляхам гусарскі полк і становіцца ў мяне на кватэру паручнік. Малады, мой дабрадзею, гогаль на тры локці, кара-

¹ Дзяржаўца, трывальнік, арандатар (лацінізм).

² Умеркаваны, ураўнаважаны (лацінізм).

няж¹, вэрсат², чалавек бывалы, мой дабрадзей! Калі прыбярэцца, бывала, і сядзе на каня, мой дабрадзею, золата з яго цячэ! Ах, які зух! Што ён вытвараў! Цяжэй за ўсё было вытрымаць, калі ён пачне заляцацца, дык аж млею ўся. Полк спыніўся за міляў дваццаць ад-сюль, а ён запісаў сабе зімовую кватэру тут, дзе і размясціўся. То доўгімі вечарамі ў дадатак, як возьме тэарбан і зайграе ды заспывае ці *куранта*, ці якую жаласлівую ўкраінскую думу, дык ужо не магла запярэчыць свайму сэрцу, закахалася. А яшчэ: “Мая душка! Мой анёлачак! – мовіў ён. – Буду цябе на руках насіць, буду цябе дзічынаю карміць, як паедзем у мае маёнткі ў Кароне, то будзеш там як сыр у смятане плаваць”. Дык ужо мосці дабрадзею, паслухалася сэрца! Паслухалася сэрца... і трапіла, як пальцам у неба.

На другі дзень пасля шлюбу ён звар’яцеў. Як закрычыць на мяне: “Баба! Давай гроши!” Я падумала, што жартуе, але ён не на жарт крычаў: “Баба! Давай гроши! Ці ж я дарма прадаў сваю маладосць такой *шкулепе?*³” І, не чакаючи доўга, вырваў у мяне з рук ключыкі, адамкнуў канторку (а ведаў, што там гроши, бо я, дурніца, ад вялікага кахання паспавядалася яму перад шлюбам), дык забраў, пракляты, ўсё, што пакінуў нябожчык, і рушыў у полк.

Думала, што і не вернецца. Шкада мне зрабілася не так маіх грошай, як яго самога: бо ж гэта, лічыла, маладое піва, перабродзіць. Дык я збрілася за ім у каманду, ажно вяртаецца, ўсё-такі, вяртаецца, але за ім – коні, сабакі без ліку, а што самае горшае – гайдамакі з палка, такія, як сам, больш за дзесятак. Думала, дом перавернуць. Гулянка дзень і нач. Знайшлася і скрыпачка, запрасіў суседак, дык і танцы, і балі, і п’янка; а ўсе крычаць як на злосць: “Ва ўдавы хлеб гатовы!” Пайшло ўсё прахам: і гроши, і вяндлінка, і гарэлка, а мой пан паручнік і слухаць не хоча мае скаргі; а што самае горшае, як з’ехала з часам ад нас тая жайнерская арда, то ён зноў спяваў пекныя думы, але не мне, а паненцы Тэрэзе, маёй каханай дачушцы. Ці не так? Вось я паненку ў кляштар да нясвіжскіх паненак бенедыктынак *insperate* адправіла. Няхай ужо я адна, думала сама сабе, буду нясці гэты крыж. А яшчэ такой пакутаваў хваробай, што калі аднойчы, вярнуўшыся з палявання, застаў у гасцях у мяне пана віцэ-рэгента, які гуляў са мною ў *пашика*⁴, дык выставіў яго за дзвёры і скінуў з ганка, так, што гэты небарака ледзь падняўся, а, падскочыўшы да мяне, закрычаў: “Баба, калі кахаеш – кахай стала,

¹ Чалавек, што паходзіць з Польшчы, Кароны.

² Абыходлівы, спрытны, дасведчаны (лацінізм).

³ Старая і брыдкая кабета.

⁴ Гульня ў карты.

а не кахаеш – застрэлю!” О, святая Уршуля з таварышкамі! І цяпер, як прыгадаю, страшна.

Пакаштуйма па кропельцы.

– Дзякую, дабрадзейка! Лепей ужыву яшчэ табáку, але сваю, бо імосціна д‘ябальскі моцная.

– Добра. Мой другі муж, нябожчык, ужываў табáку, а я ад яго і навучылася; а гэты, трэці, басурманін, паліў люльку. Не магла з ім даць рады. Спustoшыў мне дом, зрабаваў гаспадарку, разгайдамачыў і спаіў мне ўвесь двор, а я п‘янства цярпець не магу. І вось мядзведзь прыйшоў мне на дапамогу. На ловах стрэліў ён у мядзведзя і спудлаваў, а мядзведзь на яго; пакуль прыбеглі ратаваць, ён садраў з яго скuru ад галавы да пятак, паламаў косці, і вось яго та-кога пры смерці прывезлі да мяне; от, гэтamu якраз пяць месяцаў. Ax! Што я наплакалася! Не было часу і лекара прывезці. Памёр, але па-свойму: хоць і паспавядаўся, і шкадаваў за грахі, ды, паклікаўши мяне да ложка і ўтаропіўшыся ў мяне, крыкнуў: “Слухай, баба! (Хоць ягамосць дабрадзей бачыш сам, што я яшчэ не баба). Слухай, баба! Ты пойдзеш цяпер замуж за таго юра¹, косці якому, што я не пала-маў дарэшты, – вельмі шкадую, і пакрыўдзіш бедную Тэрэзу (што яму да яе?), але памятай, першым маладзіком пасля вашага шлюбу я стану ўпыром, прыйду апоўначы да вас і абодвум галовы адкручу”. Ці можа гэта быць, мосці дабрадзею, каб ён стаў упыром? Ягамосць такі лепей пра гэта ведаць можа. Ці ўпыры ходзяць па свеце? Ці не бачыў ягамосць дабрадзей хоць раз упира?

– Не бачыў, дабрадзейка, аднак жа людзі кажуць, што такое зда-раецца. Але без Волі Божае нічога не здарыцца. Ёсць малітвы за душы нябожчыкаў.

– Ёсць і іншыя сродкі, – перапыніла мяне імосць, – я ведаю пра іх, мой дабрадзей. І пан віцэ-рэгент кажа, што трэба так зрабіць, каб каханенъкі ляжаў сабе спакойна ў зямлі і так не гайдамачыў пасля смерці, як пры жыцці. Трэба адкапаць труп, адсекчы рыдлёўкаю га-лаву і пакласці яе ў нагах, каб не мог рукамі дастаць. То ён будзе ру-піцца-рупіцца, але калі не дастане рукамі галаву, дык і не падыме-ца з магілы. Я ўжо яго раз так і сніла – з вытарашчанымі з-пад пахі вачыма. Магіла вядомая. А ты як, ягамосць, парайш?

– Я параю дабрадзейцы зусім іншы способ і, пэўна, больш выні-ковы.

– Я слухаю, мой дабрадзею, слухаю.

---

¹ Юрыста.

– Дык вось, дай перш-наперш, дабрадзейка, на святую імшу, на экзэкею¹ і на ўбогіх за ягоную душу, а з тае прычыны, што перад смерцю ён сам сказаў, што тады толькі стане ўпыром, калі Імосць, узяўшы новы шлюб з юрыстам, пакрыўдзіш дачку, дык раю як найхутчэй выдаць яе замуж і даць прыстойны пасаг.

– А якая справа ксяндзу-квестару да гэтага? Васан дабрадзей як асоба духоўная не павінны ўблытвацца ў тое, што яму не належыць.

“Пралапі мае бараны”, – падумаў я.

– Я ж толькі хацеў абараніць дабрадзейку, абы пан паручнік на першым маладзіку з-пад паходнікі не зірнуў на яе.

– Мы ўжо самі дадзім тут рады, без ягамосця, а экзарцысты нам не трэба.

Раззлаваныя бабуля і ўцякла б, пэўна, ад мяне, каб магла падняцца, але паспрабаваўшы колькі разоў, села.

– Ведаеш што, дабрадзейка? – сказаў я. – Давайма вып’ем за гэтую справу.

– Няхай сабе і так, – паласкавела яна і выпіла келішак да кроплі. – Няхай сабе і так! І бачыш, васан дабрадзей, што пан віцэ-рэгент – гэта мудрая галава; ён усе статуты назубок ведае, дык кажа, што нядайна Рэч Паспалітая выдала такі закон, што калі ёсць дзе маці і дачка ды абедзве хочуць ісці замуж, дык дачка не можа выйсці раней за маці і мусіць чакаць, пакуль маці выйдзе.

Дачушка, што стаяла за крэслам маці, ціха вохнула:

– О-хо-хо!

– Чаго васпанна вохаеш? – крыкнула імосць. – Чаго васпанна вохаеш? Вохай, васпанна, ні вохай, будзе так, як пастанавіла Рэч Паспалітая. Маеш што супраць?

– Ну, дабрадзейка, я не юрыста; са мною вядзі гаворку пра бараноў; якраз пра іх і пачнём. За трох мужоў – трох бараноў, а за поспех з чацвёртым – чацвёртага.

– За поспех з чацвёртым!.. Ат, няхай сабе! Штось мяне замарачыла... каўтун той пракляты...

Апошні кілішак, відаць, дагадзіў дабрадзейцы, пачала драмаць:

– Каўтун той пракляты... і галаву, і ногі адбірае, і так нешта марочыць... марочыць... За поспех з чацвёртым... чацвёртага... панна Тэрэза... і Рэч Паспалітая... Упыром стане.

Гэтак трывнячы і мармычучы, баба паклала руکі на стол, апусціла на іх галаву і захрапла. А панна Тэрэза, падзякаваўшы мне за

¹ Жалобнае набажэнства (лацінізм).

добрае сэрца і, папрасіўшы памаліцца за яе намеры, загадала даць чатырох баранаў.

– Ну, – сказаў стары Марцін, – калі мы выехалі за браму, – дай Божа век мець справу са старымі ўдовамі.

А калі я пачаў апавядыць яму ўсю гісторыю гэтае квесты, ён перапыніў:

– Я ўсё ведаю; ведаю болей, чым ягамосць і чым сама пані, бо яна таго не ведае, што *палестранцік*, якога яна сабе за прынаджвае, заўтра, калі яна засне пасля абеду, вывезе паненку і шлюб з ёю возьме. Ён ужо мае прыгатаваны *індульт*¹, і ўсе ў маёнтку ведаюць пра гэта, але ніхто ёй не скажа, бо ненавідзяць бабу. Гара з гарою не сыходзяцца, а чалавек з чалавекам сыдуцца, вось і я знайшоў тут ахмістрыню – даўнюю маю куму – якая ўсё мне расказала і наш падарожны куфэрак напакавала вяндлінаю.

---

¹ Дазвол, прывілей (лацінізм).

У ПАНА СТАРАСТЫ

XVIII

Позна ўвечары мы прыцягнуліся ў маёнтак пана старасты, і хоць з палацавых вокнаў яшчэ свяцілася, як з касцёла, аднак я палічыў за лепшае заехаць нанач да эканоміі, а назаўтра раніцю пакланіцца пану.

“Заўтра ўбачым, – думаў сам сабе, – якая кампарацыя паміж панствам пана старасты і сям’ёю пана ваяводы”. Я выгодна пераначаваў у пана *дыспазытара*¹, які прыняў мяне пачціва і нават сардэчна, калі я сказаў яму яшчэ, што прыехаў па панскім загадзе.

Назаўтра рана, пакуль яшчэ у палацы адчынілі аканіцы, я ўжо дзве гадзіны квэрэндаваў² па ўсім двары, прыглядаючыся да ўсяго не з мэтай якой-небудзь, барапі Божа, цэнзуры, а таму, што адазвалася ў чалавеку нядаўняе прыдворнае жыццё. Бо гэта не так лёгка, як каму можа здавацца, выкінуць з галавы даунія звычаі і звычкі. Пры кожнай аказіі аднаўляецца спакуса, як рэцыдыў пасля хваробы, супраць якое адзіная *salva* – у ласцы божай, што падмацоўвае чалавека ў добрых намерах. Дзякуюй Богу, нядоўга захапляла мяне тое жаданне, а цікавасць без кепскіх думак і намераў не з’яўляецца, мне здаецца, грахом, тым больш, што гэты маёнтак мог служыць добрым прыкладам і на кожным кроку за добры прыклад трэба было дзякаваць Богу.

Людзі тут, як мурашкі, а паўсюль лад, дастатак, выгода. У пана ваяводы шумна, гучна-бунчучна, па-панску нават, бо шчодра і пышна, але ў двары суроўы парадак і не заўсёды лад і спакой. Тут жа ўсё як у гадзінніку, кожны пільнуе свайго па ахвоце, а не з-за страху, у кожнага на твары весялосць, згода між усімі; а ў нас, у двары пана ваяводы, бывала, я, маршалак, мусіў штораніцы разбіраць начныя справы службы і боцькаўскім³ бізуном спыняць згады.

– А хто жыве тут? – пытаўся я ў канюшага, стоячы ля стайні ды паказываючы на флігель.

¹ Распарадчык, кіраўнік; тое, што і шафар (лацінізм).

² Аглядаць, даследаваць (лацінізм)..

³ Боцькаўскі – зроблены ў Боцьках, мястэчку на Падляшшы, славутым сваімі рымаракімі вырабамі.

– Тут панскія грацыялісты, старыя лёкаі альбо і не лёкаі; от, ка-
лі бедны, але пачцівы, дык і маеш хлеб.

– А ў тым, другім флігелі?

– Ого! Там паны рэзыдэнты высокай кандыцыі; яны заўсёды ў
панскіх пакоях, і за панскі стол сядоюць, і сваіх коней панскім фура-
жом кормяць. Ёсць там яшчэ і гасцявыя пакоі, ніколі, дзякаваць Бо-
гу, не пустыя.

– А ў тым, трэцім, самым вялікім?

– А ў трэцім – усё. Бачыш, ягамосць, ужо з коміна дым ідзе. Там
жыве наш пан маршалак і наш хлебадаўца пан *шафар*¹; там кухня і
ўся палацавая служба, там і капэла. Мы, конюхі, маем стайню. А ў
чацвёртым флігелі, самым блізкім ад палацу (бо, пэўна, ужо яга-
мосць, і пра яго запытаеш) – баб‘ё, Пане даруй цяжкі грэх, – фава-
рыткі імосьці, старыя панчохі. Як пачнём у нядзелю вазіць іх у кас-
цёл, дык і коней не стае. Нічога не робяць, толькі з ксяндзом-капе-
ланам, які жыве ў палацы, на ружанец і *гадзінкі*² выходзяць
штодзень у капліцу, абавязкова з акулярамі на насах. Ёсць там і ма-
ладыя; яны вучацца нечаму, хто іх там ведае? А можа, ягамосць
дабрадзей, і нашу стайню агледзіш? Але вось і сам пан на ганку.

– *Hospes venit, Christus venit!*³ – выкрыкнуў пан стараста, ўба-
чыйшы мяне. – Дзякую вашэці, ксёндз-квестар, што ты так хутка і
ахвотна выканаў маю просьбу.

Сэнтэнцыяй на сэнтэнцыю адказваю:

– *Hospes non invitatus recedit, saepe ingratus*⁴; але я, з’явіўшыся
сюды па загаду Яснавяльможнага пана, маю надзею і на ласкавы
прыём.

– Брава! Эрудыт! Маршалка да мяне!

А калі той прыбег, стараста сказаў яму:

– У мяне госць, якога я ўчора запрасіў. Да палудня я заняты,
дык, проша, ксяндза-квестара пачаставаць і забавіць; а на абед зап-
рашаю яго да сябе.

Які двор, такі і маршалак; але ўсе на адзін капыл: кожны павінен
мець галаву не для прапорцыі, апранацца не толькі ахайна, але і па-
панску, дзеля гумору свайго гаспадара, быць ращучым, але адна-
часна і паважным, і дыпламатам, а не *фірцыкам*⁵ і шалапутам, не

¹ Лёкай, які распадраджаецца запасамі спіжарні, трymae ў сябе ўсе ключы (гл.
вышэй).

² Набажэнства, пасвячанае Маці Божай.

³ Госць у дом – Бог у дом! (лац.).

⁴ Каго не просьць, таго за дзвёры выносяць (лац.).

⁵ Ветрагон, шалахвост, франт, фарсун, піжон.

даць нікому сканфузіцца, мець характар і паставу, але таксама добра ведаць *cui quod debet*¹, на прээмінэнцыях, сталах² і пасадах, каб, калі ў часе панскага абеду ходзіш з ласкаю ля стала, гайдук не падаў паўміску раней пану скарбніку, чым пану стольніку альбо войскаму, бо за такі фэлер³ і мейсца, і кансыдэрацыю можна страціць назаўсёды.

Я ўсё гэта ўмеў... але што? *Sic fata tulerunt!* Гэта азначае: чыніся воля Божая!

Пан маршалак двара пана старасты мае, здаецца мне, такую кваліфікацыю і з'яўляеца *peritus rei*⁴ у сваёй гаспадарцы. Ён адразу паслаў у палац па каву для мяне, для сябе і для паноў рэзыдэнтату, двое з якіх прыйшло да яго на сняданак.

Адзін юнак, відаць, нядаўна з-пад прэцэптарскае фэрулы⁵, бо нясмелы і не набыў яшчэ прыдворнага глянцу ні бліску; а другі – самы сапраўдны *homo*, бо і асоба, і красамоўства, і досціп шляхетныя, уласна, як і трэба дзеля аздобы двара вялікага пана. З панам маршалкам ён жыве, відаць, у добрай згодзе. Жартавалі самі з сябе, адзін другому чынячы алюзіі на прыдворных паненак, і абодва – з беднага падстоліча пра ягоную прыхільнасць да панны гараднічанкі, фаварыткі і выхаванкі пані старасціхі.

Чырванеў бедны хлопец, але, відаць, закраналі яго за жывое, бо не ведаў, як адказаць.

– Дзіця ты яшчэ, мой каханы падстолічу, – мовіў старэйшы пан рэзідэнт, харунжы паводле тытулу, – пакутуеш штодня і сушыш сваю галаву, пішучы вершамі нейкія фабулы, нейкія дыялогі, у якіх усіх паганскіх бажкоў клічаш на дапамогу, у якіх, што ні слова, то Цэрэра і Венера ды ўсе алімпійскія дзярдыны туманяць сэнс. Гэта вельмі прыгожа і разумна; відаць, што нядаўна закончыў паэтыку; але ж калі прыгожая Франуся, як свет стаіць, нічога з гэтага не разумее. А калі разам з ёю ў палацы, дык стаіш далёка і быццам да трох лічыць не ўмееш; у танцы з ёю – нібы хто табе волава ў кішэні наклаў. Мы ідзём усім дваром на шпацыр – зноў тое ж самае: спываюць, бегаюць, сваволяць; я старэйшы, а дапамагаю ім і спываюць, і бегаюць, а васпан, Езус, мой Пане! ідзеш задуменны роўненька, як пан даректар за жакамі, ды хмура і крыва пазіраеш на Франусю, як на кіслы

¹ Каму што трэба, хто чаго заслухоўвае (лац.).

² Першынства, перавага (лацінізм).

³ Недахоп, загана (германізм, ад ням. der Fehler – памылка).

⁴ Да свядчаным у справе (лац.).

⁵ Са школы з строгай дысцыплінай; фэрула – лінейка, якой нядбайны вучань мог атрымаць па руках, прэцэптар – настаўнік (лацінізм).

яблык; а гэта ж салодзеньская грушка, мой падстолічу! Аднак жа ты хлопец, як маліна. Калі я бачу цябе на паляванні жвавым і спрытым, калі ты гарцуеш на кані, а весялосць і сваволя пырскаюць у цябе з вачэй, – дык усім міла! Чаму ж так не палюеш і на сэрца гараднічанкі? Выскач, падскоч раптам да яе! І твая будзе! Ці праўда, пане Сэбасц’ян? – звярнуўся ён да маршалка. – Так па-нашаму!

– Бывала, – адказаў, кланяючыся, маршалак. – Колькі табе гадоў, пане харунжы?

– *Inutilis quaestio solvitur silentio!*¹ – адказаў той, таксама кланяючыся. І абодва засмяяліся, а я з імі трэці. Пан падстоліч толькі спакойна піў каву.

– А што, шаноўны пан госць, – абазваўся зноў да мяне пан харунжы, – ці шмат ужо назбіраў бараноў?

– Будзе тузін, лічачы з тым, якога ты, дабрадзей, дасі.

– Брава! Па-квестарску! Але я гаспадаркі не маю. Аднак і баран, і талер – адно і тое ж, таму ахвотна табе яго ахвярую. Гэтак жа зробяць, па майму прыкладу, ручаюся, усе нашыя прыдворныя, не лічачы канtryбуцыі, якую табе наш бабскі рэгімент з вунь таго флігеля складзе. Не кажу пра Яснавяльможнага старасту. Апавядай ён нам учора пра тваю дасціпную дзяльбу рабчыкаў, дык шчодра, пэўна, цябе адорыць. Пабавішся тут з намі, ксёндз-квестар, дзён колькі, бо цябе стараста не выпусціць. Хвала Богу, у нас – як у раі; не засумуеш ні па сваёй келлі, ані па набажэнстве; капліца ў садзе, штодня святая імша, на якую зараз і звоняць.

– То пойдзем, – кажу, – я, можа, патраплю паслужыць ксяндзу-капелану.

І паспелі мы своечасова.

У якасці падзякі Богу за шчаслівае падарожжа панства мусіла быць адпраўленая спяваная імша, дык і капэла заняла мейсца на хорах: бо гэта не капліца, а сапраўдны касцёл, мураваны, прыгожы, аздоблены, а люду – як у нядзелю ў якой парафіі. Праўду казаў канюшы: колькі акуляраных бабуляў і кожная сваім дыскантам спявала “Вітана будзь, Марыя!” Калі ж я гукнуў *insperate* за імі басам пабернардынску, ажно ўвагнуліся бабулькі на лаўках і павярнулі на мяне здзіўленыя акуляры, а ўсе заўсіхаліся.

Закончылі мы ружанец, зазванілі другі раз; увайшло спадарства з дзеткамі ў касцёл і селі на лаўку ў *прэзбітэрыі*. Я апрануў у закрыстыі ксяндза-капелана, які мяне пасля знаёмства блаславіў і пайшоў на імшу, а я з адным *грацыялістаў* – у якасці сэрвітараў.

¹ На недарэчнае пытанне я не адказваю (лац.).

Дай, Божа, доўгі век пабожнаму спадарству і каб заслужылі ў Пана Бога на ўсё, бо пекна і ўзорна адбылося набажэнства. Пасля суплікацыі¹ да паціны падышлі перш-наперш абодва Яснавяльможныя паны, з імі – дзееці, а потым – увесь двор, як хто праціснуўся. У гэты час я заўважыў нейкую постаць *generis masculini*², што стаяла ля панскае лаўкі; па-нямецку ўбраны, худы і жоўты з твару, з напудранай галавою, з сабранымі на патыліцы ў коску валасамі, у чаравіках і панчохах, і з капелюшом пад пахаю. Вачыма, што бегалі ва ўсе бакі, здаваўся ён падобны на ката ці шатана, чаму і ўбор ягоны добра пасаваў. Я вырашыў, што гэта лекар нямецкі, а немец, як звычайна, лютэранін, дык ксёндз-цэлебрант³ не даў яму паціны, і ён сам не падышоў да яе. Я пакруціў галавою, думаючы, чаго ён тут?

Пасля набажэнства старасціха ласкова прывітала мяне і паняты міла мне пакланіліся, а немец зморшчыўся; але і я на яго зірнуў так, што ў яго душа ў пяткі пайсці мусіла; затым я накіраваўся да ксяндза-капелана, які мяне запрасіў да сябе.

У ксяндза-капелана – гэтак жа, як і ў капліцы: рэліквіямі ўсе сцены завешаны, а ля кожнае – кветкі вельмі адмысловае ручное работы, як мне казаў ксёндз-капелан, фраўцымеру пані старасціхі. Два маленькія пакоікі ў палацовым крыле, а ў іх чыста і ціха, як у келлі.

Калі ён снедаў, я разглядаў ўсё тое святое; але з тае прычыны, што немец убіўся мне ў галаву, я запытаўся:

– А чаму, рэвэрэндысымэ, ты не даў паціны таму немцу, які стаяў ля стараставае лаўкі? Відаць, ён нейкі нягоднік-дэсыдэнт, але, пэўна, тутэйшы прыдворны лекар?

– Ой, ён не лютэранаін, не кальвініст, але горшы за іх усіх, – адказаў ксёндз Ёахім, – гэта пракляты ерэтык, бязбожнік, атэіст, фармазон, бадай, а лічыць сябе філосафам і вельмі мудрым чалавекам. Гэта не немец, а француз, і зусім не лекар; у нас тут ёсьць лекар – пачцівы венгр; а гэты бязбожнік не лечыць, а труціць, і не цела, але душы; і што самае кепскае – маладыя ды нявінныя душы, дзяцей панскіх! Бо гэта – *per modum* іхні настаўнік французская мовы.

– А чаму, рэвэрэндысымэ, не папярэджваеш гэтае зацнае і пабожнае спадарства пра такую бязбожную і агідную ягоную навуку? Навошта ж пускаць яго ў Дом Божы?

– Няўжо ты думаеш, каханы ксёндз-квестар, што я абыякава гля-

¹ Пакорная просьба, благанне, маленне. Тут: частка Імшы (лацінізм).

² Мужчынскага роду (лац.).

³ Святар, які адпраўляе Імшу (лацінізм).

джу на гэту разбэшчанасць? *Фульміну*¹, нагадваю, прашу абодвух паноў і заклінаю збавеннем душы, каб гэтага нягоднага чалавека аддалілі ад дзяцей сваіх; але, на няшчасце, д'ябал мае сваіх апосталаў на гэтым свеце, а ім з'яўляюцца людзі, што чыняць разбэшчанасць; яны поўныя шатанскага вераломства і свецкага разуму, якім баламуцяць пачцівы і легкаверныя галовы. Ох! Такіх ужо шмат у нашым краі. Выгнаныя з уласнага, яны знаходзяць у нас, асабліва ў панскіх дамах, не толькі прытулак і выгоду, але нават і *кансьдэрацыю* больш высокую, чым нашыя ўласныя мудрыя і вучоныя, але богабаязлівыя мужы, якіх, хвала Богу, у краі нашым дастаткова.

Бог, калі хоча каго пакараць, дык адбірае разум, – так кажа даўняя прыказка; вось і мы можам спадзявацца на кару Божую, бо ў нас Ён уласны старасвецкі пачцівы разум забраў, а падахвоціў нас да мовы і цяперашняга разуму французскага, бо даўнейшы французскі разум не быў такім. Цяперашні – бязбожны, нецнатлівы, нехрысціянскі, што прагне знішчыць святую веру, звычаі, традыцыі і ўсё, што дасюль людзі баранілі і шанавалі. Гэтая сённяшняя філософія з пекла родам; яна ў нас з французскаю моваю, з людзьмі французскімі, а найболей з кнігамі французскімі пашырацца пачынае, сярод наших паноў перш-наперш, а потым пярайдзе і да шляхты, якая робіць усё, як яны.

У вялікім свеце, у Варшаве, напрыклад, і кроку не ступіш без французшчыны; я сам сведка, бо мы ў пазамінульм годзе былі там. Адтуль, уласна, і прывезлі гэтага філосафа; але ж і даў я яму тут!

Пасля доўгіх размоваў ягамосця, пасля спрэчак са старастам і з самою паняю, якія ўмеюць па-французску, якія, як пабожныя католікі, не маглі спакойна слухаць ягоныя блюзнерсты, але з-за далікатнасці і рэспекту дзеля такога мысляра не адважваліся закрыць яму рот; пасля непрыстойных паводзінаў яго ў касцёле ды іншых акалічнасцяў, асабліва ведаючы пра ўсеагульны дух ягоных братоў, я зразумеў, што будзе. Дык, паклікаўшы на дапамогу святога Духа, які адразу навучыў апосталаў усім мовам, я ўзяўся, нічога нікому не кажучы ды яшчэ хаваючыся са сваімі намерамі, вывучаць французскую. Добра ведаючы латынь, мне было і не так цяжка. Я знайшоў слоўнікі і кнігі ў тутэйшай панской бібліятэцы; прыслухоўваўся, нібы з нянавісцю, да ягоных лекцый дзецям, а начамі і ранкамі працаваў без стомы; гэтак за трэх месяцы зразумеў увеселі тае мовы і маўленне філосафа; аднак, маўчай, чакаючы часу ды штодзённа ўдасканаліваючыся, размаўляючы нават сам з сабою.

¹ Кідаць маланкі, пагражадаць (лацінізм).

Аднаго разу на абедзе ў прысутнасці шматлікіх гасцей пачаў разважаць французік пра сваю ўлюблёную, як ён называе, філасофскую матэрыю. Шмат было паноў, што ведалі французскую мову ды пільна прыслухоўваліся да ягоных зухаватых эксклямацый¹. Ён даводзіў, што духавенства – гэта непатрэбны цяжар для краю, бо ўсе ксяндзы – дармаеды.

– Хлусіш! Нахабна хлусіш! – абазваўся я. – Цяжарам для нашага краю з’яўляюцца валацугі, якія не ўмеючы ва ўласным зарабіць на хлеб, наш есці прыходзяць, і за гэты хлеб наш прыносяць нам разбэшчанасць і пекла.

Не магу выказаць ягамосцю ўсеагульнае здзіўленне – самога француза, маіх паноў і ўсіе кампаніі. Француз анямеў, глядзеў на мяне няўцымна, як злоўлены на гарачым злодзей, нарэшце пан стараста сказаў:

– Ксёндз Ёахім! Ці не Святы Дух наведаў цябе з дарамі моваў? Што гэта значыць? Пяць гадоў ты жывеш тут. І свае веды ўтойваў? Навошта?

– Я не ўтойваў свае веды, Яснавяльможны пане, – адказаў я, – бо іх не меў, а, папраўдзе, паклікаў на дапамогу Святога Духа, каб мог навучыць мове, на якой гэты фальшывы філосаф распаўсюджвае блюзнерсты. Тры месяцы таму я і слова не разумеў па-французску; а сёння вось разумею і магу сачыць за тым змеем-спакуснікам, знесці яму галаву ягонай уласнаю зброяю, а, перадусім, засланіць панскіх дзяцей ад заразы і посotы.

Я заслужыў ўсеагульнае ўхваленне. Стараста падняўся з-за стала і абняў мяне. Канфуз француза быў вялікі, і тым болей, калі я распавёў, якім чынам і дзеля чаго вывучыў французскую мову, а таксама, калі пан стараста дадаў:

– З гэтага часу ксёндз Ёахім будзе прысутніцаць на кожнай лекцыі, бо я не хачу сваіх дзяцей вучыць на недавяркаў.

Дык цяпер ён больш сціплы, а ў маёй прысутнасці – цсс! Толькі кніжкі свае ад мяне замыкае, але я і да іх дабяруся калі-небудзь.

У часе гэтага распovяду я прыгадаў слова майго ксяндза-гвардыяна, якія ён сказаў мне на гэты конт пры ад’ездзе.

– Так, так, меў рацыю твой ксёндз-гвардыян. Бачна, што гэта мудры і прадбачлівы каплан. Ёсць сярод нас зло, ёсць! Вашэць, ты тут бачыш толькі адну невялікую яго праяву, але *non derogando*² твойго розуму, не квестарскім мазгам і не квестар будзе мець мажлівасць давесці да таго і зразумець, як яно захоплівае першыя ў на-

¹ Выказанне (лацінізм).

² Не аслабляючы, не адмаўляючы, не абмяжоўваючы (лац.).

шым краі галовы, як астужвае нават руплівасць капланаў, як хціва хватаюць сёння французскія кніжкі, насычаныя атрутаю недавярства, і, начытаўшыся іх, жартуюць з усяго, што дасюль было ў нас святым і недатыкальным. О, гора, гора краю, у якім дзеецца так, як у нас! Прападзе ён, абавязкова прападзе, бо яго пакінула Боская апека, калі страху Божага няма; у нас яшчэ ёсць хатнія цноты, але і яны выгасаюць паволі, а затое пашыраецца бессаромная распуста і самалюбства: мы слепа ляцім на заўчастную пагібелі і на вечную згубу.

– У імя Бога, – кажу, – ратуйце ж, іхмосці тэолагі, ратуйце!

– А што могуць нашыя невялікія разумы і дзеі супраць волі Божай? За нашыя грахі карае нас Бог і дапускае вар'яцтва. Але, можа, мяркуеш, і вера наша святая хрысціянская загіне? О, не, зусім не! Пякельныя брамы не парушаць яе! Калі вагаецца, дык толькі мацуеца! Ксёндз-капелан пакінуў снедаць і шырокім крокам хадзіў па пакоі, а вочы ў яго гарэлі агнём; шмат яшчэ на гэты конт расказаў ён мне сэнтэнцый; хто іх усе запомніць? Я слухаў яго, нібы казнадзея з амбона, і так прайшоў час аж да абеду, перад якім мы выйшлі на хвіліну ў сад, а потым – на ганак.

Уласна ў гэты час заязджала ў стайню зялёная саская каляска, запрэжаная параю коней, а госць, што прыехаў на ёй, ужо быў у пакоях. Пазнаў ксёндз-капелан каляску, і паведаміў мне, што прыехаў пан Кветка, трывунальскі мецэнас і пленіпатэнт старасты у ягоных спра вах, якіх бы не было, калі б ён не даводзіў старасту да калатнечы.

Мы ўвайшлі ў залу, дзе ўжо пан маршалак завіхаўся ля накрытага стала, за які мы і селі пасля таго, як увайшлі паны з дзецьмі і панам філосафам за імі ды ўчынілі бэнэдыкцыю¹.

– Дык тады мы будзем *jure victi*², пан будаўнічы? – абазваўся стараста да пана Кветкі.

– Не зусім, – адказаў ён, – не зусім, бо *remissa*³ не азначае прайграе. Я лічыў, праўда, што адразу ў трывунале пераможам шляхціца; але калі й адклалі, гэта не значыць, што адмовіліся, а тымчасам *beatus qui tenet!*⁴ Дык няхай шляхціц судзіцца, а вёсачка – наша!

– Не *beatus*, а *maledictus qui tenet injuste!*⁵ – абазваўся ксёндз-капелан.

¹ Бласлаўленне, дабраслаўленне (лацінізм).

² Пакараныя, асуджаныя па закону (лац., гл. вышэй).

³ Перададзенае, адкладзенае на пазней (лац.).

⁴ Шчаслівы, хто валодае (лац.).

⁵ Пракляты, хто валодае незаконна! (лац.)

– Не лезь не ў сваё, ксёндз-тэолаг, – запярэчыў пан Кветка. – Тэалогія і юрыспрудэнцыя – гэта дзве адрозныя сцыенцы¹, якія часам цяжка пагадзіць.

– І ўсё ж, – сказаў стараста, – я думаю так, як і ксёндз Ёахім. І таму, калі нанова ў субселіях² прававацца распачнём, я пароюся з сябрамі і пашукаю праўду, хоць бы яна і не на майм баку была, а пасля загадаю аддаць вёску майму адвесару³, калі яна слушна яму належыць. Але пра гэта пасля, а цяпер ксёндз-квестар, з тae прычыны, што твае дывідэнды⁴ мы не будзем патрабаваць, бо тут досыць Божых дароў, дык прагнем твайго досціпу і весялосці, якія, пан маршалку, падтримай кілішкам.

Садзячы мяне яшчэ перад абедам, пан маршалак паказаў мейсца на самым канцы доўгага стала насупраць пані старасціхі, якая самае лепшае мейсца зайлала.

– Тут, – сказаў ён, – мейсца квестара, а гэта, – дадаў, паказваючы на вялікі келіх, – твая порцыя.

– *Deo gratias!* – адказаў я ды выгодна ўладкаваўся, зразумеўшы, што маршалак ведае сваё рамяслу, бо калі б мяне на іншае пасадзіў, парушыў бы звычайны парадак.

Ён наліў мне віна, якое па паху і смаку на ваяводавы хлеб штодзённы было падобнае; паволі смакуючы яго, я адказаў старасце:

– У двары Яснавяльможнага пана ўсе з ласкі панскае такія вясёлыя і шчаслівые, што абыдуцца без майго мізэрнага досціпу, які я не меў яшчэ нагоды і выэкзэрцытааваць⁵, бо першы раз еду квестарам ды і зусім нядаўна ў законе.

– Гэта кепска, – абазваўся пан Кветка. – Квестар павінен быць весялуном і жартауніком; такім з'яўляюцца *praeter propter*⁶ усе вандроўныя *fratres* ягамосця; а калі ягамосцю гэтага бракуе, дык прыязджай да нас на трывнал, але май пры сабе каліту талераў: у нас напачатку, калі найяснейшы трывнал раіцца, то шаноўная палестра ваюе языкамі, а за кожны добры канцэпт альбо жарт з калегі плаціць, хто прайграў, два злотыя на кон, з якога пасля сняданне

¹ Веды, навука (лацінізм).

² Лаўкі, суд. Тут: судовая канцэлярыя, бюро (лацінізм).

³ Праціўнік (лацінізм).

⁴ З лац. *dividenda* – тое, што трэба падзяліць (лацінізм).

⁵ Развіць, удасканаліць (польская-лацінскі гібрыйд, складзены з польск. прэфікса *wy-* і лац. дзеяслова *exercito* – практикаваць, выконваць).

⁶ Больш-менш, калі, блізу (лац.).

ўсім¹. Вось за малы кошт і павучышся ў нас розуму.

– Танны гэта розум, – кажу, – якому за два злотыя можна навучыцца; адно толькі, каб не быў ён столькі ж варты, колькі і таннае мяса?

– А ці не варты гэты адказ двух злотых, пане будаўнічы! – сказаў стараста. – Папярэджаю, не зачапляй сціплага на выгляд квестара, бо прайграць можаш болей, чым зараз.

Але ўпэўнены ў сваёй мудрасці пан будаўнічы кіўнуў галавою ды, хвіліну памаўчаўши, запытаўся ў мяне:

– Як гэта, мой дабрадзей, называюць у кляштары маладых братоў, лёкаяў *et id genus*², якім аднак жа галовы ўжо паголены?

Я не мог здагадацца, што хоча пан будаўнічы.

– Не ведаю, – кажу, – аніводнае адмысловасце назвы. Людзі завуць нас паводле пасадаў, да якіх хто прызначаны: брат-квестар, брат-сэрвітар, брат-закрыстыянін і падобнае.

– Не-не. Ёсьць яшчэ адмысловая і агульная дэнамінацыя для ўсіх такіх братоў.

– Не ведаю, дабрадзею! – сказаў я і ўжо прадбачыў, што ўколе мяне, толькі не ведаў як.

– Ой, ведаеш-ведаеш, толькі сказаць не хочаш, бо не можа быць, каб у кляштары звыклага свайго імя не чуў.

– Не разумею ягамосця, а хлусіць не ўмею.

– Ну, дык я скажу ўжо, калі ты такі ўпарты. Кожны такі брат завецца *палкуць*³ – з-за паголенай, як палка, галавы. А што, не праўда?

– Праўда, – прамовіў я, – толькі, адно што гэтае найменне не ў кляштары, а за кляштарам часта можна пачуць. А калі ягамосць такі спрытны ў дэнамінацыях, дык няхай скажа нам з ласкі свае, як гэта ў шаноўнай палестры называюць *патрона*, які справы прайграе, так, як напрыклад, дабрадзей справу пана старасты? Ёсьць і для тыхіх асобная і адмысловая дэнамінацыя, з якою няраз, пэўна, ягамосцю давялося спатыкацца.

– Здараецца выйграваць і прайграваць справы, – сказаў, адразу збіты з гумору пан будаўнічы, на якога цяпер усе ўтаропілі вочы, прадбачачы, што я адплачу яму. – Але гэта зусім нікога не кранае і ніякага наймення не надае.

¹ Гэта быў звычай даўняй трывалельскай палестры, і шмат адтуль засталося показак, што кружляюць сёння сярод нас, і прыўлашчаных часта няслушна. (Прыпіс аўтара).

² I падобнага роду (лац.).

³ Пагардлівая мянушка.

– Ой, надае, дабрадзею, надае! Толькі ягамосць не хочаш яго вымавіць, бо залішне крыўднае.

– То ты ўжо сам, ксёндз-квестар, скажы нам тое заклятае слова, якое пан будаўнічы вымавіць не хоча, – прамовіў, смеючыся, пан стараста.

– Э, можа ён і сам назаве, – кажу. – Мой прыдомак памятае, як жа гэта свой забыўся? Падумай толькі, дабрадзей!

– Я ж сказаў, што не ведаю.

– Ну, што ж рабіць? Мушу нагадаць ягамосцю. Такога юрыста, што справу прайграе, называюць *каўзыперда*, мосці дабрадзею! Гэта ад лацінскага, як пэўна дабрадзей разумее, *perdere causam*¹. І з гэтым званнем – *каўзыперды* – віншую ягамосця, – дадаў я, падняўшыся і нізка яму кланяючыся.

Усеагульны смех збянтэжыў дарэшты пана будаўнічага.

– Плаці два злотыя, плаці! – кричаў яму стараста.

– Гэта болей варта, – абавязаўся пан харунжы, – бо справа ўтым, што гэты прыдомак застаецца пану Кветцы да смерці. А і за зухаватасць, з якою выклікаў ксяндза-квестара, *sunt dupliciti*² павінен заплаціць.

– Не маю дробных, – абавязаўся будаўнічы, спрабуючы жартаваць.

– Давай талер, дабрадзею! – кажу я. – Зразумеўши цяпер *subjectum*³ панскі, воля Пана Бога, аддам рэшту тою ж самаю манетаю.

– Брава, брава! – кричалі ўсе. – Квіта! Мусіць пасля абеду заплаціць. А стараста дадаў: – Я ж казаў табе: не зачапляй квестара.

Пасля абеду я хацеў развітацца са старастам, але ён не дазволіў мне і казаць пра ад'езд. Пан Кветка *volens nolens* заплаціў мне талер, бо яго харунжы даймаў безупынку, і мы з ксяндзом-капеланам пайшлі да яго на кватэру на звыклы *requies*.

Requies працягваўся аж да *няшпораў*, а потым пад *манудыкы*-яй каханага харунжага, я пайшоў на квесту па маёнтку.

У бабуляў цудоўна ў нас атрымалася; праўда, я шчодра надзяліў іх бернардынскаю табакаю, але як пачаў пан Атаназы правіць кожнай показкі ды нагадваць пра розныя намеры, дык усе – хто са скрыначак, хто з-пад падушак, хто з нейкіх вузельчыкаў – даставалі залатоўкі і карончыкі і клалі мне ў руку. Аніводзін прыдворны не адпусціў мяне без міласціны, дык ў мяне напоўніўся ладны мяшечак, які харунжы запячатаў бітым талерам.

¹ Прайграць справу (лац.).

² Удвая (лац.) (лац.).

³ Прадмет (лац.).

Назаўтра раніцою стараста паклікаў мяне і сказаў, даючы ў руکі паперу:

– Калі ты спяшаешся, каханы ксёндз-квестар, то я цябе і не затрымліваю. Тваю чародку я загадаў падвоіць, дык ідзі ў эканомію. *Vale, Frater!*! И пакуль будзеш квестарам, ніколі не мінай нас.

– Я пакрыўдзіў бы наш кляштар, Яснавяльможны пане, калі б мінуў такога дабрачыннага і цудоўнага *дыгнітара*¹. *Dat bene, dat multum, qui dat sicut tunere vultum*² (як добра прыдалася мне сэнтэнцыя), бо Яснавяльможны пан і шчодрую даеш міласціну, і ласка-ва прымаеш квестара. Няхай усемагутны Бог узнагародзіць цноту і шчодрасць панскую і блаславіць пана ў дзеяx, унуках, праўнуках.

Затым я пайшоў развітацца з ксяндзом-капеланам; там, п'ючы каву, разгарнуў дадзеную панам старастам паперу; у ёй прачытаў загад эканоміі, каб адаслалі ў Нясвіжскі кляштар: “жыта – пяць бо-чак; соладу ячменнага на піва – трэх бочкі; кормных валоў – два; усё ў якасці міласціны ксяндзу Лаўрыновічу, квестару нясвіжскага кляштару”.

Я хацеў бегчы зноў да старасты, каб шчыра падзякаўваць яму за такое дабрадзеяства, але мяне затрымаў ксёндз Ёахім:

– Не ідзі, *charassime!* – сказаў ён. – Гэта не дзіва, што такі заможны, як стараста, пан – шчодры і шляхетны; кажу вашэці, што гэта не дзіва: бо ў нас няма скупых паноў дзеля хвалы Божае, гэтым, перадусім, выкупаюць яны свае грахі марнатраўства і празмернасці. Стараста сярод іх асабліва дабрачынны і шляхетны, але не дзеля гонару толькі альбо славы, а з-за сапраўданае хрысціянскае міласці да бліжняга. Гэтыя ягоныя цноты і сімпатыя вядомыя ўсяму ягонаму двару, як ты мог сам у гэтым пераканацца.

Пані таксама пабожная і дабрачынная матрона, праўдзівая маці бедных, як і належыць вялікай пані. Шмат праз мае рукі атрымліва-юць касцёлы і шпіталі ейных дароў! А да таго ж шмат у нас ёсць паненак і дзятвы, дзядуляў і бабуляў, і тут, і ў фальварках, якіх яна корміць, выхоўвае, дзяячы выдае замуж з пасагам, а старых да смерці забяспечвае хлебам і цёплым кутом! Міла, папраўдзе, міла глядзець на такое ўжыванне дастаткаў, на такія нашыя старадаунія цноты, якія, бадай бы, у нашчадках адрадзіліся. Але, на жаль, і тут у нас француузшчына буяе. Я бачыў у Варшаве, як пан слайнага роду і багаты дастаткамі, вярнуўшыся з ваяжу, прывёз з сабою камердынер-француза, выгнаў усіх сваіх прыдворных і братоў-шляхту, якія ў яго бацькі і дзеда хлеб мелі і служылі ім добра; ды самотны з новым

¹ Дастойнік, саноўнік (лацінізм).

² Добра дае, многа дае, хто дае шчыра (лац.).

слугою і дарадцам новае моды аддаваліся ціхаму дармаедству ці таемнай распусце.

– Мусіў, дабрадзею, – перапыніў я, – быць казнадзем.

Усміхнуўся ксёндз Ёахім, рады, відаць, майму домыслу.

– Ну, – кажа, – дастаткова. Мусіш, *charissime*, яшчэ адну квесту адбыць. Ідзі за мною да панятаў. Старасціха казала, каб я прывёў цябе да іх, бо яны прасілі ў маці дазволу таксама надарыць цябе. Нявінныя і анёльскія сэрцы, калі іх той злы дух не сапсуе.

Мы пайшлі ў пакой паніча, дзе знаходзіўся пан філосаф, і нават прыбегла паненка, а за ёю дзяўчына з вузельчыкам.

– Мама, – мовіў той анёлак, – ахвяруе ксяндзу-квестару для нясвіжскага касцёла ўбор на святую імшу, а я ад сябе гэты рэліквія-рык¹, і проша маліцца за здароўе мамы і таты.

– І я дзеля таго ж самага ахвярую, што маю, – сказаў хлопчык і падаў мне дукат.

Прымаючы ўсё гэта і дзякуючы дзецям, я слёзы з вачэй выціраў, і ксёндз-капелан таксама. А той француз, іранічна ўсміхаючыся, дастаў са століка колькі залатовак і нядбала падаў мне.

Гледзячы на яго фарысейскую міну і юдаву постаць, я ўвесь кі-пей; схаваў свае рукі і, нібы хто мне шапнуў, выпаліў яму з Вергілія:

– *Timeo Danaos, et dona ferentes*².

– *Kes? Kes? Kes?*³ – зашвергатаў ён, звяртаючыся да ксяндза-капелана.

– Ён не ведае латыні, – сказаў, смеючыся, той.

– Дык патлумач яму, рэвэрэндысымэ, перш-наперш, маё здзіўленне, што такі мысляр латыні не ведае, а пасля скажы яму, што вымаўленае мною азначае: “*Баюся дароў з нячыстай руکі!*”

Француз, зноў усміхаючыся, паказаў мне свае рукі – дагледжаныя і белыя, як з воску.

А я на гэта сказаў, просьчы ксяндза-капелана, абы вытлумачыў яму, што нячыстая рука – гэта такая, якая ніколі святога крыжа не зробіць, гэта рука недавярка і атэіста, рука да якое пачцівы хрысціянін не павінен датыкацца, каб бязбожкам, як каростаю, не заразіўся.

Патлумачыўшы яму маё выказванне *verbum de verdo*⁴, ксёндз Ёахім сказаў: “Брава!” – і абняў мяне ў яго на вачах. Француз, праў-

¹ Адмысловая рэч дзеля захавання рэліквій.

² “Баюся Данайцаў (грэкаў), нават калі прыносяць дары” (слова траянскага жэрцы Лаакаона пры выглядзе драўлянага каня, якога пакінулі ў Троі грэкі – цытата з “Энейды” Вэргілія, кн. II., в. 49).

³ Што? Што? Што? (фр.)

⁴ Слова ў слова (лац.).

да, усміхаўся, аднак пачырванеў і выйшаў у другі пакой, а дзеткі са страхам і здзіўленнем глядзелі яму ўслед.

Я развітаўся з імі, абняў і развітаўся з ксяндзом-капеланам і з усімі-усімі, каго сустракаў з жыхароў гэтага пабожнага дома. На дзядзінцы мяне чакаў маршалак і гвалтам зацягнуў да сябе. Там я ўбачыў паноў рэздэнтаў і шмат якіх іншых прыдворных; і пачаставаўшыся не толькі смачным сняданкам, але і выдатным трайняком, сардэчна развітаўшыся ды паабязцаўшы, што другі раз, едуchy на квесту, абвязкова завітаю сюды, я пайшоў у эканомію, нясучы пад пахаю вандзэлак старасціхі і рэліквіярык старасцянкі на грудзях.

– Ну, паехалі, Марціне! – сказаў я, ўбачыўшы яго на фальварку.

– Што гэта за ордэн ягамосць начапіў на сябе? Здаецца, крыху ўпіўся, ягамосць? Ну, гэта не шкодзіць. Нябожчык ксёндз Яцак то і часта ўпіваўся, але тады яшчэ спрытней бараноў выпрошваў. Ды гэта ж нейкі рэліквіярык, а не ордэн, хвала Богу!

Я патлумачыў яму усё, разгарнуў скрутак і ўбачыў пекны ўбор на імшу, аднак Марцін ківаў галавою і не цешыўся, як я.

– І што, ліха на цябе, – кажу, – ці і гэтага табе яшчэ мала?

– Ці ж ягамосцю належыць збіраць арнаты і рэліквіяры? Не па гэта нас паслалі. Закрыстыя наша, хвала Богу, не ўбогая, а дыспенса, калі бараноў не назбіраем, будзе пустая.

– Хіба табе не выдалі яшчэ бараноў?

– Аніводнага нават ягнятка.

– Ну, то хадзем у эканомію.

Толькі там павесялеў стары буркун, калі пачуў змест асыгнацыі і пытанне пана дыспазытара, колькі ў нас бараноў?

– Дваццаць чатыры штукі, – адказаў ён.

– І дзесяці яшчэ няма, – сказаў я.

– Я ж казаў, што ягамосць упіўся, бо і лік страціў.

Усміхнуўся пан падстараста.

– Няхай сабе будзе, нібы маецце дзесяць, бо я і сам бачыў, што болей няма; другі дзесятак сёння далучыцца да вашага, а валы і збожжа заўтра выпраўлю ў Нясвіж. Пан Марцін нагадаў мне пра вашыя дарожныя запасы, дык я напоўніў пуздрэру і куфэр; прымі гэта, ксёндз-квестар, як міласціну ад мяне.

Я напісаў ліст майму ксяндзу-гвардыяну, аддаў ўбор і рэліквіярык, каб завезлі разам са збожжам, і ўрэшце выехаў з гэтага зямно-га раю, шкадуючы, што не выгнаў з яго змея-спакусніка.

CASUS FATALIS

XIX

Ужо амаль тры тыдні я вандраваў па свеце, чародка мая павялічылася да капы, хоць і не выпадала мне анічога такога, што можна запісаць у мой раптуляр, аднак я не нудзіўся сваёю вандроўкаю.

Я еду па багатым і вясёлым краі. Сяляне на палях косяць сена альбо жнуць жыта ці пшаніцу – нешта ў гэтым годзе збегліся гаспадарскія работы. Як абзвуся: “Дапамагай, Божа!”, то адказваюць мне бадзёра і прыязна: “На здароўе, ягамосцю!” Часам Марціне стане на папас блізу грамады жнеяк альбо касцю; яны вельмі гэтamu радыя, і мы радыя! Частуем адзін аднаго, што Бог даў; а як з ласкі і руплівасці Марціна мае падарожныя запасы, і асабліва пуздэрка, заўсёды поўныя, дык за пачостку дадуць і сена свежага, і снапкоў аўса баранам і коням майм. А пасля ідзе размова простая і невучоная, але шчырая і зычлівая. Часам спыніся і ля панскага поля, то там пан аканом рэй водзіць. Сяляне тут не такія смелыя, аднак не бачыў, хвала Богу, ані вялікага прымусу, ані бізуной, ані прыгнёту. Аканомы часцей за ўсё людзі сталыя, перадусім, пажылыя; не аднаго бачыў з каронкаю на шыі, хто ружанец перабіраў, і ва ўсіх абразкі; няраз я думаў сам сабе, што хоць бы распуста ды недавярства і ахапіла ўсіх вялікіх паноў, а таксама і драбнейшых паўпанкаў, яно не дойдзе да пачцівых сялянаў і да дробнае шляхты, бо яны чытаць не ўмеюць, а з амбону да недавярства ніхто заклікаць не будзе, дык хвала Божая не мінецца.

Пазайчора вось так спакойна і паволі цягнучыся, мы з Марцінам выглядалі зручнага мейсца дзеля папасу і ўбачылі блізу дарогі пекны бярозавы гай і рэчку; з тae прычыны, што сонца моцна прыпякала, мы размясціліся тут з нашым абозам, не прадбачачы, што спаткае нас *casus fatalis*¹, які ледзь не пазбавіў мяне ўсіх бараноў. Разбегліся яны па гai і пачалі скубці траву. Мы з Марцінам выпраглі коней і насыпалі ім аўса ў торбы; пасля, крыху перакусіўши, я здаў варту над авечкамі Марціну, расцягнуўся пад дрэвам і заснуў.

¹ Фатальны (нешчаслівы) выпадак (лац.).

Марцін, бадай, зашмат лыкнуў з фляшкі, і, здаўшы варту на Панфіла, тое ж самае, што і я ўчыніў, а чародка тымчасам прабегла праз лясок, напілася ў рэчцы, а заўважыўшы за ёю пекную асёліцу і не могучы адолець спакусу, перайшла рэчку...

Вялікі шум і крыкі разбудзілі мяне. Я падхапіўся з зямлі і, не ба-
чачы бараноў, крыкнуў:

– Марціне! Ах ты соня пракляты, дзе бараны?

Усхапіўся Марцін, і, азіраючыся ва ўсе бакі, крыкнуў:

– Панфіл! Ах ты соня пракляты, дзе бараны?

Панфіл пабег па слядах і пачаў брахаць ля рэчкі, а Эліаш і Ба-
рабаш жалобна адазваліся да нас. Дык і мы таксама пабеглі праз
бярэзняк і ўбачылі на другім баку рэчкі нашых авечак і нейкага яга-
мосця ў белым палатняным капоце, у широкім саламяным капялю-
шы, з вялікім кіем у руках; ён камандаваў некалькімі сялянамі, якія
гналі нашу чародку з лугу на дарогу да блізкага двара, які за бяроза-
вікам я й не заўважыў.

– То гэта ты, поп, шчыра перапрашаю, – залапатаў, убачыўшы
мяне, гэтыя ягамосць. – То гэта ты, поп, прыплёўся сюды спасвіць
мае лугі, шчыра перапрашаю!

– Выбачай, дабрадзею, выбачай стакроць і шчыра. Віноўны,
mea culpa, дабрадзею! Заснуў крыху, вер, ягамосць; тое ж самае
учынілі мой стары фурман і мой стары сабака – не ўпільнавалі ба-
раноў.

– Прыгожая кампарацыя!¹ – мыркнуў Марцін.

– Але, ягамосць, не кажы так гнаць авечак, бо яшчэ больш стоп-
чуць луг, а то й у збожжа ўскочаць; мы паклічам правадыроў, дык
усе вернуцца на наш бок.

– І ты думаеш, шчыра перапрашаю, што я дарую табе такую
шкоду? Забіраю твае авечкі і квіты!

І ўжо ягоныя хлопцы гналі нашых авечак у двор.

– Што гэта, мой дабрадзею? Хіба ягамосць жартуе альбо хоча
такім канцэптам запрасіць да сябе? Я і сам бы заехаў, але не заў-
важыў панскі двор за бярэзнякам.

Тымчасам Марцін колькі разоў крыкнуў па-свойму; Эліаш і Ба-
рабаш, пачуўшы ягоны голас, кінуліся да нас, чарада – за імі; хлопцы
сталі ім на дарозе, але, атрымаўшы добрыи букіш, паляцелі кулём.
Ягамосць стаў насупраць з кіем, а Марцін перайшоў рэчку на дапа-
могу нашым баявым правадырам. Панфіл выў і брахаў, бараны бэ-
калі, мы крычалі, нібы тут дыфэрэнцыя² альбо наезд.

¹ Параўнанне (лацінізм).

² Разрозненне, розніца; непаразуменне, спрэчка (лацінізм).

– То ты яшчэ, поп, водзіш з сабою двух разбойнікаў! Пакалечылі мне хлопцаў! Прэч, шчыра перапрашаю, стары грыб! – залемантаваў ён на Марціна, які з бічом завіхаўся ля хлопцаў. – Прэч! Бо адаб’ю табе бакі. Сто бізнуў, шчыра перапрашаю.

Я паклікаў Марціна; за ім Эліаш і Барабаш з некалькімі баранамі пераскочылі да нас, а рэшту пагналі ў двор.

– Калі так, дык воля Пана Бога! Ён узнагародзіць мяне, – сказаў я, узніяўши з грудзей крыж і цалуючы яго. – Пайду назад па маіх дабрадзеях, раскажу ім пра маю крыўду; яны дапамогуць мне зноў і кляштар з голаду не памрэ. Марцін, запрагай і паехалі. А ты, ягамосць, забірай мае авечкі, але памятай, што пашкадуеш: кожная крыўда пра помсту ў Бога просіць, і ўласнае сумленне табе спаць не дасць. Захочаш, можа, потым прыгнаць іх у кляштар, але ўжо позна будзе... Бо Бог бачыць – час ідзе – смерць даганяе – а вечнасць чакае.

– Што гэта, шчыра перапрашаю, праклінаеш мяне?

– Барані Божа! Наадварот, няхай ягамосцю Пан Бог даруе! Я толькі папярэджваю!

– А з якога вашэць канвенту?

– А навошта дабрадзею гэта патрэбна ведаць?

– Навошта патрэбна, шчыра перапрашаю!? Мусі быць патрэбна, калі пытаюся.

– Не чапай ужо мяне і будзь здаровы. Марціне, дастань пуздэрка! Вып’ем з гора і пацягнемся да больш ласкавых і літасцівых людзей.

Марцін паднёс фляшку.

– За цябе, – кажу яму наліваючы.

– А чаму, вашэць, за мяне не вып’е, шчыра перапрашаю. Інтарэс інтэрэсам, а сяброўства сяброўствам.

– Што? Забраў у мяне бараноў, а я мушу цябе яшчэ частаўцаць?.. Але, праўда, Бог казаў прабачаць непрыяцелям. Трымай, пане.

– Дзякую. Але як гэта праз рэчку, шчыра перапрашаю?

Марцін паставіў поўны кілішак на шапку і пайшоў у ваду.

І тут я ўбачыў сваіх бараноў, якія вярталіся з двара; гналі іх тыя ж самыя хлопцы, а за імі я заўважыў іхмосць; па твару ягамосця я зразумеў, што гэта ягоная жонка, бо зусім апусціў вушки. Ён выпіў кілішак.

– Пагодзімся, ксёндз-квестар, шчыра перапрашаю.

– І я бачу, што пагодзімся, бо мае бараны вяртаюцца з прыбыткам. Чорнага не было, а цяпер ёсць.

– Што з васпанам сталася, мой ягамосцік! – сурова запытала падыходзячы пані.

– Маё сэрца... шчыра перапрашаю...

– Маўчы, васпан, я ўсё ведаю. Калі ласка, даруй гэтую правіну, ксёндз-квестар дабрадзею! Мой ягамосцік часта сам не ведае, што робіць. Замест таго, каб запрасіць дадому і надарыць, ён рабе і крыўдзіць. Злы дух васпана збаламуці, ці што?

– Бачыш, маё сэрца, шкода значная і хлопцы, шчыра перапрашаю, пакалечаныя.

– Што ты тут васпан баламуціш? Дзе тыя пакалечаныя? Дзе тая шкода?

– Шкоду, – кажу, – Пан Бог узнагародзіць, трава вырасце, а імосці дабрадзейцы таксама Бог дасць блаславенне за добры ўчынак.

– Вось бачыш, васпан, аж міла слухаць! Ксёндз-квестар разумнейшы за васпана. Дурны ты, ягамосцік, дык заўсёды глупства і робіш. Я, сумняваючыся, ці захоча ягамосць дабрадзей пасля такога цэртамэнта да нас завітаць, далучыла і майго чорнага барана, а гэта дзеля таго, каб ён, адрозны ад іншых, нагадваў ягамосцю: што гаспадар нашкодзіў, тое гаспадыня выправіла.

– Мы б ужо і так, маё сэрца, шчыра перапрашаю, пагадзіліся б з ксяндзом-квестарам.

– Ды маўчы, ягамосцік, злітуйся, маўчы! Я гэтага васпану не дарую; у сераду пойдзем да споведзі, а я сама з ксяндзом-пробашчам пра пакуту паруюся. Ці ж гэта добра? Ці ж гэта па-хрысціянску? Ажно мне сорамна за васпана! Калі ягамосць дабрадзей не маеш ранкору, то, калі ласка, да нас – на філіжанку кавы.

– Шчыра перапрашаю ... па-старому...

– Ды маўчы ўжо, васпан! Казала ўжо, маўчы! Вось лепш дапамажы ксяндзу-квестару пераправіцца ў двор праз мосцік; бо хоць колкі разоў і казала, і кричала, а ён дасюль не напраўлены.

– Бачыш, маё сэрца... аканом, шчыра перапрашаю...

– Ізноў маніш. Гультай, на аканома спіхваеш, што трэба і што не трэба, – сам зробіш. Спавядайся, васпан, і ўсё.

– Ці магу я чакаць ксяндза-квестара дабрадзея? – запытала імосць, а ягамосцік, стоячы за ёю, кланяўся мне пакорна і на мігах запрашаў у двор.

– Дзякую дабрадзейцы за ласкавае сэрца. Чорнага барана не дам зарэзаць, а буду гадаваць на правадыра, каб мяне іншы раз прывёў да такое пабожнае пані, а цяпер развітаюся з маймі дабрадзеямі, бо мне абавязкова трэба вярнуцца перад парцыюнкуламі ў кляштар і падмогу прыгнаць на фэст.

– От, бачыш, васпан, аж міла слухаць! То няхай жа Бог спрыяе, а нас, проша, не мінайце. Мой ягамосцік другі раз такога глупства не зробіць.

– Маё сэрца! Не хвалюйся, шчыра перапрашаю; далібог паспавядаюся ў сераду.

– Маўчы ўжо, васпан!

Яны пайшлі. Гледзячы на іх, я паківаў галавою і сказаў:

– *Hic mulier!*¹

А Марцін побач са мною таксама ківаў галавою.

– Швед-баба! – сказаў ён, дакладна пераклаўши маю латынь. Мы рушылі далей.

---

¹ Тут жанчына! (лац.)

У КСЯНДЗА ПЛЯБАНА

ХХ

Яшчэ раз, вяртаючыся ў Нясвіж, пераправіўся праз Нёман. (Тут колькі аркушаў вырвана, а потым ідзе наступнае).

…перед плябаніяй на лавачцы пад старою бярозаю, а перед намі столік і на ім збан ценькушу¹, да якога ні я ў кляштары, ані ксёндз-прэлат, відаць, у сваёй багатай плябані не прызывицаўся. Моршчыўся рэвэрэндысъимус, п’ючы, аднак піў, бо не было лепшага, а спякота, хоць ужо заходзіла сонца, яшчэ дакучала.

– Ты без сумневу, – вёў далей пачатую ў плебаніі размову і павучанні, якія плябан, цярплівы дзядок, слухаў дасюль моўчкі, – каплан старанны і пабожны, служба Божая ў тваім касцёліку ідзе ўзорна, але ж справа справе не перашкаджае. *Et haec facienda, et illa non omissenda*². Пры гэтым мог бы падумаць ды паклапаціцца і празьмное жыццё. Праўда, плябанія маленъкая, але зямля добрая, сяляне заможныя, а гаспадарка – не давядзі Божа! Сорам! У мяне інакш. Толькі прыедзь да мяне, я навучу цябе разуму. Паходзім па палетках, пабачыш, як у мяне заарана, як забаранавана, як засеяна і як, хвала Богу, родзіць. Навучу цябе і грошыкі збіраць, і лепшае піва рабіць, бо гэтаю бурдою і горла, і гумор сквасіш.

Дзядок кіўнуў пасівелаю галавою, нібы дзякаваў за ахвяраваную навуку, а потым ціха, паволі і нясмела, хутчэй молячыся, чым адказваючы ксяндзу-прэлату, прамовіў:

– “Бо Каралеўства Божае не ежа і не пітво, а праведнасьць і мір, і радасьць у Святым Духу. Дык вось, будзем імкнуцца да таго, што служыць міру і ўзаемнай навуцы”³.

– І пра што ты зноў? – спытаўся ксёндз-прэлат, круцячы пальцам ля галавы. – І пра што ты зноў?

– Словы святога Паўла да Рымлян, рэвэрэндысъимэ! – адказаў дзядок.

– Ага, праўда. Але што тут агульнага з тваёю гаспадаркаю і напоем?

– “Дзеля ежы не руйнуй дзеяў Божых!”⁴ – *ibidem*, рэвэрэндысъимэ.

¹ Слабы напой, напрыклад, мёд, віно, піва.

² І гэта трэба рабіць, і тое не прапускаць (лац.).

³ Пасланне Апостала Паўла да рымлянаў. 14.17, 19.

⁴ Тамсама. 14.20

– Пакінь, вашэць, гэтае цытаванне. Хто намаўляе цябе да абжорства? Хіба квестар, як прызвычаены да бернардынскае порцыі.

– Давайма памераемся жыватамі, дабрадзею, – адазваўся я, зачэплены за жывое, бо, бачыў, што *перыферыя*¹ ксяндза-каноніка ў два разы большая, чым мая. – Пасак мой, бадай, не сыдзеца на ягамосці.

– Памыляешся, – сказаў ксёндз-прэлат. – А ты, вашэць-ксёнжа, не ў час выскачыў са святым Паўлам; бо што гаворыцца пра гаспадарку, тое не тычыцца абавязкаў нашага стану; адно другому не перашкаджае.

Ксёндз-плябан паківаў галавою.

– Добра, каб я, маючы прыстойны бэнэфіум², гаспадарыў, як ты, браце! Змаранаваў бы дар Божы!

– “Дары ёсць розныя, а Дух адзін і той самы!”³ – піша святы Павел да карынфянаў, рэвэрэндысымэ.

– Зноў выклікаеш мяне на тэалагічны дыспут, а я па-простаму хачу табе давесці, што занядбанне тваіх гаспадарскіх справаў давядзе цябе да ўбства, што не зможаш потым ні галоднага накарміць, ні сасмаглага напаіць.

– Галоднаму дам кавалак сухога хлеба, які і сам спажываць буду, – адказаў стары тым жа самым пабожным і добразычлівым голасам, – а сасмагламу – кубак вады альбо гэтага пітва, якое багатаму прэлату нясмачнае, але спатоліць сасмаглага. “Ці ж не бедных свету абраў Бог быць багатымі вераю і спадкаемцамі Карапеўства, якое Ён абяцаў тым, хто любіць Яго?”⁴ Так піша святы Якуб у “Саборным Пасланні”.

Прастата і лагоднасць, з якімі прамаўляў гэтыя слова ксёндз-плябан, а бадай і самі слова, кранулі прэлата. Ён скрывіўся, зморшчыўся і сказаў:

– Гэта праўда, ойча, праўда! Ведаеш Айцоў касцёла на памяць і наследуеш іх сваім пабожным жыццём; аднак варта таксама памятаць, што мы маем на свеце абавязкі не толькі духоўныя, але таксама і зямныя. Мы – шафары дароў касцёла, дык павінны старанна рупіцца, абы іх хапала бедным увогуле, але добра таксама падумаць і, асабліва, пра бліzkіх наших і сваякоў, якім ад нас дапамога пры жыцці і памяць пасля смерці.

– “Без бацькі, без маці, без роду; не маюць ні пачатку дзён, ні канца жыцця; але як Сын Божы, яны – святарамі на вякі!” – так піша святы Павел.

¹ Акружнасць (грэцызм).

² Даходная касцельная пасада (лацінізм).

³ Першае Пасланне апостала Паўла да Карынфянаў. 12.4.

⁴ Саборнае Пасланне Святога апостала Якуба. 2.5.

– Рабі сабе, як хочаш, – сказаў, падымаючыся, знецярпелы прэлат. – Нібы не маеш уласнае думкі, і хочаш збянтэжыць мяне слова-мі апосталаў.

– Не гневайся, рэвэрэндысымэ! – сказаў ксёндз-плябан. – Не меў намеру абражаць вышэйшага за мяне ў касцёле Божым; але з-за адрознасці нашых перакананняў, мае ўласныя думкі супраць тва-іх слоў і павагі да цябе, рэвэрэндысымэ, не абаранілі б мяне. “Не спрачайся з-за словаў, бо гэта ні на што не прыдасца, адно дзеля знеслаўлення слухачоў, а свецкіх рэчаў і пустасловаў сцеражыся!” – вучыць таксама святы Павел. Я жадаў бы сваё няўмельства падма-цаваць тым, чым і штодзённае маё жыццё, і недахопы, і клопаты падмацоўваю; гэта значыць, словамі, якія штодня чытаючы, разва-жаючы, і перапісваючы ўвёў сабе ў памяць і сэрца. У іх, мосці ксён-жа-прэлаце дабрадзею, мая абарона ад свету і ягоных спакусаў; у іх мая пацеха ў самотнасці і засмучэннях, ад чаго няма вольных на гэ-тай юдолі плачу? З іх моц духу, які не згасае з-за майго сталага веку. “А плод духу (як піша святы Павел) – любоў, весялосць, спакой, цяр-плівасць, дабрыня, вера, устрыманасць, справядлівасць, чысціня”. Не таму, каб я ўсімі гэтымі дарамі і цнотамі валодаў, беражы мяне Божа ад такое пыхі; але мая думка так прызвычайлася ў кожным учынку ісці гэтым шляхам, што перш чым знайду ўласныя слова, патраплю на гатовае святое правіла, за якім іду без развагаў і ніколі не заблудзіуся; таму мая душа і сумленне вольныя, хвала Богу, ад усялякага цяжару. Не пераймаюся гаспадаркаю, ні клопатам, як памножыць дастатак ці назапасіць грошай. “Звычаі твае няхай будуць без сквалнасці, захоўваючы тое, што ёсць зараз. Бо ж сказана: Не забуду пра цябе і не пакіну”. Словы святога Паўла, рэвэрэндысымэ. Клопаты пра збаўленне ўласнае душы, пра добро і павелічэнне майго статку, пра гэты ўбогі дом Божы і хвалы Божае ў ім, – вось, рэ-вэрэндысымэ, усё, пра што штодзённа думаю і што ёсць маёй пра-цаю. Рэшту і будучае даручаю волі і апецы Божай, бо “Не імкніцеся ведаць гадзіну і хвіліну, якія Айцец сваёй уладаю вызначыў”, – казаў Хрыстос. Аднак, барані Божа, каб я судзіў іншых і думаў, што я больш дасканалы за братоў маіх. “Кожны з нас мецьме справаздачу перад Богам”, – казаў святы Павел. Рыхтуючыся да такога цяжкага рахунку, на які мне выпадзе хутка ісці, да міласэрнасці Божае, а не да заслуగаў сваіх і вартасцяў звяртаюся. Таму прабач мне, рэвэрэн-дысымэ, калі я незнарок абрэзіў цябе, – і старэча хацеў пацалаваць руку прэлату. Той паспешна схаваў яе і глыбока задумаўся. Ксёндз-плябан маўчаў, і я таксама, разважаючы пра пабожнасць і пакору ягоную. І тут зазванілі на няшпоры.

ВЯРТАННЕ

XXI

Ужо нам здалёку паказаўся на замкавай вежы Радзівілаўскі арол, што круціўся ад ветру ва ўсе бакі, калі Марцін сказаў мне:

- Ці шмат, ягамосць, назбіраў грошай?
- Я не лічыў. Аддам увесь мяшэчак ксяндзу-гвардыяну: няхай сабе і палічыць.
- Дай мне, ягамосць, талер.
- Навошта?
- Такі ўжо звычай. Я з кожнага квестара бяру па талеру, нібы на боты; а, праўду кажучы, ідзе ён дзеля *кансаляцыі* з замкавымі конюхамі, маімі вялікімі прыяцелямі. На боты я збяру, гатуючы табаку на увесь кляштар, бо валодаю сакрэтам нябожчыка ксяндза Рафала, трэцяга квестара перад ягамосцем. І ніхто так дэфінітарскім насам не дагодзіць, як я.

Я дастаў гаманець і даў яму талер.

– Хвала Богу, не з пустымі рукамі вяртаемся, – сказаў ён, убачыўши гроши. – Ёсць што і ў *карбону*¹ аддаць, і сабе пакінуць. Ці многа ягамосць сабе прыхаваў?

– Шальмуеш! Як табе ў галаву прыйсці магло, што я хоць грош сабе ўзяў? Калі табе даю талер, дык таму, што заслужыў, як мне здаецца, пільнуючы колькі тыдняў коней, вазы і бараноў.

– Толькі таму? Ты, ягамосцю, шальмуеш, а не я, – з гневам адказаў Марцін. – То, ягамосць, плаціш мне толькі як фурману і пастуху? Нізка кланяюся! Бяры сабе, ягамосцю, назад свой талер і квіта з сяброўствам! Дык, ягамосць, думаеш, што з абы-якім фурманам квеста ўдасца? Перапрашаю, ягамосць. А я кажу, – абы-які квестар, абы толькі фурман добры, ведаў куды павярнуць, дык і квеста пойдзе выдатна. І нават калі пусціць буланага ўперад і дасць яму правадыроў нашых, а Панфіла за вартаўніка ад ваўкоў, дык і так – без квестараў і фурманаў ён ведае ўсе дарогі – назбіраў бы бараноў. Пазаўчора, памятаеш, ягамосць, я не хацеў звярнуць да таго скнары, што схаваўся ад нас за дзіравую шырму, а хлопцу загадаў ска-

¹ Касцельная скрынічка дзеля зборання грошай.

заць, што ён выехаў. Праўда, ягамосць заўважыўшы лысіну за шырмаю, па-квестарску яму адказаў, перадаючы праз хлопца, пакланіцца пану, як вернецца, і сказаць, каб другі раз, выязджаючы з дому, лысіны свае за шырмаю не пакідаў. Ну, калі б я быў у пакоях, дык яго адтуль бы выцягнуў, але ягамосць надта вялікі палітык. І паўсюль, куды я заязджаць не хацеў, заканчвалася на “З Панам Богам!” А дзе буланы павярнуў, дык і баран ёсць! Гэта нішто для ягамосця? А што куфэрак і пуздэрка заўсёды былі поўныя, гэта таксама нішто? Ой, людзі, людзі! Не давядзі, Божа!

Марцін ківаў галавою, трос з ражка табаку і ўздыхаў, але талер схаваў у кішэню

– Згода, пане Марціне! – кажу. – Праўда, ты чалавек бывалы і дасведчаны ў квесце. Зноў паедзем з табою, калі Бог дазволіць.

– Бяспрэчна, што паедзем, бо я і ўсяму кляштару іншага не скажу, як тое, што ягамосць самы сапраўдны квестар; умееш і з панам, і з шараком гаварыць. А што да грошай, дык хто ж раіць ягамосцю прыхоўваць? *Per modum...* – замоўк Марцін, шукаў прыстойнага слова.

– *Per modum* украсці, – дапамог я яму.

– Не... тое... але... бо ягамосць навіцыюш; не ведаеш, што квестар павінен сам старацца пра ўсё дзеля дарогі і ў дарозе: вазы ладзіць, коней падкоўваць, апрануць формана і сябе, бо апроч габіту, ягамосцю, як квестару, нічога болей з кляштару не дадуць, але за тое справаздачу з назбіраных грошай аніводзін квестар не зdae. Гэта ўжо на ягоным сумленні. Нябожчык ксёндз Яцак, паміраючы, стобітых талераў аддаў у карбону ружанцовага брацтва. За гэта штодня дзяды і бабы спяваюць за ягоную душу “Анёла Панскага”. Ці ж гэта кепска?

Пад вечар мы троумфальна заехалі на кляштарны дзядзінец. Буланы заіржаў, звязстуючы наш прыезд і пазнаючы сваю стайню.

– *Salve Frater amantissime!*¹ От цо ест! – выкрыкнуў ксёндз-гвардыян, вітаючы мяне на ганку і абнімаючы мяне па-сяброўску.

І ўсе айцы прывіталі мяне хорам.

– Я чакаў цябе, як каня дажджу, – сказаў ксёндз-гвардыян. – Думаў, што ты дзесьці зноў маршалкам стаў, асабліва, як з панамі пабраталаўся. З вялікаю пацехаю прынялі мы дары з муніфіцэнцыі² старасты, атрыманыя табою. Няхай яму ягоная дабрачыннасць ідзе на спажытак духоўны, так, як нас цялесным падтримаў. Бараноў, як зо-

¹ Вітаю, каханы браце! (лац.)

² Шчодрасць (лацінізм).

рак! От цо ест! Бачыш, я казаў табе, як ад'язджаў, што яшчэ людкасць, пабожнасць і дабрачыннасць жыве на Літве! От цо ест!

– Праўда, рэвэрэдысымэ, праўда! Усё праўда! Нават і тое, што згадаў пра недавярства і распусту, якія сям-там падымаюць галаву, я і гэта спаткаў; нават на самога апостала злосці...

– *Caetera ad coram*¹, браце Міхале, – перапыніў мяне ксёндз-гвардыян, – а цяпер ідзі адпачывай пасля дарогі.

Post silentium паклікаў мяне ксёндз-гвардыян да сябе; відаць, не хацеў мець сведкаў нашай канфедэнцыяльнае размовы. Я прынёс яму гроши. Мы налічылі больш за дзвесце злотых рознаю манетаю.

– Бог заплаціць, – сказаў ён, – і вашэці, браце Міхале, і дабрадзеям нашым. От цо ест! А што ты мне раскажаш пра свае свецкія назіранні, пра якія згадваў?

Я распавёў яму пра нашую бытнасць у старасты і маю панявярку да француза і ягоных грошай.

– *Bene!* От цо ест! *Bene!* *Valde bene!*² Знайшоў, што сказаць, я і сам бы лепей не патрапіў; ты вярнуўся ў кляштар разумнейшы, чым выехаў, бо навучыўся змагацца з непрыяцелем, з недавярствам, якое па абавязку твойго стану павінен заўсёды нішчыць.

Калі ж апавядадаў яму пра пабожнасць паспалітага люду, сялян і дробнай шляхты, ён адказаў:

– І гэта праўда. Да іх зараза не даходзіць і не дойдзе ніколі, хоць бы сярод хрысціянскіх паноў найшырэй разышлася. Прастакі прынялі Езуса, што прыйшоў на гэты свет, прастакі і захаваюць яго ў сэрцах, калі бязбожнікі сваю заўзятасць выліваць на Яго будуць. От цо ест! Але Бог з часам злу паставіць заслону; асляпленне пройдзе! І тады манаракі і мысляры гэтага свету, як тыя колісъ трое з Усходу, прыйдуць да зоркі праўдзівае хрысціянскае мудрасці і з пакораю ды скрухаю зноў паклоняцца Яму. От цо ест! І дай гэта, Божа! Аман!

¹ Усё астатніе – сам на сам (лац.).

² Добра! Вельмі добра! (лац.)

1812 ГОД

XXII

“**А**д пошасці, голаду, агню і вайны збаў нас, Пане!” – спявалі мы штодня ў суплікацыі. Першых двух караў Божых у мае часы Бог на нас не дапусціў; агонь – што без яго? Але астатніе зазналі мы і раней, і зазнаём цяпер, з усімі яе жахамі, рабункамі, знішчэннямі і гвалтам усялякага роду.

Што будзе потым – Бог ведае. Не абыдзецца, пэўна, і без нешчаслівых наступстваў, гэта значыць, без пошасці і голаду. А што найбольш нас трывожыць і балюча кранае, дык гэта апаганенне Панскіх святыняў і апошняя пагарда слугамі Божымі і паняверка нашае святое веры. О, Божа! Божа! Чаго мы дачакаліся? Відаць. хутка канец свету!!!

Я ўжо жыў блізу двух гадоў у нашым кляштары ў Вільні, калі яшчэ ўвесну пачала разыходзіцца пагалоска пра вайну, пра набліжэнне французаў і, нарэшце, што яны стаяць за Нёманам, а хутка і да нас завітаюць.

У Вільні была вялікая публіка, якой гэтае места даўно не бачыла і бачыць, здаецца, не будзе. Бо імператар Аляксандар, якога ўсе шануюць і называюць добрым анёлам, учыніў тут сваю рэзідэнцыю.

Калі ён конна прыехаў у места праз Антокаль¹, то ад гуку гармат і ўсіх званоў аж места трэслася.

Хто толькі пасля хацеў – а хто ж не хацеў? – мог бачыць яго штодня ці то калі ён ехаў верхам па нашых ваколіцах Вільні, ці то калі муштраваў войска, якога было ў месце і за местам моц незлічоная. Адна царская гвардыя, калі выйшла на агляд войска за віленскую браму, то закрыла ўсё поле і лясы ад места аж да Закрэта².

А якая асістэнцыя! Які парад пры імператары! Колькі тут генера-лаў! Князёў! Паноў-ардэнаносцаў! А ўсё ў золаце! Было нават колькі паслоў ад замежных краін. Я сам бачыў на tym аглядзе шведскага пасла. Важны быў здалёку, бо ў гранатавым, багата аблямаваным

¹ Прадмесце Вільні.

² Прыгожая лясістая ваколіца Вільні.

галунамі мундзіры, з жоўтым пяром на капелюшы і жоўтаю стужкаю, а ўсе мелі срэбрыстыя стужкі. Люд высыпаў за места, а сярод на тоўпу і колькі нас, цікавых паназіраць за гэтаю нібыта вайною; а за гарою была ўжо і праўдзівая.

Да нас у кляштар чарадою ішлі навіны; бо з места штодня ўвечары прыходзілі ў сад на славутае нашае піва знаёмыя і прыяцелі і ў зацені дрэў гаварылі пра ўсё, што было чуваць. У месце быў незвычайны рух. Нарэшце аднае раніцы, калі я быў у ксяндза-кусташа дзеля кляштарных дыспазіцый, нечакана ўскочыў у келлю пан будаўнічы Арахоўскі, наш *тэрцыяр*¹ і кляштарны сусед, і крыкнуў:

– Татуленька! Яны ўжо перайшлі Нёман!

– Што ты, васан, мовіш? Ці праўда?

– Самая што ні ёсць! Учора мае хлопцы, ці то *акадэмікі*, што жывуць у маёй камяніцы, былі на балі на Закрэце і на свае вочы бачылі кур’ера, які ўляцеў нават на баль, даносячы гэтую навіну. Сёння ўжо ўсё места ведае пра гэта, і няма анікага сакрэту.

– То тут хутка будзе вайна?

– Ці патрэбен гэты *futurum*? Калі ўжо гэта *tempus praesens*². Ужо вайна, татуленька! Толькі не тут, не калі Вільні; і ў нас, як кажуць, яе не будзе. Бо бачыш, *ut fert fama*³, расіяне маюць намер рэйтара-ваца ў глыб краю, каб там захапіць французаў ў палон. Загадай прынесці гарэлкі, татуленька! Бо гэта *materia gravis*⁴, паводле мае *экваніміі*⁵.

Выпілі мы па кілішку.

– Што ж цяпер чыніць? – запытаўся ксёндз-кусташ.

– Што чыніць? Анічога. Паводле мае *экваніміі* ціха сядзець у кляштары, маліцца Пану Богу і прыхаваць на ўсялякі выпадак важнейшыя прэцыёзы⁶ касцельныя. Нават я свой куфэрак прынясу сёння ўночы іхмосцям.

– Навошта?

– Навошта? Навошта? Я ж казаў ягамосцю – на ўсялякі выпадак. А калі шчыра, – ён дадаў ціха і заікаючыся, – бо кажуць, татуленька... што французы рабуюць і нават касцёлы грабяць!..

¹ Ад лац. *tertiarius* – сябра г. зв. "трэцяга" ордэна – адгалінаванне ордэна для свецкіх асобоў (лацінізм).

² Цяперашні час (лац.).

³ Як кажуць, паводле слухаў (лац.).

⁴ Сур'ёзная тэма (лац.).

⁵ Думка, меркаванне (лацінізм).

⁶ Каштоўныя рэчы (лацінізм).

– Ці можа гэта быць? Хлусня! Гэта ж хрысціянскі народ, маспане!

– Гэта ўжо, паводле мае экванімії, хрысціянства ў іх сумнеўнае, татуленька! Ведаеш жа, Напалеон Банапарт папу з Рыму выгнаў, а сына рымскім каралём назваў; дык *signum pro re signata*¹. Зрэшты, чыні, як хочаш, татуленька. Я ўвечары пад’еду, а цяпер палячу ў места. Не сядзіцца дома, калі як гадзіна, то й навіна.

Калі пан будаўнічы выйшаў, ксёндз-кусташ сабраў айцуў на кансіліум. Прыйшоў, апіраючыся на кій, старэча ксёндз-дэфінітар, мой першы мінскі гвардыян і дабрадзея, з якім большую частку свайго веку сябраваў і якога люблю і шаную, як бацьку. Шануюць яго ды слухаюць ва ўсім і ў тутэйшым кляштары, бо ведаюць пра яго вялікія *мэрыта*² ў законе і мудрую галаву, якая і з гадамі не паслабела; у важнейшых справах да яго ідуць па раду. Ён ужо быў колькі разоў правінцыялам, і я тагачасныя нашыя супольныя *перагрынацыі* па кляштарах дакладна апісаў у сваім *раптуляры*; на старасць ён абраў сабе рэзідэнцыю ў Вільні, як *emeritus*³. Ягонымі клопатамі пасля колькігадовае нашае ростані, якую я лічыў бабілонскаю няволю, перавялі і мяне ў Вільню. Называюць нас *inseparabiles!*⁴ Ох! Смерць урэшце сфальшивіла гэта наймененне! Падзяліла нас сваёю касою лютая *Лібітына!*⁵ Што я пакутаваў і пакутую, Богу толькі вядома!.. Штодня малюся за ягоную душу. Але пра гэта потым.

Сабраным патрам ксёндз-кусташ распавёў навіну і паставіў напрыканцы пытанне: што чыніць?

Усе маўчалі; і так бы рада і закончылася, але ксёндз-кусташ звярнуўся да ксяндза-дэфінітара:

– Рэвэрэндысымэ! Мы чакаем твайго мудрага слова!

– Французы, кажаце, рабуюць касцёлы? – перапытаў ён. – Гэта можа быць, бо мы дажылі да часу поўнае людскога разбэшчанасці. От цо ест! Сумняваюся, аднак, каб у месце на вачах у правадыроў, а можа і самога імператара, каб да рабунку і жаўнерскае сваволі дайшло. А калі й прыйдзе, дык не зрабуюць нас так, каб хоць драўлянага крыжа ў касцёле не засталося; то і перад ім Пана Бога хваліць будзем. От цо ест! Дык супакойцеся і не хвалюйцеся. Даверце-

¹ Літ.: знак замест абазначанай рэчы (лац.).

² Заслугі.

³ Заслужаны, пенсіянер (лац.).

⁴ Неразлучныя (лац.).

⁵ У старажытных рымлянаў багіня нябожчыкаў, смерці, пахавання.

ся Богу; аддаючыся Яго волі і міласэрнасці, давайма будзем маліца за мір і згоду хрысціянскіх паноў. От цо ест!

Гэтыя слова айца-дэфінітара супакоілі і развесялілі ўсіх.

– *Fiat voluntas Dei!*¹ Бог казаў тваімі вуснамі, ойча! – загаманілі яны, і рада разышлася.

Гэта было ў сераду 12 чэрвеня.

У чацвер – вялікі рух! Усё новыя і новыя палкі ішлі праз места, асабліва за Зялёны мост, іншыя і найбольш – праз Антокаль на Немянчын за Вільню. Весткі пра набліжэнне французаў прыходзілі ўсё часцей і часцей. У кляштар назносілі куфэркаў і пахавалі ў дымахадах. У пятніцу, гэта значыць, 14 чэрвеня, імператар Аляксандар пакінуў места ... любімы і блаславённы ўсімі... няхай яго анёл-ахоўнік апякае!

Ён прызначыў пана Ляхніцкага прэзідэнтам места і, захоўваючы яго ад разбурэння і згубы, загадаў без абароны здаць ворагу. Гэта новае ягонае вялікае дабрадзеяства для Вільні.

У суботу загадалі, каб усе брамы ў камяніцах завалілі, аканіцы на вокнах ад вуліцы зачынілі, і каб ніхто па вуліцах не бадзяўся. І праўда, усе сядзелі, як пацуکі ў норах. Толькі часам хтосьці вылазіў на шпегі; але далёка не ішоў, бо места запруджанае войскам і гарматамі; а жаўнер, як звычайна пры адступленні, адным позіркам палохаў.

Ксёндз-кусташ выпхнуў мяне на выведку. Здаецца, мой габіт спрыяў больш лёгкаму праходу. Я дабраўся ажно на канец Скапоўкі пад Шаазяллёўскі палац², у якім жыў генералісімус генерал Барклай дэ Толі, і даведаўся, што ён яшчэ тут.

Мы ўсе ў кляштары вырашылі, што непрыяцель не так блізка, калі сам правадыр не пакідае места. Але нашыя высновы былі праўдзіва бернардынскія. Айцец-дэфінітар зноў давёў, што разумнейшы, чым мы ўсе.

– Дзе мейсца правадыра ў часе вайны, – запытаў ён.

– Вядома, не ў тыле арміі, а ў галаве, – адказаў ксёндз-кусташ.

– А дзе галава арміі, калі яна адступае?

– Не разумею, – сказаў ксёндз-кусташ.

– А от цо ест! Дзе найбліжэй непрыяцель, там галава арміі, і там правадыр. *Subintelligitur*, чаму пан Барклай дэ Толі яшчэ ў Вільні, хоць блізка французы. От цо ест!

Вечарам таго ж дня загадалі, каб ахова места стала паўсюль на варту. Пекнае ж то бердышовае рыцарства! У куртках, са-

¹ Няхай станецца Воля Божая! (лац.)

² Пазней Памарнацкіх, сёння Жагелла. (Прыпіс аўтара).

мі з сябе смяяліся, а ўсе – з іх. Сталі ў брамах, ля кардыгардаў і турмаў. Цэлую нач войска цякло, як вада.

Нарэшце прыйшла нядзеля Святое Тройцы, *v. s.*, дзень 16/28 чэрвеня, які я ніколі не забуду... калі я ўбачыў – разам з усёй Вільнянью – патэнтата¹ Напалеона Банапарта на чале войска, складзенага з прадстаўнікоў розных народаў, што ўваходзіла ў нашае места.

Але пачну з пачатку.

---

¹ Уплыдовы чалавек, магнат, мана� (лацінізм).

XXIII

Мой ксёндз-дэфінітар меў дзве выгодныя келлі, дык і я ў яго месціўся, каб служыць ягонай старасці і даглядаць. Усё жыццё амаль штодня ён чытаў газеты і тлумачыў мне, бывала, усё, што было ў іх, хоць я, невялікі *politykus*, слухаў тое, як пятае праз дзесятае. Адно і тое ж у іх пісалася: заўсёды пра вялікія перамогі, пра вялікія подзвігі і пра вялікую мудрасць Банапарта. Ва ўсёй Літве, не, ва ўсім свеце пра яго толькі гаварылі і пісалі. Квястуючы па дабрадзеях вакол розных нашых кляштараў, у якіх я жыў, у кожным шляхецкім ці панскім доме ні пра што іншае, бывала, не пачуеш, снілі, здаецца, усе Банапарта; гэта й нядзіва, што нябожчык ксёндз-дэфінітар, усё жыццё думаючы пра яго, вельмі хацеў, нарэшце, яго пабачыць.

— Я не памру, браце Міхале, — казаў ён, — пакуль яго не пабачу. От цо ест!

І адгадаў, як прарок: убачыў яго і памёр.

Яны з ксяндзом-кусташам выслалі мяне, як пра гэта я ўжо пісаў, на шпегі ў места; дык ранкам, калі яшчэ ледзь шарэла на дзень, я выйшаў за фортку. Здзівілі мяне цішыня і спакой у месце. Толькі казакі шмыгалі па вуліцах; а на пляцы ля ратушы стаяў, склаўшы зброю ў казлы, грэнадзёрскі полк¹, у жаўнерай якога каскеткі ў кшталце цукровых галоў, а на іх шырокія медныя бляхі. Жаўнеры гатавалі сабе кашу ў кацялках, іншыя драмалі, лежачы на зямлі. Афіцэры сядзелі на лаўках альбо праходжваліся па пляцы, ціха і асцярожна размаўляючы. Значная купка атачала палкоўніка, якога я пазнаў па шыкоўных эпалетах. Ад гэтае купкі адлучыўся афіцэр і нагнаў мяне ля Імбараў.

— Куды, ксёнжа, і чаго так рана? — запытаўся ён па-польску.

— Да хворага, пане капітане! — сказаў я збянтэжана.

— Двойчы хлусіш, — адказаў ён, усміхаючыся, — і ты не спавядальнік, бо без каптура, і я не капітан; а, можа, тут і трэцяя хлусня — і найстрашнейшая — у тваім габіце? Кажы! — дадаў ён больш суроў. — Мне загадалі дапытаць цябе.

¹ Паўлаўскі. (Прыпіс аўтара).

Але я ўжо апамятаўся і падумаў: схлусіў, вось і бяда! Кажы праўду... што мне будзе?

– Дабрадзею! – адказваю. – Як я бернардын з тутэйшага кляштару, дык хай мне пан Езус дапаможа! *Mea culpa*, бо схлусіў. Пабаяўся, а страх – найгоршы дарадца.

– То кажы, чаго так рана бадзяешся?

– Цікавасць, дабрадзею! Простая шчырая цікавасць і нічога болей. І не так уласная, як маіх старэйшых, якія, прагнучы ведаць, што дзеецца ў месце, выслалі мяне на выведку.

– Дык ты шпег, браце! А ведаеш, чым гэта пахне? Але не палохайся; шпег з бернардынскае арміі не страшны; аднак усё ж вяртайся ў кляштар, а цікаўным айцам паведамі, што яшчэ да палудня будуць у вас госці.

Ён пайшоў, але хутка вярнуўся.

– Чакай, ксёнжа, – сказаў, – вось табе мая ўбогая ахвяра. – І даў рубель. – Аддай на імшу за бацьку, які просіць Бога, каб куля не асіраціла жонку і дзетак.

Пачцівы чалавек глыбока ўздыхнуў.

– Сёння ж будзе імша за твае намеры, – сказаў я і сардэчна яго перажагнаў.

– Дзякую табе, браце! – сказаў ён, паціснуў маю руку і пайшоў па пляцу. А я, атрымаўши перасцярогу, *retro*¹ ў кляштар. Там распавёў маю прыгоду, аддаў ахвяру афіцэра, і сам ксёндз-кусташ выйшаў з імшою, пасля якое я зноў выбраўся за фортку.

На вуліцах людзей было крыху больш, але яны баязліва хаваліся ў завулках альбо пазіралі з брамаў. Світала. Я накіраваўся да Біскупавага палацу, куды пасля ад'езду імператара перасяліўся пан Барклай дэ Толі. На дзядзінцы стаяла каляска, запрэжаная восьмерыком; каля яе паўтара дзесятка казакоў на конях.

Скачучы ад Пагулянкі, афіцэр, белы ад пылу, спыніўся ля брамы.

– Ці тут яшчэ фельдмаршал? – запытаўся ён.

– Тут, – адказалі яму.

Ён уляцеў на дзядзінец, спешыўся і пабег па сходах.

“Дык гэта каляска пана Барклая дэ Толі! – падумаў я сам сабе. – Нічога не скажаш, датрымаў да канца! Пабачым, што з гэтага будзе. Пастаю тут, у Свята-Янскай браме”.

Па адным сабралася ля мяне купка цікаўных, а сярод іх пан будаўнічы Арахоўскі. Ранняя птушка, калі патрэбны навіны. Распавёў яму, што рыхтуецца.

¹ Назад (лац.).

– Паводле мае экванімії, – сказаў ён, – тут адмысловавае *locum standi*¹; і калі нас не разгоняць, убачым усё.

А тымчасам і дзень пачаўся. Прыскакаў другі кур’ер. Люду на вуліцах пабольшала. Адзін адно, другі іншае плёў; адзін страшыў, другі пацяшаў, а кожны пытаўся: што чуваць? Усё павялічваўся і павялічваўся нейкі шум. Мы цярпліва стаялі на месцы, а хутка з’явіўся і трэці такі ж лятаўец на кані ў пене.

Раптам з палацу выскачыў афіцэр ды імкліва пабег на пляц. Я і яшчэ колькі чалавек – завулкамі за ім. Ледзь трапілі на пляц, як там зігралі бубны, жаўнеры пакідалі недаедзеную кашу, імгненна сталі ў шыхты і хуткім крокам памаршыравалі за замкавую браму, на Антокаль.

Я зноў пабег да Свята-Янскае брамы, а хутчэй, праўду кажучы, да форткі: гэтая брама Свята-Янскіх муроў знаходзіцца насупраць брамы Біскупавага палацу, і калі яе адчыняюць, то бачна частка дзядзінцу і сходы. Там і пан будаўнічы стаяў, як укананы.

– Апошні полк, – кажу яму, – рушыў нечакана на Нямянчын.

– Такім чынам, паводле мае экванімії... – Ён не закончыў, бо ўсё прыйшло ў рух на дзядзінцы: колькі конных паляцела ў розныя бакі, а на ганку з’явіўся пан фельдмаршал; за ім пан Лавінскі – наш колішні віленскі губернатар – і колькі ад’ютантаў. Нам было бачна, як яны весела размаўляюць. Пан Барклай дэ Толі ўсміхаўся.

– Які зух! Шчыра перапрашаю! – сказаў пан будаўнічы. – Банапарт за гарою, а ён і не дбае.

Ён яшчэ паглядзеў ва ўсе бакі, нібы развітваючыся з местам, дастаў гадзіннік, зірнуў на яго і сеў у каляску; з ім толькі пан Лавінскі; усе іншыя – на коней, некалькі якіх – на павадах ды асядланых – бегла за каляскаю; і рысцю рушылі, аточаныя вартаю з казакоў і драгунаў, таксама на Антокаль.

– Ну, цяпер, паводле мае экванімії, у нас *interregnum*², – сказаў будаўнічы.

Яшчэ каляска не выехала за места, як раздаўся моцны выбух, што аж вокны затрэсліся; грамады люду на вуліцах *obstupuerunt*; праз колькі хвілін – другі, яшчэ мацнейшы.

Маё сэрца штосьці мацней біцца стала, я лічыў, што напалоханы натоўп будзе ўцякаць, як дайшла і разнеслася паўсюль вестка: “Зялёны мост падарвалі! Склады на Лукішках узляцелі ў паветра і абсыпалі мукою ўсё прадмесце”.

¹ Месца стаяння (лац.).

² *Interregnum* – міжкаралеўе; час ад смерці альбо адстаўкі караля да абрація ягонага наступніка (лац.).

Натоўп супакоіўся, але не надоўга, бо тры стрэлы з гарматаў загрымелі з кароткімі паўзамі зноў і аглушылі ўсіх.

– Стравяюць па месце! – закрычаў нейкі баязлівец. Божа! Што за сумятня пачалася ў натоўпе! З вуліцы ляцелі ў вуліцу. Уцякалі і лемантавалі: “Гвалт!”

– Стойма! – сказаў зноў мне пан будаўнічы. – Гэта баламуцтва! Навошта стравяць у мірнае места? Дурны натоўп адно перадушыца толькі, паводле мае экванімії, гэтыя стрэлы з гармат – апошнія сігналы, каб войска рэйтаравалася з места і што непрыяцель блізка.

І не падманула экванімія пана будаўнічага: сполах прайшоў, люд супакоіўся; адно цікаўнасць ганяла грамады, як хвалі, з аднаго мейсца на другое. Я зноў пайшоў супакоіць кляштар і аб'явіць айцам пра колькігадзіннае, як казаў пан будаўнічы, бескаралеўе.

Мяне тут чакалі з нецярплівасцю. Распавёўшы ўсё *summatim* і крыху падмацаваўшыся, я зноў выйшаў за фортку, маючы ўжо колькі соцыюшаў з цікаўных і смелых патраў і фратраў.

Грамаду простага люду і людзей іншых станаў сустрэлі мы на вуліцах. Адны беглі на Замкавую і Бекешавую горы з надзеяю ўбачыць, што дзееца вакол места; іншыя лезлі на вежы і званіцы з такой жа самай спэрандай¹; іншыя беглі на Пагулянку, бо там ад Коўна ішлі французы; і ўсе ляталі і крычалі, як у віры.

Пан Ляхніцкі, як прэзідэнт места, спакойна сядзеў у ратушы, а перад ім на прыгожай срэбранай тацы ляжалі два залатыя, а можа, і пазалочаныя толькі, ключы; нібы ад брамаў места, якіх ужо даўно ў Вільні няма: хоць Вострая і Замкавая засталіся, але стаяць адчыненыя і варот не маюць. Першая мае найлепшую ахову – Найсвяцейшую Багародзіцу, Прачыстую Панну Марыю, якая Вільню абараніла ад шведаў, як гэта ўсім добра вядома.

У такім шуме і сумятні прайшло пару гадзінай. Я быў ля кардыналіі і з натоўпам сунуўся да ратушы, калі раптам магутны галас пачуўся блізу ратушы і грамада простага люду спыніла нашую партыю.

– Колюць, колюцы! – лемантавалі яны.

– Хто і како коле? – пытаюся. Ніхто мне не адказаў, а толькі адно паўтараюць: – Колюць!

“Дурната, – падумаў сам сабе, зноў ахапіў іх страх”. А тут іншы моцны галас дайшоў да нас... Дык мы вокамгненна апынуліся ля ратушы. Ажно тут усімі вулічкамі, што вядуць на пляц – Рудніцкаю, Жмудскаю, Субачам – ляцяць уланы з настаўленымі як да бою дзядамі, (таму і страх сярод прасталюдзінаў) і атачаюць гаўптвахту.

¹ Літ.: тое, на што трэба спадзявацца (лацінізм).

Пан Ляхніцкі хутка выйшаў на ганак ратушы, пагутарыў з афіцэрам і са сваёю тацаю ды ключамі ў асистэнцыі колькіх месцічаў паехаў на Пагулянку аддаць іх імператару Напалеону. А тымчасам конніца пачала заходзіць у места, перш уланы, а пасля стральцы конныя, па-гусарску убраныя, на чале якіх ехаў на выдатным вараным кані рыцар у венгерцы, багата аблямаванай золатам, у аксамітным каўпаку, *per modum* турэцкага турбана на галаве, а на ім стравусавыя пёры. Ён махаў шабляю і крычаў:

– *Wiwat, Napoleon!* – Быў гэта швагер імператара, кароль Неапалітанскі Мюрат¹.

Мы з цікаласцю назіралі за гэтым войскам, і спадзяваліся ўбачыць самога Банапарта... У поўдзень разляцелася вестка, а весткі ў той час мігацелі, як маланкі, што імператар ля Зялёна гостиніцы праз Вілію.

Кінуўся я ў той бок, падхіліўшы, абы не даць люду апярэдзіць сябе, габіт, і прыбег амаль першы; але ж там ужо быў натоўп! Аднак пралез наперад і з дзесяці кроکаў змог наглядзецца на гэтага найслалуйнейшага манаарха! Ніколі не забуду гэтае хвіліны!..

Ля рэчкі, з левага боку ад моста сядзеў на простым зэдліку гэты чалавек, ад аднаго руху якога дрыжаць мільёны людзей, а сотні тысяч пойдуць на канец свету! Фігура, далібог, несамавітая; добрага юбілята нявартая; але ж за тое *caruit*² знакамітая! А чорныя вялікія очы, а позірк, які не ведаю, як апісаць... Калі павёў вачыма па нас... аж дрыжыкі пабеглі.

Мост быў разбураны на сярэдзіне, але ўся рэчка ў плытках, якія хутка звязалі канатамі і атрымаўся плывучы мост. Аднак пакуль закончылі гэту працу, Банапарт сядзеў на беразе і гутарыў з ксяндзом Глагоўскім, піярам, якому загадаў падыйсці да сябе, калі зауважыў яго ў натоўпе. І трапіў выдатна, бо ксёндз Глагоўскі – чалавек мудры і па-французску *expedite*³ умее. Людзі паспалітыя дзівіліся, што ён так смела размаўляе з імператарам, а я не здзіўляўся, і калі б ён мяне паклікаў, дык так бы яму пекна на латыні *эксплікаваў*⁴, не горш, як піяр па-французску. Лез і я наперад... а раптам? Але хутка мост закончылі. Банапарт сеў на маленькага каня (якая кампарацыя гэтага коніка з Мюратавым жарабцом!) і, пераадолеўшы раку, аточаны шматлікаю вайсковою кавалькадаю, паехаў берагам на Анто-

¹ Відавочцы лічаць гэтае апісанне ксяндза-квестара ўваходу французаў у Вільню цалкам праўдзівым. (Прыпіс аўтара).

² Галава (лац.).

³ Выдатна (лац.).

⁴ Выкладаць, тлумачыць (лацінізм).

каль. Спыніўся насупраць Замковае гары і некалькі разоў паказаў на яе рукою. Мы сачылі і лічылі ягоныя рухі, бегучы другім берагам рэчкі, пакуль бачыць яго маглі, урэшце вярнуліся да моста, дзе спадзяваліся ўбачыць яго, калі будзе вяртацца. І сапраўды, пабачылі, бо ён хутка вярнуўся і паехаў у Біскупавы палац. Натоўп бег за ім і крычаў: “*Wiwa!*” А ён паважна, схіляючы галаву, кланяўся люду, які вітаў яго.

XXIV

Браце Міхале! – сказаў мне айцец-дэфінітар, калі я, змарданы і здушаны, вярнуўся ў кляштар ды распавёў яму ўсё, што бачыў. – Браце Міхале! Мусіш завесці мяне туды, каб я ўбачыў яго. Казаў табе і цяпер паўтару: не памру, пакуль яго не ўбачу. От цо ест! Але спяшайся, спяшайся, браце, – дадаў ён, – бо з дня ў дзень слабею... але не памру... – мармытаў далей, нібы сам сабе, стары, – пакуль яго не ўбачу.

Я паабяцаў майму каханаму айцу падпільнаваць момант, калі імператар будзе выязджаць з палацу, і прывесці яго да Свята-Янскае брамы.

Якая нечаканая перамена! Які нялад! Якая таўкатня, мітусня, марока! Выбіла ўсіх са штодзённага ладу і парадку. Усе, як апантаныя. Нават мы ў кляштары зблісіся са штодзённага рыту, нібы хто статут закона адмяніў, браму адчыніў і абэдыенцыю знішчыў. Адны старыя дэфінітары і юбіляты сядзяць у келлях, не пакідаюць кляштар і службу Божую. Маладыя цягаюцца па вуліцах, самі не ведаючы чаго. Часта нават у абед палова прыставак пустая. Толькі нанач усе збіраюцца і апавядаютъ навіны і дзвівацьвы, на якія нагледзеліся за цэлы дзень.

Бо і ёсьць на што паглядзець, праўду кажучы! Як вада, плыве штодня войска розных нацый і разнастайнага мадэрунку¹. Панцырная кавалерыя, у якое *кірасы*² блішчаць на сонцы, як залатыя, на вялікіх конях, хлопцы, як волаты, а яшчэ пышныя конскія хвасты, што спадаюць у іх з шышакоў на плечы, выдаюць іх страшнейшымі; купы нейкіх барадачоў з широкімі бердышамі на плячах і ў скуранных фартухах, як кавалі; нарэшце, цэлы рэгімент конных д'яблаў, Пане, даруй цяжкі грэх, ці туркаў, што адно і тое ж, бадай, у турбанах; у кожнага кінжал за пасам і крывы, як дуга, палаш збоку. Кажуць, што гэта мамелюкі з-за Чырвонага мора, у якім колісь кароль Фараон патануў!

У месце, аднак жа, жудасць! Вуліцы заваленыя здохлымі коньмі, бо яны сотнямі гінуць ад зялёнаага жыта, якое жаўнеры косяць у вако-

¹ Поўная экіпіроўка.

² Панцыр.

ліцах і з-за недахопу сена вязуць у места. Статкі рагатага быдла і авечак часта гоняць услед за палкамі і там жа на рынку альбо на вуліцы, дзе спыніўся полк, – бойня і кухня; таму ў спякоту гніль і зараза.

Па трактах і вёсках тое ж самае. *Ut fert fama*, рабуюць дарэшты; і нават тут, у месце, пэўныя недавяркі і нягоднікі ўварваліся ў касцёл Пана Езуса ксяндзоў-трынітарыяў на Антокалі і пачалі забіраць срэбраныя і залатыя вома з алтара ды здзіраць шаты з абразоў. Гэтае, аднак, святатацтва і сваволя не засталіся беспакаранымі! Бо на працягу дваццаці чатырох гадзінаў іх асудзілі, як гэта даўней казалі, *крыжрэхтам*¹, і там жа на Антокалі атрымалі яны кулю ў лоб. Двох было іх, завадатараў, але закаранелыя ерэтыкі! Ні ксяндза, ні споведзі, аніякага прыгатавання *in extremis*² не хацелі прыняць. Ідучы на смерць, адзін еў абаранкі, другі паліў люльку; і абодва весела гутарылі з тымі, хто праз хвіліну павінны былі страляць у іх. О, Божа! Божа! Было жахліва бачыць гэтую абыякавасць у адносінах збаўлення свае душы! Дык двое праклятых пайшлі наўпрост у пекла... Не паверыў бы, калі б уласнымі вачыма не глядзеў на гэта.

Назіраючы за ўсім тым, што дзеялася, пан будаўнічы Арахоўскі ківаў галавою і казаў:

– Паводле мае экванімії, з гэткім незлічоным людам Банапарт свет пройдзе, але з такім бязладдзем – хто ведае – ці вернецца? Адзін Бог гэта ведае.

Штодня нагадваў мне мой ксёндз-дэфінітар абыянне дапамагчы яму ўбачыць Напалеона. Не было гэта і цяжка, бо штодня ён конна выязджаў з палацу дзеля інспекцыі войскаў, што ішлі праз места; але як усё гэта адбывалася ў розны час, дык натоўп, што хачеў бачыць яго, запаўняў зранку Біскупскую вуліцу, чакаючы па некалькі гадзінаў, калі з'явіцца імператар.

– Няхай мне давядзецца і цэлы дзень прасядзець на бруку, – адказаў патэр, калі я апавядадаў яму пра гэтую цяжкасць. – Вядзі мяне, браце! Но памру, пакуль яго не ўбачу, от цо ест!

То й павёў я яго аднойчы. Здавалася, што сілаў яму дадалося ў гэтую хвіліну. У кляштары ледзь калідорам у касцёл мог прыйсці, і тое з дапамогаю майго пляча; цяпер вуліцаю па няроўным бруку ён ішоў бадзёра і жвава. Я пасадзіў яго на сходах насупраць Біскупскае брамы.

– Як жа я яго пазнаю, *Charissime!* – запытаўся ён.

¹ Вайсковым судом.

² У апошнія хвіліны (лац.).

– А так, рэвэрэндысымэ! Перш-наперш, выскачаць колькі, як яны называюць, праваднікоў¹, з якіх адзін наперадзе, а ўсе ў блакітных са срэбнымі гафткамі мундзірах; потым дзве пары конных стральцоў-гвардзейцаў з набітаю і ўзятаю напагатоў зброяю; потым на сівым альбо мышастым кані, у цёмным вэрдэдрагонавым мундзіры з пунсовым каўняром², без анікіх гафтак, з ордэнскаю зоркаю³ на грудзях, у нямецкім трохкутным капелюшы – Ён; потым генералаў і розных асістэнтаў, з ног да галавы ў золаце і срэбры, купа; нарэшце, зноў паўтара дзесятка конных стральцоў-гвардзейцаў і столькі ж уланаў, якія звычайна былі напрыканцы кавалькады.

Як на наша шчасце, ледзь я закончыў апавядыць, застукалі ў бубны; а гэта быў знак, што імператар сядзе на каня; натоўп пачаў расці. Ледзь я змог зрабіць уперадзе *рум*⁴ для старога. Высыпаў аршак з-за брамы... Ён схапіў мяне за руку і, трасучыся, як асіна, вымавіў з націскам: – Гэта Ён! От цо ест! Гэта Ён!

Перад намі за колькі кроکаў стаяў жаўнер у высокім мядзвежым каўпаку на галаве. Мы не маглі зразумець, навошта ён тут стаіць. Усе вырашылі, што мусіць так трэба. Але калі Банапарт мінаў яго, ён зрабіў крок наперад і ўзяў на каравул. Імператар затрымаўся... а гэта ўжо зусім было ў руку майму патру, бо амаль вока ў вока мог глядзець на яго. Ён звярнуўся да жаўнера, відаць, пытаючыся ў яго, што ў яго за інтарэс? Жаўнер падаў яму нейкую паперу, наколатую на багнет – пэўна, *супліку*. Банапарт прачытаў; у сярэдзіне было яшчэ колькі іншых папераў – іх ён прагледзеў; зноў мовіў з жаўнерам; нарэште, кіўнуў аднаму з сваіх генералаў, а калі той падышоў, зняў з ягоных грудзей крыж і, нахіліўшыся з каня, сам прышпіліў яго жаўнеру... і рушыў галопам.

Тады як крыкне на ўсё горла той жаўнер: “*Wiwlamperer!*” А гэта азначае: “Віват, імператар!”, як мне ксёндз-дэфінітар вытлумачыў; і вывучыў я гэтую экслімацыю, бо яна штодня гучала ў вушах. Пазіралі мы на таго вусача з шрамам праз лоб і твар, які не пераставаў кричаць, як вар’ят, цалаваў свой крыж, а слёзы ўсё выціраў і смяяўся, абдымаў сабраных вакол яго камратоў, а пасля ўсіх, каго спаткаў.

– Ну, хадзем назад, рэвэрэндысымэ! – сказаў я. Але ён стаяў як аслупянелы, аж я перапалохаўся.

¹ Guides. (Прыпіс аўтара).

² Мундзір палкоўніка стральцоў коннае гвардыі. Ягоныя доўгія палы на кунцы лацканоў былі аздоблены двумя трубкамі, вышытымі золатам, як сімвалам славы. (Прыпіс аўтара).

³ Вялікая зорка ордэну ганаровага легіёна. (Прыпіс аўтара).

⁴ Вольнае мейсца, праход.

– Бачыў яго! Бачыў! – шаптаў ён сабе пад нос не зважаючы на мяне. – Бачыў яго! От цо ест! *Nunc dimittis, Domine, nunc dimittis...*¹

– Хадзем! – паўтарыў я.

– Ага! Хадзем! – адазваўся ён, апамятаўшыся нарэшце. Але ледзь ногі мог перасоўваць, і мы з паўгадзіны цягнуліся да кляштару.

– Пра што ты думаеш, *рэвэрэндысымэ!* – запытаўся я, даўши яму адпачыць і заўважыўшы ягоную задуманасць.

– Што я думаю? Браце мой! Што я думаю?! Ох! Гэта й не вымавіш! Я пражыў столькі гадоў! Бачыў столькі рэчаў і справаў людскіх! І ў апошні свой час углядзеў чалавечую сілу самага высокага ўзору-ню і ў адным чалавеку! От цо ест! Дык і хопіць жыць на свеце!

– Але ж, ойча, давайма прасіць Бога, – сказаў я, – каб падоўжыў нам жыццё, абы мы ўбачылі, перадусім, як усё гэта закончыцца.

– Як закончыцца?.. Як закончыцца? – мовіў, разважаючы далей айцец-дэфінітар. – Незвычайныя справы незвычайна і заканчваюцца... Свет ачышчаецца агнём, як жалеза ў гуце... Чалавецтва бурліць, кіпіць, гатуецца, пеніцца... От цо ест! Рэвалюцыйны попел недавярства, бязбожнасці і памылак усплывае наверх з бруднымі, чорнымі, нячыстымі адкідамі. Іх збіраюць, выкідваюць прэч і дарэшты выкінуць... Так згатаваная разнародная маса думак і чалавечых уяўленняў стане празрыстаю, сальецца ў адзін чысты метал... і сфармуецца ў кшталце Хрыстусовага крыжа. От цо ест!

– Няшмат я зразумеў, ойча, – сказаў я, – і што тут агульнага з Банапартам?

– Ну, галава на плячах! Што агульнага, што агульнага? Ён – вялікі гутнік, што плавіць тую руду, перамешвае яе, здымает пену... віхрамі паддувае і падтрымлівае полымя і, хочучы ці не хочучы, злівае матэр'ялы ў крыжовую форму, у якой чисты метал застыне... От цо ест! Зрэшты, *digitus Dei hic est...*² Дык усё можа закончыцца яўным довадам, што толькі Бог Усемагутны і Усёведны, а чалавек, хоць і самы моцны... але ў мяне ў галаве блытаецца... От цо ест! Не лезь, браце, да мяне са сваімі пытаннямі. *Fiat voluntas Tua, Domine!*³ – сказаў ён, узнімаючы вочы ўгору і пачынаючы маліцца.

Я не меў смеласці яго перапыняць, хоць і хацеў пачуць, чым скончыцца гэтае прароцтва.

¹ Цяпер адпускаеш, Пане, цяпер адпускаеш... – слова з Імшы (лац.).

² Гэта знак Божы (лац., гл. вышэй).

³ Няхай станецца Воля Твая, Пане!

ТЭСТАМЕНТ КСЯНДЗА ДЭФІНІТАРА

XXV

Ох! Прыйшоў урэшце балесны для мяне момант, калі я мусіў разлучыцца назаўсёды з маім кахраным і паважаным у законе айцом, з якім колькі дзесяткаў гадоў жыў побач і якому абавязаны сваім пакліканнем. Мудры чалавек, а *re et potine* законнік! Не так як некаторыя, даруй ім Божа! Лізнуць крыху лаціны – і ўжо тэолагі, і ўжо юбіляты, і ўжо дактары, а на бедных братоў-квестараў ужо і не глядзяць, хоць з іх ласкі і тлустую бараніну ядзяць, і п'юць піва *de puro grano*. Няхай з Богам спачывае! Але я пасля ягонае смерці – сірата.

На трэці дзень пасля таго, як мы назіралі за імператарам Банапартам, старэча сказаў мне:

– Браце Міхале! Я штодня слабею і, бадай, сёння памру. От цо ест! Схадзі, вашэць, і папрасі да мяне айца-спавядальніка.

Я стаяў, як аслупянелы, і глядзеў яму ў очы, урэшце ў мяне слёзы самі паліліся.

– От цо ест! Бяда мне з табою! – сказаў ён, выціраючы павекі.– Праўда, прызнаюся, шкада мне цябе, браце Міхале, надзейны мой сябра! Хадзі, абдымемся апошні раз. От цо ест!

Я кінуўся ў ягоныя абдымкі, а пасля ўпаў на калені і цалаваў ягоныя ногі.

– Бласлаўляю цябе, сын мой! – сказаў ён. – Гэта колісь мяне, нявартага свайго слугу, абраў Бог за сродак дзеля паклікання цябе на шлях законнага жыцця, у якім былі мы потым побач. Калі Бог дазволіць мне ўбачыць Свой Святы Воблік, я буду прасіць Яго, каб даў табе у спакоі і цноце, як дасюль, жыць да канца. А тым часам мужна і пакорна вытрымай гэтую нашую ростань на час... Вера ў Ягоную міласэрнасць: Ён нас палучыць... От цо ест! Ідзі, браце, па спавядальніка.

Маліўшыся цэлы дзень і прычасціўшыся сакрамантам, як дарожным запасам, паводле ягоных слоў, на вандроўку да вечнасці, вечарам ён запрасіў да сябе ксяндза-кусстваша і з ягонага дазволу распрадзіўся сваім набыткам, даючы і гэтым прыклад манаскае паслухмяннасці. Бо хоць сам няраз быў правінцыялам і ягоныя манаткі

складалася з сяброўскіх падарункаў, і таму кляштару не належалі, аднак і ёю без волі законнае зверхнасці распарараджацца не хацеў.

— Чыні што хочаш, рэвэрэндышымэ, — сказаў ксёндз-кусташ. — Я і слухаць таго не хачу, што ты так хутка памрэш.

— Будзе, як Бог хоча, каханы ксёндз-кусташ. От цо ест! А тым-часам з твайго дазволу няхай будзе так: крыж мой з каронкаю, які я нашу на грудзях, аддаю брату Міхалу. Няхай ён пасля мае смерці здыме яго з маіх і павесіць на свае грудзі, а ўласны хай мне наўзамен дасць у труну.

— Але, рэвэрэндышымэ, гэта ж залаты крыж! — азвайся ксёндз-кусташ. — А каронка са слановай косці. Варта, каб ён аздабляў грудзі больш заслужанага ў законе, роўнага, напрыклад, у павазе табе самому, ойча.

— Праўда, — адказаў старэча, — гэта залаты крыж, але мае ў сабе рэч даражэйшую за золата і кляйноты, бо *партыкула*¹ — дрэва святога крыжа. От цо ест! Яго разам з каронкаю падарыў мне святой памяці князь Караль Радзівіл, ардынат нясвіжскі, на памятку, што я гадоў шэсць быў ягоным спавядальнікам у часе майго гвардыянства ў Нясвіжы. “Пане каханку! — сказаў ён, вешаючы на мяне гэтую каронку. — Даю вашэці гэты крыж з майго скарбу дзеля таго, каб ты стаў кардыналам, бо гэта крыж кардынала Радзівіла, які, пэўна, стаў бы і папам, але у часе соймікаў там, у Рыме, нейкі італьянец выступіў супраць яго з *кандэмнатаю*”.

— Ойча, — сказаў я, — ксёндз-кусташ мае рацыю: крыж настолькі дарагі, што і з прычыны святасці, і з памяткі, і з вартасці, не можа быць на маіх грудзях. Давайма павесім яго на алтары як *вотум* за тваё здароўе, ойча, і за прадаўжэнне твайго жыцця.

— От цо ест! Ксёндз-кусташ!.. От цо ест! — сказаў старэча, а ксёндз-кусташ апусціў вочы.

— Зрэшты, — дадаў я, — ты, відаць, забыўся, што і гэты крыж, які я нашу, твой дар?

— Не, не забыўся. Я надзеў на цябе гэты просты бернардынскі, а сёння хацеў бы памяняцца з табою на залаты. От цо ест! Але твой праект яшчэ лепшы. Ці не праўда, ксёндз-кусташ?

Ксёндз-кусташ моцна пачырванеў... Заўважыўшы гэта дэфінітар прамовіў:

— *Mea culpa! Mea culpa!* Я саграшыў! Даруй дзеля міласці Бога таму, хто канает. Ці ж мне цяпер кпіць з чалавечых недахопаў, калі я павінен даць рахунак за ўласныя грахі?

---

¹ Частка (лацінізм).

Старэча хацеў пацалаваць руку *кусташа*; але гэтая ягоная скруха і пакора так узрушыла *кусташа*, што ён, выхапіўшы руку, сам кінуўся ў ногі старога і загукаў чуллівым голасам:

– Пабожны ойча! Блаславі мяне, даруй мне, адпусці грэх, які ўчыніў, жадаючы гэтага крыжа з-за золата, а не з-за ягонае святасці. *Mea culpa! Mea maxima culpa!* Прызнач пакуту, прызнач дысцыпліны, але даруй! І міласэрны Бог мае ласку дараваць.

Заплакалі айцы, а я з імі трэці; потым мы ўкленчылі і прачыталі “*Sub Tuum praesidium*¹”.

– А вось яшчэ мой *пэктаралік*², таксама падарунак, дадзены мне князем Мацеем Радзівілам³, кашталянам, за асістэнцыю і правову ў часе ягонага шлюбу з Хадкевічаваю. Гэта шляхетны і пабожны пан. Ён таксама пайшоў ужо следам за панам Каралем... Ох! Хутка з імі пабачуся. Вельмі дакладны гадзіннік, аддаю яго табе, ксёндз-кусташ!

Ксёндз-кусташ ажно падскочыў.

– Не палохайся, рэвэрэндысымэ! Аддаю яго табе як дэпазіт і ў прысутнасці, вось, брата Міхала абавязваю цябе альбо каб яго прадаў, альбо, пакідаючы яго сабе, кошт ягоны раздаў убогім за маю душу. Я навучыў цябе, браце Міхале, ужываць табаку, дык вось табе *bona fide*⁴, мае дзве табакеркі і скрыначка з табакаю. От цо ест! А таксама гэты *каламарык*⁵ падарожны будзе табе карысны ў тваіх квестарскіх перэгрынацыях, каб складаць свае раптуляры і дыярыюшы. Шафу з кнігамі аднясіце ў кляштарную бібліятэку. Там іх блізу двухсот. Няхай служаць дзеля духоўнага спажытку братам. Рэшта ўбогага хлamu – гэта *secundum regulam nostram*⁶ уласнасць кляштару. От цо ест! Гэта й усё.

¹ “Пад Тваю абарону..” – пачатак знакамітай малітвы да Багародзіцы (лац.).

² Гадзіннік, які носяць на грудзяx (лацінізм).

³ Гаворка пра Мацея Радзівіла, аўтара “Агаткі”.

⁴ У добрай веры (лац.).

⁵ Скрынка з прыборамі для пісьма (лацінізм).

⁶ Паводле нашай рэгулы, у адпаведнасці з нашымі правіламі (лац.).

СМЕРЦЬ КСЯНДЗА ДЭФІНІТАРА

XXVI

Увечары ён моцна саслабеў; аднак, уночы, здаецца, заснуў. Я сядзеў у першай келлі, пільнуючы яго. Апоўначы ён устаў і нечакана выйшаў да мяне, аж я перапалохаўся.

– Ты што, браце, думаеш, я – упыр? – сказаў ён, убачыўшы маё здзіўленне. – Хадзем са мною ў касцёл. Я сабраў рэшткі сілаў, каб апошні раз даручыць душу Богу ў Ягонай святыні. Вядзі мяне, бо я сам не дайду! От цо ест!

– Але ж, мой ойча, касцёл у гэты час замкнуты.

Я думаў, што ён забыўся.

– Сапраўды, але па дарозе мы пастукаем брату закрыстыяніну і пабудзім яго. Ён пойдзе з намі і адчыніць нам касцёл праз хоры.

Я павёў старэчу цёмнымі, але добра вядомымі калідорамі; стаялася, як ён хацеў. Брат Гіляры здзівіўся ды быў крыху незадаволены, што яго разбудзілі, аднак адчыніў нам касцёл.

Мы засталіся адны; толькі лямпа, што вісела пасярэдзіне, мігце-ла бледным святлом, а ў касцёле было цёмна. Старэча зняў з сябе свой залаты крыж з каронкаю, пацалаваў яго, даў пацалаваць мне і паклаў на алтар.

– Дзякую табе, браце, – сказаў ён мне, – за збаўленчую думку ахвяраваць Богу гэты вотум. Памятаеш тую хвіліну ў Мінску, калі я уночы маліўся з табою ў касцёле, просячы Бога, абы адняў тваю душу ад свецкіх марнасцяў і схіліў на службу Сабе; і вось такая ж самая паўночная хвіліна. Хвіліна праз колькі дзесяткаў гадоў! Маліся цяпер са мною, просячы Бога, абы маю душу вызваліў ад свету і прыняў на службу сваю вечную. От цо ест!

Старэча ўкленчыў на сходах вялікага алтара; аднак, не маючы моцы утрымацца на каленях, ён лёг крыжам... Я не чуў ягоных малітваў, бо сам ляжаў крыжам за ім на касцельнай падлозе і, шчыра молячыся, чуў толькі ўздыханні і плач.

Тымчасам брат закрыстыянін паведаміў пра нас ксяндзу-кусташу. Той прыйшоў і ўкленчыў за намі так ціха, што мы яго не пачулі. Спакваля і іншыя айцы пачалі збірацца, бо ўсе любілі і шанавалі свайго старога дэфінітара, і ўкленчылі побач з ксяндзом-кусташам. Пачуўшы нейкі шум, я азірнуўся і ўбачыў іхнія, як здані, цені, што

кленчаць; а лямпа час ад часу асвятляла іх сваім мігценнем. Нібы мурашы прабеглі па спіне... Праз пэўны час, калі я не чуў больш ні ўздыханняў, ні модлаў старэчы, баючыся, каб не пашкодзіла яму та-
кое доўгае ляжанне крыжам, я падняўся і, беручы яго за руку, сказаў:
— Уставай, ойча!..

О, Божа! Ён мёртвы. Уражаны, я закрычаў.

Ксёндз-кус stash і ўсе браты падбеглі да мяне, знялі лямпу і пазі-
ралі на нябожчыка. Вочы закрытыя... халодны, але твар спакойны,
бледны, нібы сонны, а не мёртвы. Бо ж ён і заснуў у Бозе ля ягонага
алтара. Я плакаў, ох! Плакаў, як ніколі ў жыцці не плакаў! Мы пакла-
лі труп на зямлю, накрылі яго саванам і зноў усе ўкленчылі.
“*Requiem aeternam dona ei Domine!*”¹ тройчы прагучала ў цёмным
касцёле. Потым браты моўчкі сышодзілі і знікалі за філярамі². Я то-
лькі, укленчыўшы ля астанкаў майго дабрадзея, маліўся за ягоную
душу і дарагала лямпа, кідаючы свято на саван.

¹ Вечны супакой дай яму, Пане! (лац., гл. вышэй)

² Калонамі.

XXVII

Ужо толькі па звычцы ўзяўся за працяг майго дыярыва. Што мне без яго? Пашарпаны, падзёрты, у бальшыні пайшоў у вогнішча пад французскія гаршкі. Ледзь толькі некалькі першых сэкс-стэрнікаў і гэты апошні здолеў вырваць з рук тых людаedaў. Прауда, няма чаго шкадаваць, хоць і міла мне было часам чытаць уласную гісторыю. За столькі гадоў сабралася шмат розных баек, розных цікавых эвэнтаў¹, на якія *suis oculis*² глядзеў; розных перскрыпций лекарскіх, за якія няраз атрымліваў бараноў; а сёння ўсяго гэтага няма. І нават пекны каламарык нябожчыка ксяндза-дэфінітара, *fiat rax*³ души ягонай, скураю абабіты, замыканы на ўнутраны замочак, патрэсканы і разлуплены, валяецца за печкаю. Здаецца, Бог пакараў мяне гэтым спусташэннем за тое, што занадта прыкіпеў сэрцам да мае працы, што часта мудрэйшым здаваўся за сваіх братоў, бо пісаў раптуляр. Гэта было *vanitas*. Дзякую Богу і за гэтае засмучэнне, бо яно мяне выбавіць ад граху. Дык цяпер хоць і буду пісаць, але мроіць пра хвалу альбо заслугі столькі, колькі застанецца часу пасля кляштарных паслугаў і абавязкаў, пра якія – Бог сведка – няраз з-за раптуляра забываўся.

Пасля смерці бэнэфактара⁴ я яшчэ колькі тыдняў жыў у Вільні, але быў самотны і хворы: спаць і есці не мог з-за вялікага жалю па ім. Ксёндз-кусташ пацяшаў мяне ласкова і амаль не абцяжарваў аніякімі абавязкамі, ажно аднойчы ён прыйшоў да мяне і сказаў:

– Браце Міхале! Гэта грэх так сурова паддавацца жалю, гэта супярэчыць прыказанням Божым. Я не кажу, каб забыўся пра свайго духоўнага айца і сардэчнага сябра. Маліся за ягоную душу. Гэтак найлепей аддзячыш за ягоную міласць да цябе. Але ў Вільні цяжка будзе табе супакоіцца, бо твая ўласная келля нагадвае табе кожны раз пра тваю страту, дык я вырашыў адправіць цябе адсюль дзеля твайго

¹ Здарэнні, прыгоды, падзеі (лацінізм).

² Сваімі вычымама (лац.).

³ Няхай будзе супакой (лац.).

⁴ Дабрадзея (лацінізм).

ўласнага дабра. У нашым Беніцкім кляштары¹ патрэбны квестар. Ксёндз-правінцыял (уласна ён прыехаў два дні таму) прызначае цябе туды. Вось табе і *абэдыенцыя*. Абавязак табе знаёмы і ўпадабаны табою, да яго ты за столькі гадоў прызвычаіўся, ён пацешыць цябе, а тваё майстэрства падтрымае тамтэйшую небагатую нашу кангрэгацию. Соль аднак у тым, як ты трапіш туды? Даць табе кляштарнага каня – гэта пэўная страта; бо ты і места не мінеш, а ўжо меў бы таварышаў па каламажцы, а хутчэй, не меў бы і каламажкі.

– Няма чаго і думаць, *rэвэрэндысымэ*, – сказаў я. – Няраз, як і павінен, выпраўляўся пешкі з кляштару ў кляштар; і толькі з ласкі Божае і дабрадзеяства пачцівых людзей, ездзіў на прыстойных брычках. Заўтра пайду, *рэвэрэндысымэ!* А сёння дазволь мне яшчэ памаліцца на магіле айца-дэфінітара.

– Ніхто не гоніць, *charissime!* Выбірай сабе спрыяльны дзень. Апрача гэтага, я пагутару з ксяндзом-правінцыялам, распавяду яму пра цяжкасці дарогі да Беніцы, бо і пешкі нялёгка туды дайсці: па ўсіх дарогах цягаюцца марадзёры за войскам ды рабуюць і абдзіраюць.

– Не, ойча, – адказваю, – ты слушна вырашыў, што мне трэба пакінуць Вільню: тут бы я еў дармовы хлеб, бо да аніякае працы не здатны. Далёка ж ад гэтага фатальнага для мяне мейсца мне будзе лягчэй на сэрцы, а, выконваючы свае абавязкі, знайду, можа, пацеху. Дык заўтра раніцою, атрымаўшы на дарогу тваё, *рэвэрэндысымэ*, бласлаўленне, пайду. Марадзёраў я не баюся, бо што ў мяне возьмуць? Габіт не здымуць, бо й ён латаны.

Назаўтра я выбраўся ў падарожжа. Пасля святое імши даў мне бэнэдыкцыю ксёндз-кусташ, які пасля таго *крыжовага* вечара стаў больш ласкавы да мяне; даваў мне нават французскі талер на дарогу, але я падзякаваў, бо не быў без запасу, з якога ўзяў толькі адзін дукат і той закапаў глыбока, аж на самае дно табакеркі; рэшту аддаў пад *кустодыю* пачцівага брата-закрыстыяніна, якому таксама пакінуў у дэпасіт да больш спакойнага часу пекную цыновую скрынчу з табакаю нябожчыка ксяндза-дэфінітара і адну ягоную *reg modum* срэбраную табакерку; а другую, простую драўляную, якую шаную, нібы адлітую з золата, бо і гэта ягоная памятка, узяў з сабою. Ох! Чаму ж і свае раптуляры не пакінуў? Але ж не мог з імі разлучыцца. Спакаваў усё ў *каламарык*, *каламарык* завязаў на плячах, кій у руку і з імем Божым паціху, *per pedes Apostolorum*², марш!

¹ Беніца – мястэчка і кляштар ксяндзоў-бернардынаў у Ашмянскім павеце. (Прыпіс аўтара).

² Па слядах Апосталаў (лац.).

ВАНДРОЎКА Ў БЕНІЦУ

XXVIII

Імператар Напалеон Банапарт ужо выехаў з Вільні, рушыўшыса сваім войскам, якое, як паводка, паплыло да Дзвіны; але па ўсіх трактах бадзяліся жаўнеры, і, нягледзячы на суворыя забароны, рабавалі без міласэрнасці, ды так, што ўсе двары блізу трактаў і нават тыя, што ляжалі за некалькі міляў у глыбіні краю, стаялі сплюндраваныя, як пусткі. Бог даў у той год надзвычай багаты ўраджай. Аж міла глядзець на пакрытыя збожжам палеткі! Праўда, косяць зялёнку замест сена, але калі і скосанае адрасце, то і гэтага будзе досыць.

Ледзь я выйшаў за места, як дагналі мяне чатыры французы. Ідуць побач са мною. Пазіраем адзін на аднаго. Ідзём ажно да Нямежа. Урэшце зашваргатаў адзін да мяне.

Я думаў, што гэта адукаваны, як мовяць, народ; сярод чатырох, можа, хоць адзін ведае латынь. Кажу:

– *Non intelligo linguam gallicam, dic mihi latine, vestra dominatio*¹.

Яны пераглянуліся і зноў да мяне па-французску.

Адказваю, спадзяючыся на шчасце:

– *Ego sum ex conventu Vilnensi Fratrum Minorum, alias Bernardinorum; Bienitiam proficiscor*².

– *Bon, bon, se bon*³, – адазваліся яны, а потым без цырымоніі двое прытрымалі мяне за рукі, а двое адвязалі мой каламарык, селі на зямлю і палашом ля замка майстраваць пачалі.

– Стойце! – закрычаў ужо па-польску. – Грошай там няма. – І падаў ключык.

– *Bon, bon, se bon*, – пастукалі яны мяне па плячы, адамкнулі, перагледзелі паперы, а нічога болей не знайшоўшы, кінулі скрынчу на зямлю і пайшлі далей. Я пазбіраў паперы, завязаў зноў каламарык на плячах, лічачы, што мы ўжо квіты.

¹ Я не разумею па-французску, кажы мне на латыні (лац.).

² Я квестар з кляштару меншых братоў, ці бернардынаў у Вільні. Іду ў Беніцу (лац.)

³ Bon, bon, se bon – добра, добра, гэта добра.

Але праз некалькі крокаў яны мяне затрымалі, знялі з сябе дзве целянцінкі¹, ці то свае вайсковыя ранцы, і гвалтам начапілі іх на мяне. Я, праўда, супраціўляўся, кryчаў і па-польску і на латыні.

– *Non possum, senex et debilis sum!*²

А яны сваё:

– *Bon, bon se bon! Maszyl, camrat, maszyl!*³

І пры гэтых перамовах, паказваючы мне аргумент *ad hominem*⁴, ці то багнет, сканвінкавалі⁵ мяне зусім, так, што несучы дзве целянцінкі, я спакойна ішоў пад іх канвоем.

Штомілю яны мянялі на маёй спіне свае манаткі, абы кожны з іх меў аднолькавую палёгку, і на кожным з такіх папасаў частавалі мяне гарэлкаю са сваіх манерак. Недзе добрую старку ўхапілі, юды. Лыкнуў я з гора, хоць ад гарачыні і цяжару пот ліўся з мяне; а яны яшчэ смяяліся, шваргочучы па-свойму між сабою, і зноў:

– *Maszyl, camrat!*

Так мы вандравалі ажно да Меднікаў. Я няраз спыняўся, каб адпачыць. Ну, гэта не забаранялася. Сеў я сабе на камень і яны блізу мяне; я дастаў табакерку, частую іх табакаю, яны зажылі; а як пачалі кіхаць, то я кryчу: “Віват!” А яны ў смех і: “*Bon, camrat!*”

І я кпіць пачаў у душы з іх. “Ого! Ну і мудрыя ж вы, – думаю, – але ж здагадайцеся, вось дукат у вас пад носам, а не знююхаецце! Не!” Дык і я смяяўся. Словам, маршыруем у добрай згодзе, але ж яны целянцінак з мяне не здымаяць.

У Медніках пуста. Двор, вёска, карчма, плябанія без вокан; касцёл адчынены і спустошаны; нават склепы адчыненыя і трупы вывернутыя. Аніводнае жывое душы нідзе, апрача двух дзесяткаў камратаў, накшталт маіх, што гаспадараць у гэтай руіне. Колькі сабак выла на сметніках і колькі пеўняў, пералятаючы са страхі на страху спявалі, нібы кпілі з рабаўнікоў.

Нядоўга, аднак, яны трывумфавалі. *Cel, pal* – і певень на зямлі. Пабілі ўсіх. Нейкае паразітка выскачыла на вуліцу – і яму ў лоб. Знайшліся ў хатах гаршкі, дык яны вырашылі гатаваць абед.

Я лёг на зямлю. Усе знялі свае рэчы, і я адвязаў свае. Аднак яны забралі маю скрынку ды паклалі разам. Я зразумеў, што гэта

¹ Тут: ранцы з цялячае скury.

² Не магу. Я стары і нямоглы! (лац.)

³ Ідзі, калега, ідзі!

⁴ Да чалавека (лац.).

⁵ Пераканалі (лацінізм).

дзеля таго, каб не ўцёк. “Цяжка, – падумаў, – уцякаць ад такіх іхмосцяў, якія кулямі дагнаць цябе могуць”.

Яны запалілі вогнішча ў вішнёвым садзе нейкага селяніна і пачалі крычаць мне:

– Клеба! Клеба!

– Дзяя я яго вазьму? – закрычаў я. – Няма клеба!

– Няма клеба! – жаласна паўтаралі яны і паказвалі на двор, куды я мусіў ісці з імі.

Але што? Дарэмна там шукаць, дзе тысячы падобных майстроў шукалі перад намі. Яны толькі круцілі галовамі, разбіваючы і нішчачы ўсё дарэшты, а здабычы – адно паламаныя шчыпцы і палова талеркі. Кожны падыходзіў да мяне і паўтараў:

– Няма клеба!

– Ага, няма клеба, – адказваў.

Мы вярнуліся назад. Які мой быў адчай, калі ўбачыў, што мой каламарык разлуплены, а адзін з тых ірадаў рве мае раптуляры і падкладвае пад дровы, каб лепей гарэла! Я вырваў у яго той, які ён у руках трymаў, і схаваў у скрынку, дзе яшчэ пару засталося.

Ён глядзеў здзіўлена і злосна мне ў очы, урэшце падскочыў да мяне з палашом, але мае падарожныя камараты сталі на маю абарону. Пачалася звада. Mae таксама выхапілі палашы, іншыя ўзяліся за карабіны. Я, бачачы, што пральецца кроў за мае паперкі, ускочыў між іх і махнуў рукою, каб супакоіліся. Яны застылі здзіўленыя... а я сваю скрыначку аддаў падпальшчыку. Ён зноў зірнуў на мяне, пастаўі скрынку на зямлі і, мармычучы, спакойна адышоў і сеў ля агню.

Усе іншыя кінуліся да мяне, пачалі цалаваць, абдымаць, што ледзь не задушылі, ды стукалі па плячах.

– *Bon, bon, se bon! Vivat, kamrat!* – кричалі.

“Га, – падумаў сам сабе, – гэтыя людзі ведаюць, аднак, прашляхетнасць; дзіўна, што яны рабуюць і паляць! Якая дзіўная мешанина кепскага і добраага!”

Які ж смачны быў наш булён, ці, як яны называлі, суп, што згатавалі; бо ж яны мелі ў сваіх бляшанках рыс і соль; а што есці вельмі хацелася, дык здаўся ён мне нават выдатным. Цяпер яны мяне нават ушанавалі, пасадзілі на першым мейсцы і далі срэбраную лыжку з гербам Касцеша, відаць, зрабаваную ў нейкага шляхціца.

Калі ж, падмацаваўшыся, мы збіralіся ў падарожжа, я ўбачыў, што кожны з маіх ранейшых таварышаў браў свае рэчы, а маю паламаную скрыначку, якую я сваім пасам звязаў, падпальшчык узяў сабе. Я падумаў, што ён хоча яе прыўлашчыць, але не хацеў чапаць, абы не даць зачэпкі да баталіі. Зразумеўшы мае сумненні, ён

звярнуўся да камратаў і штосьці ім сказаў. Паслухаўшы, яны абнялі яго, а мне далі пазнаць на мігах, што ён з удзячнасці хocha ўчыніць мне такую палёгку. Я таксама паціснуў яму руку і хацеў не дазволіць яму гэтага; але ён не зважаў на мае пратэсты і панёс каламарык на сабе.

Увечары мы ўвайшлі ў Ашмяны, дзе немагчыма было рабаваць, бо тут быў камендант і нейкі парадак.

Жаўнерам далі кватэры, а я перад тым, як нам разысціся, сабраў іх вакол сябе, дастаў табакерку і пачаставаў усіх, а потым на іхніх вачах выкапаў з-пад табакі дукат і паказаў кожнаму. Яны глядзелі адзін на аднаго, круцілі галовамі і смяяліся да слёз. Я размяняў дукат і на цэлага паўрубля купіў абаранкаў, раздзяліўшы паміж камратаў.

– *Bon! Bon kamrat!* – կрычалі яны; а я, ўзяўшы мой каламарык, накіраваўся да айцоў-дамініканцаў, якія прынялі мяне бэнэволе¹; а назаўтра з панам Шчапановічам, пісарам, што жыву па-суседству з Беніцай, бяспечна і выгодна накіраваўся туды.

---

¹ Добраўзычліва (лацінізм).

НЯБОЖЧЫК КАЦЁЛ

XXIX

Пан пісар, вялікі *gadativus*, апавядаў мне ў дарозе разнастайныя гісторыі; сярод іх расказаў цікавую рэч пра самую Беліцу, куды я ехаў; што, паводле свайго звычаю, я й занатоўваю тут.

– Ці жыў ты ўжо калі ў гэтай рэзідэнцыі? – запытаўся ён у мяне.

– Не. Упершыню еду туды.

– То, пэўна, не ведаеш, як заснавалі ваш тамтэйшы касцёл.

– Не ведаю, дабрадзею.

– То я раскажу табе.

– Калі ласка, я слухаю.

– Было вось як¹. Гэтыя маёнткі здаўна належаць уплывовай і багатай у Літве фаміліі Катлоў. Аднойчы адзін з іх антанатаў вяртаўся з нейкага падарожжа дадому, а жыў ён, здаецца, у Маладзечне, бо й Маладзечна *quondam*² Катлам належала, і зусім нядаўна *per exdotationem*³ перайшло да Агінскіх. Перапалоханыя нечым на дарозе, ягоныя коні панесліся, заўпарціліся і ляцелі, як шалёныя, цуглі лопнулі, фурман упаў з казлоў, а пан Кацёл без анякае сальвы⁴, бачачы сваю відавочную згубу, даверыўся толькі Богу. Нечакана яму прыйшла думка, натхнёная, відаць, Богам, учыніць які пабожны вотум. Вырашыў змураваць касцёл і даць яму фундуш на тым мейсцы, дзе спыняцца коні.

Ледзь гэтая думка, нібы маланка, мільганула ў галаве, як коні, нібы хто наймацнейшаю рукою пацягнуў назад, спыніліся.

Пан Кацёл выйшаў з каляскі, укленчыў на зямлі, змовіў пацеры ці нейкую там сваю малітву, паўтарыў вотум, і праз два гады на гэтым мейсцы, дзе яму Бог жыццё захаваў, слухаў святую імшу.

Мала гэтага, мосці дабрадзею! Пад касцёлам ён змураваў для сябе асобны склеп, і калі пражыў мафусаілавы век, там яго і пахавалі. Аднак калі пачуўся слабым, загадаў намаліваць свой партрэт ва ўвесь рост, побач – столік, пад столікам адчыненую шкатулку, а ў

¹ Паданне. (Прыпіс аўтара).

² Коліс (лац.).

³ Як пасаг (лац.).

⁴ Выратаванне (лацінізм).

шкатулцы колькі торбачак, нібы з грашыма; нават на кожнай торбачы мастак напісаў лічбамі суму, якую ён прадыктаваў; і гэты партрэт павесіў на сцяне ля свайго ложка.

Дзівіліся ўсе і адгадвалі, што ўсё гэта азначае? Калі ж хутка пан Кацёл аддаў Богу душу, знайшлі ягонае ўласнаручнае распараджэнне пад галавою, што гэты абраз ён загадвае занесці ў касцёл і павесіць на сцяне над ягоным склепам; што сумы, пазначаныя на торбачках, закапаныя ў ягонай магіле і прызначаныя дзеля адбудовы Бяніцкага касцёла, на выпадак, калі падпадзе ён пэўнай *канфляграце*¹; а каб без такое патрэбы іх не даставалі, ён вырашыў сам сцерагчы іх, і таму закапаў ва ўласной магіле і ў святатацкія альбо хцівыя руکі не даць.

І вось колькі дзесяткаў гадоў таму згарэў дах бяніцкага кляштару; а быў у той час гвардыянам пабожны і ўзорны каплан, якога я сам добра памятаю, бо прысутнічаў на ягонай паўторнай *прыміцыї*², ксёндз Чапкоўскі; і памёр ён у Беніцы, пражыўшы гадоў сто з гакам. Ён палічыў тады, што з'явіўся *casus*, прызначаны фундатарам, і што можна ўзяць вартаваныя ім торбачкі.

Пасля ўрачыстых экзэквяў за ягоную душу ўзяліся за падняцце вялікае і цяжкае мармуровае пліты, што закрывала магілу пана Катла.

А як не хацелі, каб хто ведаў пра гэту работу, дык пачалі яе ўночы пры лямпах у зачыненым касцёле, і працавала ўсяго некалькі патраў ды некалькі надзейных братоў.

Мурашкі бегалі ва ўсіх па скуры, і праца не спорылася. Ксёндз Чапкоўскі бесперастанна маліўся і крапіў працаўнікоў, падахвочваючы іх і тлумачачы, што гэтыя гроши пойдуць, уласна, згодна з воляю пана Катла, і што яны возьмуць столькі, колькі вымагае патрэба. Урэшце падважылі камень і падапхнулі пад яго падстаўкі... Магіла адчынена... Ксёндз-гвардыян пакрапіў яе і нахіліўся, каб зазірнуць у сярэдзіну.

І тут лямпа, нібы вырвалі ў яго з рук, упала ў склеп і разблілася там з брэнканнем ды звонам, і адначасова з лёскатам рухнуў камень на сваё ранейшае мейсца і патрэскаўся на колькі частак, а ў дадатак у гэты ж самы момант моцны і жахлівы трэск, нібы раскалоўся мур, аглушыў усіх і ўсе лямпы патухлі...

Айцы і браты ўпалі на зямлю, як нежывыя, і кожны пачуў нібы зласліва прашапталі яму ля вуха: “*Requiescat in pace!*”³

– То пан Кацёл не даў грошай?

¹ Спаленне, пажар (лацінізм).

² Першая Імша высвячанага святара (лацінізм).

³ Няхай спачывае ў супакоі! (лац.).

– Вядома, не даў і меў рацыю: кляштар – гэта не касцёл, маспана! І нават выгаварыў сабе спакой праз тое *requiescat in pace!*

Вось як прыедзеш у Беніцу, можаш і ўбачыць той партрэт, што і цяпер знаходзіцца на сваім мейсцы; камень над магілаю патрэсканы на колькі частак і на касцельнай сцяне вялікую шчыліну, якую заўважылі назаутра і якая – хоць і заладжваюць – значная, аднак, і да сённяшняга дня.

Папраўдзе, прыехаўши сюды, я ўсе тое пабачыў на ўласныя вочы.

ПЕРАД КВЕСТАЮ

XXX

“**I** каму прыйдзе ў галаву папытацца ў квестара пра ягонае мінулае і сям’ю? У іх запытаюцца толькі, дзе начаваў мінулую ноч і ці снедаў. Пасля, не чакаючы ні станоўчага, ні адмоўнага адказу (бо на гэтае халоднае пытанне ахоплівае чалавека нейкая злосць, што нават пасля гвардыянскага снядання гатовы адказаць: не пашкодзіла б сякая-такая перакуска), загадвае лёкаю прынесці гарэлкі ягамосцю дабрадзею, даючы хуценька аканому знак, каб выбраў там якога-небудзь напаўжывога барана і пакідае цябе за столікам над Божым дарам, не пытаяючыся ўжо ні пра што болей. Гэтым свецкім людзям здаецца, відаць, што квестар-бернардын мусіў нарадзіцца бернардынам. І як, пытаюся, ад такое людское чуласці законнік не набярэцца непрыязні да свету і не палюбіць свой канвент”¹.

Так скардзіўся мне брат Плацыд, мой папярэднік, квестар у той жа Беніцы, які, расчараўваны такою людскою рэцэпцыяй, не хацеў болей працягваць сваю *перэгрываць* і стаў канапарам пасля смерці брата. Таму мяне й выклікалі з Вільні.

На жаль, казаў ён праўду. Мяне самога няраз так прымалі; і тым болей мяне гэта засмучае, што прыгадваю часы, калі было зусім інакш; калі выпраўляючы мяне першы раз на квесту, нябожчык-ксёндз *От цо ест!* запэўніваў мяне, “што ёсць нейкая ўсеагульная хатняя прыхільнасць да бернардынаў; што пабожнасць, дабрачыннасць і чалавечнасць ёсць на Літве; што квестара з прыгатаваным бараном чакаюць, як буслоў вясною”, і прарочыў, што кепска “будзе на свеце, калі гэтыя цноты мінуцца; калі шчырасць, прастата і пакоры будуць ужо трапляць у сэрца, бо ў той час атрута недавярства і пагарды да нашае святое рэлігіі пашырыцца, як кара *егіпецкая* сярод люду”².

Ён адгадаў. Нават сам бачыў гэтую распусту, засмучаўся, фуль-мінаваў з амбону і прыгадваў мне сваё прароцтва. Аднак жа перад смерцю няраз мне казаў: “Не бойцеся, толькі гуртуйцеся вакол крыжа з гарачаю вераю і надзеяю. *Et crux triumphabit super aspidem et*

¹ Of. d. c. (Прыпіс аўтара).

² Глядзі вышэй “Ад‘езд на квесту”. – (Прыпіс аўтара).

*basiliscum!*¹ Бо Бог не пакіне сваіх слугаў і не аддасць на паняверку бязбожнікам свае святое навукі!” Дай жа, Божа, абы і гэтае другое ягонае прароцтва спраўдзілася як найхутчэй.

Дык тая пагарда да нас, бедных квестараў, на якую так наракаў ксёндз Плацыд, – гэта невялічкая гадзіна, што бярэ сваю атруту з вялікае, разлітае па свеце калюжыны недавярства; бо мала таго, што напаўжывога барана дадуць, што пачастуюць гарэлкаю, ад якое чалавек тры дні пакутуе, але яшчэ ў дому шляхціца, бацька якога пачціва хваліў Бога і людзей шанаваў, няраз пачуеш словаў і думкі, якія яму нават і не сніліся. Рэлігія – гэта фанатызм, законнікі – гэта папы; артыкулы веры – гэта забабоны. У пекла ягамосць не верыць, чысца не баіцца, на неба не прэтэндуе, і сам не ведае, дзе дзенецца пасля смерці. Філасофія! Філасофія! Гэта ў яго грунт, а я яе не ведаю і ведаць не хачу, і гэта натуральна; але ж і яны яе не ведаюць, дык няхай мне Пан Бог дапамагае!

Няраз, ды што кажу: няраз? Ці не сто разоў вуши мае сохлі, слухаючы такую лухту; і заўсёды хацеў аддаць барана, чым пагаджацца з блюзнерствам. Я апісваў усе такія здарэнні ў маіх раптулярах і як удавалася мне няраз і не аднаго недавярка прысароміць паквестарску, як колісъ таго француза ў старасты; але ўсё гэта пайшло з дымам пад французскім супам у Медніках.

Гвардыян наш у Беніцы, *simplex Dei amicus*², колісъ быў прафесарам *інфімы* ў Цытавянах, на што няшмат трэба *сапіенцы*³. Ледзь я злез з воза, ён надзвычай усцешыўся, а гаварыў хутка, тонка, нібы чытаў лекцыю:

– *Salve*, браце! Братка! Браточак! *Salve!* Едзь, едзь, едзь зараз, квястуй, збірай, прасі, браце, братка, браточак! Бо паўміраем з голаду. Аб’елі нас французы. Мы ж ля гасцінца жывёём. Гвалт! Калі я быў прафесарам *інфімы* ў Цытавянах, еў пірагі і прысмакі, што прысыялі мне матулі, а цяпер *rapet nostrum quotidianum careo*⁴. Едзь, бяры, што даваць будуць. Зярня да зярняці – і будзе мерка. Ратуй, браце, братка, браточак! Усе коні пазабіралі. Едзь.

– А на чым жа паеду, калі ўсе пазабіралі?

– Яны пакінулі адну сваю гаргару. Заезджаную і худую, але верхам добра ідзе. Шмаруй яе лоем і едзь, браце, братка, браточак!

– Ёсьць яшчэ адно *impedimentum grave*⁵, – сказў я.

¹ І крыж пераможа аспіда і васіліска! (лац.)

² Які прастадушна любіць Бога (лац.).

³ Розум (лацінізм).

⁴ Хлеба нашага штодзённага не маю (лац.).

⁵ Сур'ёзная перашкода (лац.).

– *Impedimentum*, – перапыніў мяне старэча, – est generis neutrius. *Gravis, gravam vel grave*¹, добра сказаў. *Latine, scis bene et valde bene*², бо цяпер лаціны не пачуеш і за грошы, *amantissime fratercule!*³ Вось што, браце, братка, браточак! Калі я быў прафесарам *інфімы* ў Цытавянах, то мае жакі, пільнуючы *ноталінгвы*⁴, лепей размаўлялі на лаціне, чым сённяшні які пан маршалак альбо падкаморы. А што да дапасавання *generis masculini cum feminini*⁵...

– Але, рэвэрэндымсімэ, не пра тое гаворка, – я нецярпліва перапыніў яго. – *Impedimentum grave* ў тым, як квеставаць, калі паўсюль цягаюцца марадзёры. Калі б я і дабыў бараноў альбо якое-небудзь спажывы, дык пэўна ж адбяруць. Дай, Божа, каб сам жывы застаўся.

– Малаезджанымі дарогамі, браце, братка, браточак! Лясамі, балотамі, едзь, дабірайся, дзе можна... Правадыра я схаваў у лесе, заедзеш па яго. Ратуй! Едзь!

Бачу, што нічога не хоча разумець мой галодны гвардыян, дык пайшоў рыхтавацца да выправы, хоць вельмі кепскія на яе меў спадзяванні.

Назаўтра, наладзіўши, як змог, каламажку і запрэгшы таго вялікага куртатага каня, пад'ехаў пад кляштар.

– Едзь! Едзь! Браце, братка, браточак! – крычаў мне з вакна пачцівы прафесар *інфімы*.

– Я, уласна, прыйшоў па тваю, рэвэрэндымсімэ, бэнедыкцыю, на дарогу.

– *Add reverendissime pater!*⁶ Браце, братка, браточак! Бо Калі я быў прафесарам *інфімы* ў Цытавянах, інакш мяне не называлі. Зрэшты: бэнедыкую, але толькі ўчыні, каб мы мелі што бэнедыка-ваць на стале.

– Але дай мне іншага фурмана. Што я зраблю з гэтым малым хлапчуком? Яму на імшы служыць, а не квестара вазіць. Хто ж дапільнуе воз, каня і бараноў, калі імі Бог надорыць?

– Дзе ж узяць іншага? Той, што быў і вазіў брата Плацыда, у младосці служыў у войску. Прастэрлены, як сіта, і знявечаны, ён прыцягнуўся, не ведаю адкуль, сюды, і ўфундаваўся ў кляштары, як ка-

¹ Гэта ніякі род. Сур'ёзны, сур'ёзная, сур'ёзнае (лац.).

² Латынь ведаць – добра і вельмі добра (лац.).

³ Каханенъкі братка (лац.).

⁴ З лац. *nota linguae* – "знак мовы", знак у выглядзе жэтону, які ў езуіцкіх школах ужываўся з мэтаю паглыбленнія ведаў лаціны, набываючы кшталт своеасаблівой гульні. Уручалася вучню, які збіваўся на народную мову, а той у сваю чаргу імкнуўся як найхутчэй перадаць іншаму, які загаварыў не па-лаціне.

⁵ Мужчынскага роду з жаночым (лац.).

⁶ Дадай, правялебны ойча! (лац.).

зай, ля алтара да смерці. “Бог з ім, – падумаў я, – *restat*:¹ бо, апрача ўсяго, адразу спатрэбіцца на васкоўні і выдатна будзе рабіць вітыя свечкі”. Але потым захацелася яму ездзіць на квесту, але габіту надзець не хацеў. Дык я на гэта сказаў: “*Nego!*² Бо калі быў прафесарам *інфімы*...

– Але ж, рэвэрэндысымэ, час не чакае.

– Гэта нічога, браце, братка, браточак! Слухай адно. І вось уперліся яны ўдвуҳ з братам Плацыдам. Я – сваё, яны – сваё. Закончылася на тым, што ён, *semi*³-соцый, *semi*-фурман, ахвяраваўся таварышыць квестару. Тады я сказаў: “*Concedo*⁴”. І добра шанцевала; бо гэты пакліканы *перэгрынат*, апавяддаючы паўсюль *mirabilia*⁵ пра сваё жыццё, пра краіны, дзе быў і ваяваў, пра баталіі і штурмы, браў за гэта авечкі, як грыбы. Мы самі слухалі, бывала, разявіўшы рот. Калі быў я прафесарам *інфімы* ў Цытавянах, дык геаграфію для першага класа сам ведаў на памяць; а, бывала, ніяк не магу разабрацца, у якой частцы свету ён быў і ваяваў.

І вось, як прыйшло войска, аднаго дня ён пазнаў сваіх даўніх таварышаў; прывёў іх сюды ў кляштар. Яны, праўда, не рабавалі, але аб’елі і выпілі ўсё дарэшты; а наш *semi-questarius*⁶ схапіў у рукі карабін і памаршыраваў шчасліва з імі.

“*Ad felix videndum!*⁷ Браце, братка, браточак!” – сказаў я і ўсё. Без яго ні брат Плацыд не хocha квеставаць, ні фурмана не знайсці нідзе. Аднак гэта не перашкаджае, едзь! Хлопчык твой хоць і малы, але ўвішны. Трымай толькі яго ў субардынацыі; бо калі быў прафесарам *інфімы* ў Цытавянах, то, бывала, *corona asinorum*⁸ на галаву і *flectat*⁹, і адразу жакі *szarf!*¹⁰ Аднаго разу...

– *Vale*, – сказаў я, – *reverendissime!*.. *Vale! Ad felix videndum*, – і сеў на каламажку.

– Едзь! Едзь! Браточак! Бэнэдыктую і чакаю! Ратуй! Чакаю і бэнэдыктую!

¹ Няхай застаецца (лац.)

² Не! (лац.)

³ Напалову (лац.).

⁴ Дазваляю (лац.).

⁵ Дзівы, цуды (лац.).

⁶ Напалову квестар (лац.).

⁷ Да шчаслівага спаткання! (лац.)

⁸ Асліная шапка. Відаць, тут ідзе гаворка пра шапку з аслінымі вушамі, якую надзявалі як крайні від пакарання на галаву найгоршых вучняў у езуіцкіх школах.

⁹ (Калі) паверне (лац.).

¹⁰ Тут: заміраць, супакойвацца, глядзець з увагаю (відаць, ад ням. *scharf* – востры, уважлівы, германізм).

КВЕСТА

XXXI

Пан Бог нязменна штогод дае нам свае дары, але ў гэты год надзвычай блаславіў наш ураджай. Якое пекнае збожжа! Якія буйныя каласы! Якая шчодрасць Божага дару! Але вайна! Вайна!. Хоць цяпер прайшла, як віхор, і грыміць дзесьці там, ад нас даёка, але калі вернецца, барані Божа, з'есць усё, а можа і нас саміх. Няхай будзе Воля Твая, Пане!

Выехаўшы з кляштару, я павярнуў на малаезджаную дарогу, бо адна гэтая парада кахранага айца прафесара *інфімы* ў Цытавянах была добрая. Ужо выгнаныя страхам ды рабункамі жыхары вярнуліся дадому і займаліся гаспадаркаю.

Не так ужо і вельмі холадна мяне прымалі. Усе, збітая са звычайнага шляху, ні пра што іншае не думаюць і не мовяць, як толькі пра тое, на што глядзяць; і неспакойна назіраюць: што будзе? У такой няпэўнасці няма часу на філасофію. Калі трывога, дык да Бога. Папраўдзе, у абрааваных цяжка прасіць міласціну; але ні адзін гаспадар, бачачы на полі і цешачыся з пекнага жыта ці пшаніцы, а няпэўны, ці звязе іх шчасліва ў гумно, за гэтую надзею ахвяроўваў мне *асігнацью* на восень і ў кляштар адаслаць абяцаў; не адна матуля, адвёўшы мяне ў куток, з плачам соўвала рубельчык, абы сынок шчасліва вярнуўся з вайны; і, наадварот, ніхто за святую філасофію на імшу не даваў. Аднак давялося мне спаткацца і з гэтаю заразаю, ды яшчэ там, дзе колісь аздобна квітнелі хрысціянскія цноты. Пра гэта ніжэй.

Ужо блізу дзесяці міляў ад'ехаў я ад кляштару ў бок Нёмана і колькі бараноў ішло за правадыром, калі здалёку заўважыў вялікі двор, а ў вёсцы даведаўся прозвішча пана. Гэтае прозвішча я адразу прыгадаў: двор быў старасты, той, у якім колісь мяне так шчодра надарылі. Таксама з жалем даведаўся, што тыя пабожныя пан і пані памерлі, што сын іхні, такі мілы ў той час паніч, атрымаў у спадчыну бацькаўшчыну і сёння ў маёнтку. Дык, хоць было ўжо позна і цёмна, я з імем Божым павярнуў у двор.

Нешта мне сумна на душы зрабілася, калі заязджаў на дзядзінец... ці то згадка маладых і лепшых гадоў, ці пачцівых людзей, з які-

мі пазнаёміўся тут, але не ведаў, ці жывуць яшчэ? Ой, час, час! Добра казаў нябожчык, мой ксёндз-дэфінітар: *Tempus edax rerum!*¹ А ў ваяводскіх прымаўках напісана: *Contra vim mortis non est medicamentum in hortis!*² – Супраць суровай лібітыны, не дасць рады й медыцына! Прыйдзе яна хутка і да мяне.

Думаючы так, я загадаў хлопцу пашукаць стайню, а сам пайшоў на святло, а свяціліся толькі вокны аднаго палацавага крыла.

У сенцах – аніводнае жывое душы. Дык я прайшоў праз яшчэ колькі пакояў, кіруючыся на крык і смех, што даносіліся да маіх вушэй. Урэшце ўвайшоў у вялікі пакой і ўбачыў за сталом некалькі паноў, адных па-жаўнерску, іншых па-венгерску ўбранных, што слугавалі егіпецкаму каралю і адначасна Бахусу, бо перад кожным ляжалі купы золата, карты і стаялі келіхі з віном.

– Няхай будзе пахвалёны Езус Хрыстус!

– Што гэта за поп? – загукалі ўсе разам.

Ні з аднаго, ні з другога боку не было адказу.

Я зноў паўтарыў

– *Laudetur Jesus Chrystus!*

І зноў замест хрысціянскага адказу:

– Адкуль цябе ліха сюды прынесла?

“Ну, – падумаў сам сабе, – і трапіў!”

– Я ўбогі квестар, – кажу нарэшце. – Думаў, што трапіў у хрысціянскі двор; але, як бачу, ускочыў у нейкі *Пандэмоніум*³, бо і на хрысціянскае прывітанне не атрымліваю звычайнага адказу.

– Зрэшты, на векі вякоў, – адазваў адзін з іх. – Хто ўпусціў цябе сюды?

– Ніхто не пускаў і ніхто не забараняў уваходзіць; а колісь уваход у гэты панскі палац не забараняўся пачцівым людзям.

– Ну-ну, поп, не гневайся. Альбо ж ты быў калі тут?

– Быў і ніколі не забуду таго дня, калі пазнаёміўся са знакамітым, важным і пабожным тутэйшым панам, старастам.... Няхай у славе Божай свеціцца ягоная душа. Думаў, што сёння знайду падобнага да бацькі сына, на якога колісь цешыўся, бо ў малечы ўжо выяўляліся панскія і хрысціянскія цноты; але, відаць, што яго тут няма; а таму на развітанне яшчэ раз: *Laudetur Jesus Chrystus!*

¹ „Час – пажыральнік рэчаў” Цытата з “Мэтамарфозаў” Авідыва, кн. XV, в. 234. (лац.)

² Супроць моцы смерці няма лекаў у садах (лац.)

³ Фантастычнае каралеўства шатана; пекла (грэцызм).

– Стой, ксёндз! – сказаў, падымаючыся з-за стала і кідаючы карты, мужчына ў мундзіры багата аблямаваным срэбрам. – Я сын ста-
расты... і гаспадар гэтага дома...

– Так, так, – дадаў нейкі падпіты паўпанак. – Гэта наш палкоўнік,
граф... На калені, поп, бо пакраплю цябе!

– Можаш учыніць гэта, дабрадзей, – адказваю. – Бо трymаеш
поўны келіх, а сам ужо, як бачу, накрапіўся.

– Брава! – сказаў іншы. – Так табе і трэба! Гэта па-квестарску.
Пакрапі яго за тое, ці то аддай яму сваю шклянку.

Я адсунуў падаваную мне шклянку і моўчкі глядзеў на старасці-
ча. Ён таксама на мяне.

– Кажаш, ведаў мяне ў маленстве?

– Ведаў, ведаў, калі з табою побач былі анёл і д'ябал, ці то
ксёндз-капелан і француз. Ох! Хто ж з іх перамог?

Старасціч адварнуўся, пачаў паходжваць па пакоі, паціраў лоб...
То глядзеў на мяне, то адварочваўся; адхіліў таксама падаваны яму
келіх...

– Так, – сказаў ён потым, – так, быў у нас нейкі фанатык... а мо-
жа, і пачцівы быў чалавек. Памёр...

– Аднак пад уплывам таго фанатыка, – сказаў я зноў, – тваё дзі-
цячае сэрца схілялася да добра. Ты ахвяраваў мне тады дукат, які з
плачам і блаславеннем я прыняў, а цяпер...

– А цяпер лічыш мяне нелюдзем? Вось табе пяць такіх гэткіх жа
самых дукатаў, – сказаў ён, узяўшы іх з купы золата на стале.

– Дабрадзею! – сказаў я. – Калі б ты мне і ўсё золата, якое бачу
на стале, аддаў, не будзе яно столькі значыць, колькі той дукат. Ра-
зумееш, пане, чаму?

Старасціч зноў задумана колькі разоў прыйшоўся па зале. Госці
пазіралі на яго і крывала на мяне.

Нарэшце, нібы гвалт чынячы над сабою, ён павярнуўся да мяне:

– Мудрагеліш, ксёндз! – сказаў ён. – Што было, тое было...
прайшло... а дукаты заўсёды аднолькавыя...

Тут увайшоў лёкай і выкрыкнуў:

– Вячэра!

– Проша, – сказаў старасціч, – у кампанію і цябе, ксёндз! Прыга-
даем усё лепей ля талеркі і шклянкі.

Калі мы селі за стол (а было гэта ў той самай зале, дзе больш
за дваццаць гадоў таму я абедаў), мне прыгадаліся ўсе асобы, з які-
мі ў той час сядзеў; стаялі яны ў вачах... і вочы заліліся сля-
зьмі. Не еў, бо, апрача ўсяго, была пятніца, а на стале мяса. Маўчаў,

здаецца, і на некалькі пытанняў не даў адказу; а тымчасам уся крыклівая дружына спраўна аджыўлялася, а яшчэ спраўней піла.

Урэшце адазваўся той самы ягамосць, які хацеў мяне пакрапіць:

– Чаго маўчыш, попік. Я перамагу цябе ў тэалогіі. Скажы мне, дзе ў чалавека знаходзіцца душа?

Ачнуўся, як ад сну. “Дапамажы, Пане, – падумаў, – прысароміць гэтага шылахвоста”.

– У жаўнера. – адказваю, – які не зброю, а шклянку трymае ў руках, душа знаходзіцца ў пятках.

Усе прыкусілі языкі, асобныя ўсміхаліся, а *homo quaestioneeris*¹ крыкнуў:

– Слухай, поп, асцярожна з жартамі, бо я цябе без душки пакіну.

Бачу, што тут выквестуеш толькі гузак, дык устаў з-за стала і хацеў выйсці.

– Ты куды, ксёндз? – спытаўся старасціч, ці палкоўнік, як яго называлі. – Не ўцякай, бо давядзеш, што і ў цябе душа ў пятках. Я дарую табе жарты, бо ты не ведаеш дзеля чаго мы тут. Калі прыйдзе час, мы свае абавязкі, мундзірам наканаваныя, не занядбаем. Зрэшты, не палохайся: у майм доме ніхто цябе не пакрыўдзіць. А ты, – ён звярнуўся да пытлівага паўпанка, – сядзі і пі. Не ведаеш тэалогіі і за гэта атрымаў, а праз цябе і нам дасталося. Гаворка не пратое, дзе знаходзіцца душа, а ці ёсьць душа? Вось што галоўнае. Даўядзі мне, квестар, што душа існуе, дык загадаю даць табе дзесяць бараноў! Альбо лепей дам табе дзесяць дукатаў, бо бараноў, здаецца, ва ўсёй эканоміі няма.

– Ну, што? Бракуе ў цябе жартаў?

– Дабрадзею, – звярнуўся я да старасціча, – сёння нам усім не да дыспуту, а тым болей у такой важнай матэрыі. Раніцою адкажу на панскае пытанне, а сёння ўсім дабрадзяям зычыў бы пакінуць службу Бахусу, бо гэта паганскі бажок, ды пайсці спаць, каб, перадусім, прачнуцца з душамі.

– Ну, то заклад наш да раніцы. – сказаў старасціч.

І не мог я інакш учыніць, як адкладці ды абдумаць адказ: на першае пытанне дала адказ звычайная прыказка, што ў труса душа ў пятках, а вось на другое, зададзенае так *insperate*, анічога знайсці не мог.

Выйшаў з залы і шукаў мейсца начлегу, бо ніхто пра мяне не паклапаціўся. Убачыўшы святло ў колішній маршалкоўскай афіцыне, я накіраваўся туды.

¹ Дапытлівы чалавек (лац.).

СТАРЫ МАРШАЛАК ДВАРА І СТАРЫ РЭЗІДЭНТ

XXXII

Ave Maria gratia..., – пачуў я, уваходзячы ў пакой, адзін голас, а другі адказваў:

– *Sancta Maria Mater Dei....*

“А, – падумаў сам сабе, – аднак жа тут трапіў куды трэба. Можа і даўні пан маршалак мармыча ружанец”.

– *Laudetur Jesus Christus!*

– *In saecula saeculorum!* – адказалі разам два старэчы, што сядзелі за столом і нанізвалі зярняткі каронкі. Адзін з іх у белым дымкавым жупане, а другі ў табачковым капоце; ля аднага стаяў кіёк з срэбраную булдавешкаю, ля другога ляжала мухабойка.

– Можа, дабрадзеі, прымече трэцяга, – кажу, – за соцыюша да каронкі і трэцяга старэчу ў кампанію.

– *Cum apertis manibus*¹, – адазваўся белы дзядок. – Даўно ўжо нам Бог такога госця не даваў.

– Колісь, а гэта вельмі даўно, я быў госцем у гэтым доме; і мне здаецца, – казаў я, угляджаючыся ў ягамосця, што вітаў мяне, – бачу – і бачу з пацехаю – маршалка двара нябожчыка старасты.

– Так, так, – *quondam*, – адказаў ён, пакруціўшы сівы вус. – Быў бы рады ведаць, калі гэта было?

А тымчасам табачковы дзядок прыглядаўся да мяне.

– Пазнаю, прыгадваю, – абазваўся ён. – *Anno millesimo septingentesimo*²... быў тут брат-квестар, якога мы доўга не маглі забыць, якога нябожчык штогод выглядаваў, які будаўнічага Кветку і француза зухавата прысароміў...

– Я той самы, – перапыняю, – я той самы. – І абодва старэчы кінуліся мне на шыю. І абодва сардэчна абдымалі і цалавалі.

– А ты, дабрадзей, – той пан харунжы, рэзідэнт на двары старасты?

– Рэзідэнт і цяпер з ягонае ласкі, бо запэўніў ён мяне аж да смерці *victum et amictum* у сваім тэстаменце, як і ўсіх, хто трymаўся за ягоную панскую клямку. Вечны яму спакой!

¹ Са шчырай прыязню (лац., гл. вышэй).

² У год тысяча сямсот... (лац.).

– Бачыў я і Яснавяльможнага старасціча, які цяпер, думаю, слу́жыць у войску, бо яго палкоўнікам называюць і нават графам. Відаць, нядаўна стаў ім, бо нябожчык стараста так не магніфікаваўся.

Абодва старыя сумна ківалі галовамі. Урэшце маршалак сказаў:

– У палацы Садома і Гаморы.

– Не бачыў я і тут нічога добра. Але як жа гэта сталася, што сын такога шляхетнага і пабожнага бацькі, як бачу, зусім іншы?

– Ох! Доўга трэба апавядыаць ягамосцю пра нашыя няшчасці і слёзы. Сядай, *charissime!* Дастаткова табе коратка распавесці, што пасля смерці абодвух нашых паноў, якія памерлі неспадзявана праз колькі гадоў, як ты тут быў, бо стараста праз тры месяцы пайшоў за сваёй жонкаю *od patres*¹, апекуны, што, бадай, ці не выйшлі з пекла, вывезлі паніча і паненку на адукцыю ў Варшаву. Мы, пачцівыя і зычлівыя іх слугі, блаславілі іх з плачам і чакалі вяртання нашых панятаў, як выбаўлення з бабілонскае няволі; аж тут нам пасля доўгага чакання паведамляюць, што старасцянка пайшла замуж, а пан старасціч паехаў у ваяж у Парыж. Вярнуўся ажно праз пяць гадоў. Не давядзі, Божа! Ад'ехаў ад нас мілым, пабожным, слічным панічам, а прыехаў... Але *non licet mihi*² кепскае пра сына майго пана і бэнэфактора. Ён ужо, відаць, пад такою *канстэляцыяй*³ нарадзіўся.

– А ў васана ўсё *канстэляцыі*, адны аспекты⁴ нябесныя і гараскопы ў галаве, – перапыніў харунжы і павярнуў у іншы бок цікавае мne апавяданне маршалка пра старасціча.

– А ужо ж пэўнейшыя мае аспекты, – адказаў з гневам маршалак, – чым апакаліпсісі васана. Цяперашняя камета нават нічога не азначае ў васана? Аднак жа як толькі з'явілася, я адразу сказаў, што будзе вайна; а як трапіла на Малую Мядзведзіцу, ці не я мовіў, што прывязе бяду ўсяму свету? Яшчэ пашчасціць, калі нас хвастом не кране, бо тады прападзем. І ці ж не праўда? Ці няма вайны і бяды?

– Так, але васпан мовіў, што такая самая камета была, калі Ян III ішоў на турка пад Вену, ты паказваў яго намаляваным у “Яніне”⁵; ды прадказваў, што і цяпер туркі сюды прыйдуць...

– Няпраўда. Я мовіў толькі, што і туркі будуць у працы. А ці ж не так? Проша толькі зірнуць на камету, а перадусім на яе хвост: у які бок...

¹ Да бацькоў, да дзядоў, на той свет (лац.).

² Не дазволена мне, нельга мне (лац.).

³ Сузор’е (лацінізм).

⁴ Паводле астралогіі становішча зорак і планетаў у час нараджэння чалавека, якія ўпłyваюць на ягоны лёс (лацінізм).

⁵ Апісанне выправы Яна III пад Вену, дзе ёсьць і малюнак каметы, якая была тады на небе. Гэтую прыгожую кнігу я чытаў у віленскім кляштары. (Прыпіс квестара).

Калі пан маршалак павярнуўся да вакна, пан харунжы, паказваючы на яго вачыма, круціў пальцам ля скроні і ціхенъка казаў мне:

– Не мае... не мае...

Маршалак узіраўся ў камету, а рэздэнт сказаў мне:

– Зусім інакш атрымліваецца, калі я, як на далоні, тлумачу, што ўсё тое, што сёння дзеецца, выразна напісана ў Апакаліпсісе.

– Віншую, – перапыніў, смеючыся, маршалак.

– Чаго смяяцца, – мовіў абражаны харунжы, – чаго смяяцца; ці ж я не казаў васпану раней, што *Апалліён*¹ – анёл прорвы, *exterminans*², – гэта Напалеон. Розніца ў літары нічога не значыць.

– Аднак жа, – перапыніў маршалак, – *littera nocet, littera docet*³.

– А паглядзі, ягамосць, – мовіў далей рэздэнт, не зважаючы на кпіны калегі, – як тут усё сыходзіцца:

Ягня зняло першую з сямі пячатак (бо ўжо ж, пэўна, зняло). “*І вось паказаўся конь белы, а на ім вершнік, што меў лук (лук ці плаш – усё адно зброя), і далі яму карону і выйшаў ён як пераможны і каб перамагчы*”⁴. Ажно я даведваюся цяпер, што і Напалеон ездіць на белым кані.

– Праўда, – кажу я, – сам яго на белым кані бачыў; і ён ў яго, сцвярджаюць, ажно з Егіпту.

– Вось, вось, вось, вось, – жвава сказаў пацешаны стары, тупаючы нагамі, – вось, вось, вось... бачыш, васпан, з Егіпту, з-пад Вавілону, “*і далі яму карону і выйшаў ён як пераможны*”. Які сорам не верыць? – А ў іншым мейсцы што напісана? “*І ўгледзеў я адчыне-нае неба, і вось конь белы (зноў конь белы – бачыш, васпан?), а вершнік судзіць і забівае, а вочы ягоныя як полымя вогненнае*”⁵. Усе кажуць, што вочы Напалеона жудасныя.

– Праўда, – абазваўся я, – сам бачыў гэта таксама і зазнаў: чорныя, а свецяцца, як карбункулы.

– Вось, вось, вось, вось, вось, вось, вось. А мой жа ты дабрадзею! – Вось, вось, вось, жывы сведка, васпан.

Маршалак ківаў галавою.

– Не верыць, далібог, не верыць! Няхай цябе сямігаловаяя бестыя з’есць. Далей напісана: “*А на ягонай галаве шмат дыядэмаў, быў апрануты ў адзенне акрываўлене*”. Хіба ж васпана якая зорка асяляпіла! Гэта ўжо і пажавана, і ў рот пакладзена! І, урэшце, якое

¹ Губіцель (грэцызм).

² Які высылае, выганяе за межы; правадыр нячысцікаў (лац.).

³ Літара шкодзіць, літара вучыць (лац.).

⁴ Адкрыццё. VI. 2.

⁵ Адкрыццё. XIX. 11–12.

войска таго Апалліёна? Гэта саранча: “З выгляду саранча была падобная на коней, зрыхтаваных на вайну (...) а твары ў яе – як твары чалавечыя; на ёй былі панцыры, як жалезнныя, а хвасты, як у скарпіёнаў”¹. Альбо зноў: “І таксама бачыў коней, а вершнікі на іх мелі вогненныя панцыры”! Што ж тут, маспане, і сумнявацца? Французаў як саранчы, ідуць як хмары і ўсё нішчаць; мы самі бачылі, як нядайна прыязджаў да нашага пана, *od praesens*² палкоўніка, збройны рыцар у вогненным панцыры і з валасяным хвастом на галаве...

– І, пэўна, з чалавечым тварам, – зноў перапыніў маршалак. – У тым толькі рэч, што нейкі васан учора чытаў: той саранчы забаронена псаваць траву і ўсё зялёнае; а саранча васана косіць жыта.

– Ну і што? Ну і што? – адказаў крыху заклапочаны харунжы. – Косіць, але ўсё адрастает – і трава, і жыта. Мяркуй сам, ксёндз-квестар, ці ж гэта не відавочна? Ці ж гэта не як на далоні? Камета! Камета! І што гэта камета? Прыйшла сваім шляхам і пойдзе сваім шляхам. Няма ў ёй бяды. Але што будзе, калі другая пячатка знімецца? І трэцяя? Аж да сёмае? Калі Гог і Магог прыйдуць...³

– Не мялі лухту! Не мялі лухту! – перапыніў з гневам маршалак. – Вось мне мысляр тлумачыць гэтыя *гіпербалы* і таямніцы. Як толькі знак на небе, то адразу і вынік: вайна, а ён мне лапоча пра Гога і Магога. Аднак жа кажуць, што і Напалеон мае сваю зорку, у якую верыць; і ў Апакаліпсісе нават чытаем, васан, што будуць знакі на небе.

– Вось, вось, вось, вось, зараз васпану пакажу гэта, – сказаў стары і пайшоў у каморку па Біблію.

А тым часам маршалак паказваў пальцам яму ўслед, а пасля круціў ім ля скроні і ціхенька казаў:

– Не мае... не мае...

“Абодвум вам, бедным, клёпкі не стае, – падумаў я сам сабе. – Вось табе два колісъ жававыя, стройныя і прыстойныя прыдворныя, што пекным воблікам і *анімушам* дадавалі палёру ды павагі панскаму двару і маглі ўпрыгожыць любы двор, цяпер – сагнутыя, збяднелыя, бездапаможныя, непадобныя на сябе, дыспутуюць пра канец свету і не думаюць, што ім самім хутчэй канец будзе. Ой, старасць, старасць!”

Выскачыў з каморкі стары з Бібліяй; але я сказаў:

– Дабрадзеі, ведаецце што? Давайма замест гэтых апакаліптычных і нябесных таямніцаў закончым таямніцы святое каронкі. Я да-

¹ Адкрыццё. IX. 7, 9–10.

² Цяпер (лац.).

³ Гл.: Адкрыццё. (Прыпіс аўтара).

памагу, і ўхвалім Пана Бога, у моцы якога ўсе каметы і ўсе бесты і цмокі.

Яны абодва глядзелі на мяне. Харунжы спакойна паклаў Біблію на стол. Абодва пацалавалі крыжыкі, што віселі на каронках, і абодва ціхенька селі за стол, як дзецы, пакараныя за свавольства.

– На якой таямніцы мы спыніліся, пане харунжы? – запытаўся маршалак.

– На восьмым “*Ave Maria*”, трэцяй таямніцы. Чарга пана маршалка.

– *Ave Maria gratia plena...,* – пачаў пабожна маршалак.

– *Sancta Maria Mater Dei...,* – адказалі мы і закончылі каронку, пасля чаго я паслаўся на тапчане, і пайшлі мы спаць. Маршалак, аднак, пакуль лёг, пазіраў праз вакно на камету, а рэзідэнт Біблію пад галаву паклаў.

СНЫ

XXXIII

Прачнуўся. Мае гаспадары ўсталі раней і абодва ўжо сядзелі ля каміна. Адзін грэў піва, другі гатаваў сабе каву; і размаўлялі сабе паціху, маўляў, абы мяне не пабудзіць.

— Уяўі сабе, васан, — мовіў маршалак, — я сёння сніў, што камета гаварыла са мною. Яна знізілася крыху, хвост па зямлі цягнуўся. Галава рыхтык, як у “Яніне” намалявана. *Horret animus!*¹ Ад гэтага віду мяне ў халодны пот кінула! Калі ж яна загукала: “Па-да-еш! Па-да-еш!” Дык я задрыжаў ад страху і прачнуўся... ажно гляджу — упаў і сяджу на зямлі: галава толькі зверху, а ўвесь *corpus* пад ложкам, бо палатно трэнснула і я з матрацам праваліўся. Але, проша шчыра, скажы, васпан, адкуль камета ведала, што ў мяне ложак дзіравы?

— Экстраардынарная рэч, пан Сэбасц’ян! Экстраардынарная рэч! — адказаў рэзідэнт. — А тым болей, што і мой сон таксама дзіўны і страшны. Уяўі сабе, васан, сніцца мне, што выходзіць з мора агромадная сямігаловая бестыя, а на кожнай па дваццаць чатыры рагі і ў кожнай пашчы па дваццаць чатыры трубы. Як затрубіла ва ўсе трубы, ажно зямля затрэслася!.. Гвалт! Я заткнуў вушы — не дапамагае! Дрыжыкі прабеглі па мне, прачнуўся. Ажно гэта ксёндз-квестар, гэтая бестыя, храпе на ўсю хату. Але, проша шчыра, запытаюся ў васпана, якім гэта чынам з квестара сталася тая бестыя?

— Сон — прывід, — сказаў я падымаючыся, — а дабрадзеям — добры дзень.

Не прыгадваючы сны, крыху прысаромленыя, яны прывіталіся са мною і запытаюцца:

— Што хочаш — піва ці каву?

— *Et haec facienda, et illa non omissenda*², — адказаю. — Можна адно другім запіць.

— Выдатна! Нам абодвум зробіш ласку. Бо бачыш, ягамосць, — мовіў рэзідэнт, — мы абодва на сняданне аджыўляемся *de propriis*³.

¹ Жахаецца душа (лац., гл. вышэй).

² І гэта трэба рабіць, і тое не прапусціць (лац., гл. вышэй).

³ З уласнага (лац.).

Няма агульнае кавярні, як даўней; дык пан Сэбасц'ян, большае за мяне субстанцыі, купляе сабе каву, а я *cerevisiam*¹ п'ю.

Пасля такога двайнога сняданку мы выйшлі на праходку па двары.

О Божа! Якія тут руіны і пусткі! Якая розніца, што было даўней!

– Мусіла і тут быць французская саранча, – сказаў я.

– Не. Мы самі так пекна ўсё ўчынілі; а пачалі шляхетныя яснавяльможныя апекуны. Пайшлі прахам і дастаткі, і бацькоўскія маёntкі, а сынок багатага пана хутка зможа сказаць:

Хадзіў я колісь стройна, а цяпер абадраты.

Тры рэчы нас згубілі: *Venus*, віно, карты².

– Ох! Няхай яго Бог ад астатняе руіны засцеражэ, а я да гэтага не дажыў!

– І я таксама, – дадаў рэзідэнт, і абодва выцерлі вочы ад слёз.

– Цяпер, – мовіў далей маршалак, – да таварыства Венеры, Бахуса і Фараона далучыўся Марс. Не ведаю, ці дапаможа ён нам? Хіба што паніч наш меў яго ў сваім гараскопе, бо калі нарадзіўся пад гэтаю планетаю, а ў задыяку меў Льва...

– Не чапай тое, васан! – нецярпліва перапыніў яго харунжы. – Не чапай тое! Не можа быць інакш, як ёсць. Ці ж не напісана, што калі “*вялікі чырвоны цмок зжарэ дзіця кабеты, тады загінуць усе каралі і багатыры гэтага свету*”³. Дык і гінучь багатыры, а сярод іх і старасціч. Бо я магу давесці, як на далоні, што чырвоны цмок азначае...

– А няхай цябе кадук парве разам з тваім чырвонымі цмокамі! – загукаў раззлаваны маршалак.

– Няхай цябе парве з тваімі гараскопамі, – гукаў у адказ рэзідэнт. – Бо гэта, праўду кажучы, пахне магіяй.

– Дайце спакой, дабрадзеі! – сказаў я. – Вось лепей скажыце мне і пакажыце, ці ёсць даўняя прыгожая капліца, ці таксама зруйнаваная, як і ўсё, што бачыў тут?

– О, не, хвала Богу, не! – адказаў маршалак. – Мы з каханым харунжым з’яўляемся закрыстыянамі тae Панскае святыні і з апошняга ўтрымліваем яе. Штонядзелі я пасылаю пару сваіх коней па ксяндза, і ён правіць у нас святую імшу, а яму адзін з нас па чарзе дапамагае. Прасталюдзіны і колькі старых лёкайў, якія таварышаць нам у гэтих кроках па жыцці, збіраюцца ў той час каля нас, і мы разам хвалім Бога ды молімся за душы нашых паноў і дабрадзеяў.

¹ Піва (лац.).

² Даўнія вершыкі з перасцярогаю дзеля маладых. (Прыпіс аўтара).

³ Адкрыццё. XII. 3.

– Так, так, – дадаў калега, – пакуль мы з каханым маршалкам жывыя, не дамо загінуць гэтаму Дому Божаму.

– Якая прыкладная еднасць у справе хвалы Божае, – сказаў я, – а ў іншых матэрыях...

– Што ж рабіць? – перапыніў маршалак. – Адны на старасць вучцаца разуму, а іншыя... а іншыя, – мовіў ён, гледзячы крыва на рэздэнта, – а іншыя, Божа, даруй!!!

– Вось, вось, вось, вось, вось, – перапыніў яго рэздэнт, – адны на старасць вучцаца разуму, а іншыя, – таксама кідаючы крыва на позіркі на маршалка, – а іншыя... Езус мой Пане!!!

Мы агледзелі касцёл, памаліліся; а тымчасам прачнуўся палкоўнік і выйшаў на ганак з люлькаю на сажневым чыбуку і з бурштынам, які губою не абхопіш; а за ім колькі ўчарашніх адгэрэнтаў.

– Дзень добры! – загукаў ён, зауважыўши мяне. – Хадзі сюды, ксёндз-квестар!

Я падышоў да ганку, пакланіўся і зауважыў, што старасціч бледны, смутны, нібы навыспаны ці хворы. Нейкая мітрэнга агарнула мяне за яго. Прыйшоў ён мне ў памяць маленькім дзіцём. Пашкадаваў яго. Чаму ж, бедны, так рана стаў сіратою? Словам, сам не ведаю чаму, запытаўся:

– Ці ты не хворы, Яснавяльможны пан?

– Чаму гэта?

– Бо бледны і перамяніўся нешта, дабрадзею.

– Сапраўды, – сказаў ён, – мне кепска. Не спаў, ці, хутчэй, сон больш мяне змучыў, чым дапамог. Можа, віно, можа, тваё з’яўленне тут было прычынаю гэтага, а можа, усё тое разам. Ледзь змужыў вочы, як нейкія мроі пачалі находзіць на мяне. Потым убачыў сябе ў нейкай прорве. Вужы! вакол мяне, страшыдлы нейкія, здані... Падхопліваўся, прачынаўся і зноў засынаў. Пасля плыў праз нейкае мора, човен трэснуў, я пачаў тануць, але не патануў. Я жыў на дне мора як у крышталі, бачыў далёка і шырокі... Тысячы, сотні тысячаў, мільёны разнастайных постацяў – белых, шэрых, празрыстых, мутных – агарнулі мяне, снуліся вакол мяне, з’яўляліся тлумамі, як спакуса, і ніклі ў глыбінях. З імі несла па хвалях і мяне; пагружаўся і высокваў наверх; хапаў за рукі, якія нібы падавалі мне дзеля ратунку, але гэтыя рукі былі з пені. Увесь свет, увесь Парыж, усе і ўся, што дзе-небудзь і калі-небудзь бачыў, залівала мяне, душыла як тапельца, і нікла зноў, калі валы беглі назад, і я мог хвіліну адпачыць... Прачнуўся ўрэшце; і хоць у часе сну быў у вадзе, на яве, аднак, (а дзе тут ява?) галава ў мяне гарэла, а грудзі нібы камень прыціснуў. Адкрыць вочы не мог; і хоць хацеў цалкам атрасціся ад тae мроі ды

ўстаць, аднак дарэмна. Зноў мроіць пачаў. Нейкі аграмадны, але цёмны касцёл. Я ў ім адзін... але чую вакол сябе нейкія глухія шэпты, што, нібы мурашы, праціналі мяне... Потым абазваліся званы, касцёл бледна асвечаны... я мог пазнаваць, што дзеялася... арган зайграў “*Deis irae*” ці “*De profundis*”, там, перадусім, у той час мне здавалася, і ля кожнае касцельнае калоны я ўбачыў белыя мармурывая статуі, а ля двух блізу мяне – пазнаў сваіх бацьку і маці. Хацеў бегчы да іх, але, як прыкуты, не мог рушыць з месца; толькі руکі да іх працягваў. Каля іншых калонаў стаялі таксама статуі, сярод іх быў і ты, квестар, як *Pastor bonus*¹, трymаючы ягня на плячах; быў і дауні мой настаунік ксёндз Ёахім. Вочы ўсіх, і асабліва маіх бацькоў, гарэлі агнём... Жахлівы быў мой стан!.. Нарэшце, у такім мёртвым здранцвенні, мне здавалася, што я сам застываю і камянею пасярод касцёла. На досвітку заснуў больш спакойна.

– Дзіўны сон, пане! – сказаў я, раздумваючы над ім сам. – Дзіўны сон!.. Хто ведае, ці не навука гэта?

Старасціч задумаўся.

– І навука, – адазваўся ўчараашні ягамосць, што абяцаў пакрапіць мяне, – навука, бо змешваць трункі няварта. Шампанскэ шуміць, венгерскае кідае. Пан жа ўчора, пасля адыходу квестара, піў і адно, і другое, нібы гвалтам розум і памяць прагнуў утапіць. Таму ў сне ты патануў у шумлівым моры, а венгерскае кідала цябе па хвялях. Ха! Ха! Ха! Ці ж кепска я тлумачу сны? Быў бы другім Юзафам, калі б жыў пры фараонах.

– Дык, можа, дабрадзей, і мой сон сённяшні вытлумачыш, бо ён таксама дзіўны?

– Як гэта? І ты таксама сніў? – адазваўся старасціч.

– Так, – кажу, – і нават сон мой мае нейкую *кан'юнкцыю*² з панскім.

– Распавядай, – адазваліся ўсе. – Мы слухаем!

– Дык вось, быў я ў пекле. Як трапіў туды? Не ведаю; і не буду апісваць іхмосцям ўсё, што там пабачыў: самі з часам трапіце туды і належна агледзіце ўсё.

– Адкуль гэтак дакладна ведаеш, – перапыніў тлумачальнік сноў, – што мы там будзем?

– *Qualis vita, et mors ita*³. Як заслужыш, так і ўзнагародзяць. Але не пераймайцесь гэтым. Дастаткова того, што аглядаючы катлы, у якіх, як пампушки ў алеі, кіпяць у смале грэшнікі, я пачуў:

– Браце Міхале! Ратуй мяне!

¹ Добры пастыр (лац.).

² Сувязь (лацінізм).

³ Якое жыццё, такая і смерць (лац.).

Аглядзеўся, хто тут мяне ведае? Ажно заўважаю майго кахранага старасту, бацьку панскага. Ён сядзіць па шыю ў смале, а француз, дарэктар колішні панскі, які ў пекле спаўняе функцыю апальніка, паддувае агонь, перамешвае жалезным кіем гарачую смалу, як кухар у гаршку на кухні, і здзекуецца з Яснавяльможнага старасты.

– Ах, дабрадзей! – кажу. – *Ex inferno nulla est redemptio!*¹ Як жа я дапамагу? Але ж за які грэх такі цнатлівы пан нясе пакаранне?

– За свайго сына так пакутую, – адказвае мне жаласліва. – Ён мяне запхнуў сюды, перш-наперш, за тое, што я, занядбаўшы парады і перасцярогі пачцівых людзей і капланаў, даў яму ў ягоныя маладыя гады за *працэптара*² гэтага сапраўднага шатана, які мучыць цяпер мяне і які сапсаваў ягонае сэрца і заклаў у ім падмурак зла. А побач сядзяць паны апекуны, якім я, паміраючы, даверыў сваё дзіця, але яны абманулі мой давер: маёнткам майм карысталіся, а пра сына майго забыліся, дазволілі яму адкыўляцца атрутаю сённяшніе бязбожнасці, што пануе на свеце. Ой, такіх апекуноў тут і не злічыць ды штодня большае. Як толькі ён цяпер што натворыць альбо учыніць блузнерства, дык усё гэта спадае на маю і іх галовы; і вось замест кропель ахалоды, якія б мне падалі ад ягоных цнотаў, ён лье на мяне штодня па гарнцу гарачае смалы...

– Хлусіш, ксёндз! – перапыніў мяне палкоўнік, кідаючы люльку. – Маніш недарэчна! Мой бацька быў пачцівы чалавек, ён, напэўна, у небе.

– Так? У небе? Дык ён меў душу?.. *Sequitur*³, дабрадзей!

– Ты выйграў заклад, – перапыніў старасціч, супакоіўшыся і ўсміхаючыся. – Ахвотна заплачу табе прайгранае.

– Брава, квестар! – загукалі таварышы. – Брава!

– Але гэтага мала, дабрадзе! Хто мае душу і душу добрую ды пачцівую, той таксама адорыць квестара; а хто яе не мае, няхай нічога не дае, бо я ад быдла не бяру.

Зірнулі ўсе адзін на аднаго, засмяяліся, і кожны – па гаманец. Старасціч даў дзесяць дукатаў, а іншыя іхмосці – па некалькі; і вось адразу сабралася сума, з якою без далейшае квесты мог вярнуцца ў кляштар.

Калі я развітваўся са старасцічам, ён сказаў мне:

– Браце квестару! Я не забудуся пра цябе... з-за шмат якіх прычынаў і акалічнасцяў. Калі не кране мяне куля (бо не думай, каб я сваю службу адбываў пры келіху), дык прыяджай да мяне. Усё яш-

¹ З пекла немагчымае адкупленне! (лац.).

² Настаўнік (лацінізм, гл. вышэй).

³ (Так) вынікае (лац.).

чэ паправіцца... і перамяніцца можа... Бог нам тады іншыя сны... пэўна, больш памысныя мецьме ласку даць...

Я ўзняў вочы і рукі ў неба. Ён адварнуўся і спешна пайшоў. Потым я развітаўся з пачцівымі, але крыху здзяцінелымі маімі старэчамі. Маршалак даў мне з дауніх сваіх запасаў фляшку выдатнае гарэлкі, а рэзідэнт са сваёй партыкулярнай спіжарні вэнджанага шчупака на закуску; і я рушыў, кіруючыся дадому.

ЛАСТАІ¹

XXXIV

Я зноў закапаў сваё золата і рублі глыбока ў табацы, навучаны нядаўняю экспэрыэнцыяй², што насы марадзёраў на табаку *se bon*, але каштоўны метал пад ёю знююхаць не могуць; цягнуўся, штодня набліжаючыся да Беніцы. Авечак сабралася дзесяткі два, і я меў надзею даставіць іх цэлымі ксяндзу прафесару *інфімы*.

Ужо падбіраўся пад Крэва, выехаў у лясную і пагоркаватую ваколіцу, сярод якое знаходзілася і само Крэва, калі зауважыў на ўзвышшах і далінах густа раскіданыя двары, пры асобных – сады, перад іншымі – сажалкі, а ў кожным – гаспадарскія забудовы меншыя за пансکія, але большыя, чым у акалічнае шляхты, якую я ведаю добра. Пасярэдзіне ля крыніцы капліца са сферычным дахам і збоку з адною тонкаю вежаю. Я здзівіўся, аднак, што і каплічка і вежачка былі без крыжоў.

– Ужо блізка Беніца, – сказаў Ясь, які вёз мяне. – Толькі паўтары мілі. Гэта Ластай.

– Што гэта за Ластай?

– Тут, у Ластаях, жывуць татары. Гэта двор пана ротмістра Уланы, той пана паручніка Бараноўскага, той пры мячэці – іх мулы, а гэты блізу нашае дарогі – іхняга найвышэйшага мурзы, маёра Амурата Беляка. Мы тут часта бывалі з таткам на рымарскай працы, пакуль ён мяне ў кляштар не аддаў.

“Гм! – падумаў сам сабе. – Няма чаго да мусульманаў заязджаць”.

– Мінай! – загадаў Ясю.

Мы міналі двор пана Амурата, калі ён сам, вяртаючыся з поля, спаткаў нас ля свае брамы і загукаў: “Стой!”

– Няхай будзе... кланяюся пану! – пачаў я па звычцы, а закончыў адумаўшыся.

– На векі вякоў... кланяюся нізка! – адказаў ён, усміхаючыся. – Чаму ж ты мінаеш пачцівых людзей і суседзяў? Бо ж, пэўна, з Беніцы?

– Спяшаюся, – кажу, – у кляштар.

¹ Назва засценка, дзе жывуць татары, у Ашмянскім павеце. (Прыпіс аўтара).

² Досвед, вопыт, выпрабаванне, практика (лацінізм).

– Маніш, ксёндз! Бачу, што ты *навіцыюш* у гэтым краі, бо я цябе не ведаю; а не заязджаеш да татараў, бо думаеш, што мусульманін зачыніць перад табою браму альбо скажа: “Вон адсюль!” Але памыляешся. Твае папярэднікі не міналі нас, а мы таксама не мінаем вашага кляштару. На тым свеце паразважаем пра веру, а на гэтым давайма жыць у суседстве па-сяброўску. Дык заязджай у маю Вітольдаўку і ўбачыш, што татарскія калдуны вартыя бернардынскага пуза.

*Hora canonica*¹ набліжалася, падняўся апетыт, а, як на ліха, люблю калдуны. Праўда, падумала, што ў іх і маладая каніна ўжывалецца; аднак не вельмі верачы ў гэта і не могуучы адмовіцца ад шчырага запрашэння, заехаў у браму.

Пан Амурат меў больш за пяцьдзесят гадоў, ён лысы, але вусы вялікія і не па-прыдворнаму закручены ды гумаваныя, а пышныя, сівыя і абвіслыя, аж яму рот закрываюць. *Facies*² прыстойны, хоць крыху і смуглы і *tandem* шырокі, выдае ягоную *прагэнітуру*³. На ім куртка і палатняныя шаравары, шыя і лоб адкрытыя, а ў руках паляўнічы арапнік.

– Гэй, Аешка! – загукаў ён, уваходзячы ў сенцы; выбегла ў *тарлатанавай* спадніцы маладая *et quidem*⁴, як на татарку, ладная дзяўчына. Засмуцілася крыху, убачыўши мяне.

– Гэта мая адзіная дачушка, – сказаў пан маёр. – Не палохайся, дачка! У нас, бачыш, госць, дык другую капу калдуноў усып у рондаль. А мы тымчасам вып’ем гарэлкі. Магамет забараніў нам піць віно, міласцівы ксёндз! Але пра гарэлку ў Алькаране – *цыт!* Таму мы з віном квіты, а гарэлку і люльку ўжываем сабе пакрысе. Проша сюды ў мой пакой, бо там па-вашаму *клаўзур*⁵, а па-нашаму – гарэм.

– Як гэта? – запытаўся я. – Ты, ягамосць, маеш сераль?

– Ого! Перапалохаўся! А калі б і меў, то што вашэці да гэтага? Аднак жа, калі б на маіх вачах квестар еў шынку, я нічога б на гэта не сказаў. Але супакойся, мы зразумелі, што і з адною кабетаю часта цяжка дайсці да ладу, а што, калі іх тузін?! Там пакой мае дачкі і нічога болей. А я ўдавец.

Мы ўвайшлі на палавіну пана Амурата. Першы пакой вялікі; па сярэдзіне – дубовы стол, вакол – зэдлікі. Другі – маленькі, там ло-

¹ Кананічная гадзіна (лац.).

² Твар (лац.).

³ Паходжанне, радавод (лацінізм).

⁴ І пры тым (лац.).

⁵ Частка кляштару, зачыненая дзеля чужых (лацінізм).

жак, а на сцяне вайсковы рыштунак пана маёра. Сярод яго мяне здзівіў нейкі старадаўні лук, і я пачаў яго разглядаць.

– А што, квестар, дзівішся на зброю, з якою ваявалі мае продкі? Так, так, гэта самае ў нас дарагое, гэта лук нашага продка, Кара Мірзы, які, доўга ваюючы з Літвою, урэшце, у адной бітве супраць князя Вітаута, моцна паранены, трапіў з большаю часткаю свае арды ў няволю. Пасадзіў іх гэты міласцівы князь і баявы рыцар у розных мясцінах свайго краю: у Нямежы, у Вацы, а Кара Мірза, наш продак, атрымаў тут, на Ластаях, зямлю. І князь назваў яго Беляком, насупраць імя Кара, што ў нашай мове азначае Чорны¹. Служыў яму потым Бяляк у шматлікіх выправах, заўсёды мужна і надзейна, заслугоўваючы ўсё большую і большую ласку князя.

Даўно гэта было, пане-браце, гадоў чатырыста таму, а можа, і болей, татарскае племя размножылася ў Літве і заўсёды пачціва служыла краю. А пасля нашага мужнага продка мы захоўваем разам з зямлёю, дадзенай яму, і гэты ягоны лук. Ад галавы галаве па спадчыне ён дастаецца. Ані зямлі, ані луку аніводзін Бяляк за мільёны не аддасць; і хоць які згалее, дык з апошняга складваемся на дапамогу брату, каб не пусціць чужога *інтуруса*² да нас. Гаспадарка ў нас невялікая; часта на Байрам пад нож ідзе апошняя карова; але за тое – кожны да корда зух; да трох з татарам не гавары; кожны ў маладосці порах нюхаў, а труса і лежабоку з турэцкім *абыштам*³ мы б выгналі з Ластаяў; і аніводная татарка не пайшла б у ягоны гарэм, гэта азначае, не ўзяла б яго за мужа.

Гаворачы, пан маёр дастаў фляшку з паліцы і сказаў, наліваючы ёмкі кілішак:

– За васана!

А выпіўши да дна і выціраючы вусы, прамовіў:

– *Tacto pectore*⁴, будзь пэўны, што выдатная!

– *Tacto pectore!* Што гэта? – сказаў я здзіўлены. – Адкуль гэтая латынь?

– Са шляхецкіх вуснаў, маспане! Бо хоць у школе не быў, розгай не бачыў, але пачцівым шляхецкім прыказкам ад дзядоў і бацькоў вучымся, хоць аніводзін з іх латыні не ведаў, але калі, палажыўши руку на сэрца, скажа ліцвінскі татар: “*Tacto pectore!*”, дык нібы Магаметам пакляўся. Не выхваляючыся, іхняя кроў і ў мяне ёсць. Я сын

¹ Паданне. (Прыпіс аўтара).

² Умяшальнік, чужак, неспадзянны госьць (лацінізм).

³ Зваленненне.

⁴ З рукою на сэрцы, ад шчырага сэрца (лац.).

генерала Беляка, якога ведала ўся Літва... Пі, браце-квестар! Бо я праз сцяну чую, што кіпяць калдуны.

Папраўдзе, хутка ўвайшла панна Айша са сталовымі прыборамі, а за ёю пакаёука несла *рунтовую*¹ місу калдуноў. Смачны пах разышоўся па хаце. Мы селі толькі ўдвух, бо паводле татарскага звычаю, кабеты абедаюць асобна і служаць за столом мужчынам, нібы панам сваім.

Выдатныя *magni saporis*² калдуны! Наесціся і нахваліцца не мог, а гаспадар просьбамі і прыкладам падахвочваў. Калі міса апусцела, мы дзеля *канкокцыі*³ выпілі гарэлкі.

Падняўшыся з-за стала, я падзякаваў Богу па-свойму (пан маёр нібы гэтага не бачыў); потым – яму самому; а пасля такога банкету, не чакаючи доўга, мы абодва пайшлі ў адрыну спаць; і ўжо сонца добра перайшло полуудзень, калі мы абудзіліся пасля смачнага спачынку.

– Ну, цяпер, ксёндз, я дам табе добрага барана ў гонар знаёмства.

– Дык тут, у Ластаях, вы не бачылі французскіх марадзёраў, калі яшчэ ёсць бараны.

– Ого! Так блізка жывём ад гасцінца, ды каб да нас не завіталі. Я дачакаўся ў Вітольдаўцы даўніх знаёмых, бо пазнаёміўся з французамі ў мінулых войнах. Але прынялі мы іх па-татарску і па-жаўнерску. Трапіла каса на камень, ці то трапілі карабіны і багнеты на дубальтоўкі, палашы і пісталеты. Бачылі ўжо па-суседству, што хочуць тыя няпрошаныя госці, дык штодня былі гатовыя прыняць іх.

Калі ж ўрэшце паказаліся, мы выйшлі ўсе ў нашых афіцэрскіх мундзірах. Іх было дзесяткі два, але і нас блізу трывцца. У рэзерве я схаваў у жыце яшчэ столькі ж сялянаў з тым, хто што меў: з фузіяй, з сякерай ці з добрым кіем.

Рабаўнікі ішлі з вялікім абозам – было больш за дзесятак фураў з нарабаваным дабром і з іхнімі целянцінкамі. Калі яны ўвайшлі ў вуліцу і заўважылі нас на дзядзінцы – спыніліся. Пазіраем адны на адных здалёку. Яны раіліся, а мы не сыходзім з мейсца, чакаючи, пакуль з усім табарам не ўвойдуць у гэтую цесную, як бачыш, і абароджаную вуліцу ды мінуць маю засаду, схаваную ў жыце. Пасля нарады яны набілі зброю і купна рушылі да нас. Я таксама скамандаваў:

– Дубальтоўкі з пляча!

¹ Вялікаю (?).

² Надзвычай смачны (лац.).

³ Ператраўліванне (лацінізм).

І памаршыравалі да іх.

– Рус? – закрычалі яны, настаўляючы карабіны.

– Татар! – адказваючы дубальтоўкі, а палашы аголеные віселі ў нас на тэмляках.

Яны апусцілі карабіны, гледзячы то на сябе, то на нас. Мы ж, не даўши часу апамятацца, фузіі на плячо, пісталеты з-за паса і гайда на іх! Я моцна свіснуў, мой рэзерв высыпаў з крыкам з-за плоту. Не было ім часу на карабіны альбо каб насадзіць багнеты, бо амаль кожнаму ткнулі пісталетам у грудзі.

Я закрычаў:

– Пардон альбо капут?!

А каб які хоць пальцам кіўнуў, дык кулю атрымаў бы ў сэрца... Пераможаныя, яны імгненна здаліся, і баталія выйграная. Мы забралі ўвесь абоз і зброю, а саміх рыцараў я даставіў у Ашмяны. Зрабаваныя рэчы паразбіралі суседзі – кожны сваё. Было і потым яшчэ колікі сутычак, з якіх мы заўсёды выходзілі з перамогаю. У адным з іх, я сваёю дамасцэнскую пасек два багнеты, нібы лоевыя свечкі, што надзвычай здзівіла французаў. Урэшце, яны пакінулі нас, што ўсім добра, у тым ліку і вашэцю ксяндзу, бо я магу даць табе барана.

І, праўда, даў.

– А пакажы, дабрадзею, – сказаў я, вярнуўшыся ў хату, калі нам панна Айша падала каву, – ту ю дамасцэнскую, якою багнеты, як свечкі, сячэш.

– Адкуль жа ў бернардына сімпатыя да палаша?

– Ай, я ж яго колісь, як шляхціц, насіў ля боку.

– Вось яна, – сказаў ён, здымаячы з калка і даставочы з похваў. – Гэта мая сукцэсія¹ пасля бацькі генерала Беляка. Вартая быць з лукам Кара Мірзы, бо была ў руках ягонага годнага нашчадка.

– Праўда, – сказаў я, – клінга² сапраўды турэцкая, але асада і фурдымент наш.

– Так, браце! – адказаў Амурат. – Такія палашы носім ля боку і самі такімі з’яўляемся. Разумееш?

Я глянуў яму ў очы, якія нечакана загарэліся, і сказаў выразна:

– Так! Татарская справядлівасць і палымянае сэрца – гэта клінга! Шляхецкая гаворка і галава – гэта фурдымент!

Тут загукаў мула на мячэці; пан Амурат пайшоў на малітву; і развіталіся мы *ad felix videndum*.

¹ Спадчына (лацінізм).

² Лязо.

ЭЛЬЖУТКА

XXXV

Вечарэла, калі я выбраўся ад таго шляхетнага мусульманіна. “Паўтары мілі адолею хутка, – думаў сам сабе, – адна толькі будзе цяжкая рапа¹ – колькі стаяў вялікага гасцінца. Бо як сустрэну там се бон камрат², дык за адну хвіліну ўсяе квесты, асабліва бара-ноў, пазбаўлюся. А што да золата – дулю ім з макам”.

Падымаючыся ў вазку, я пільна, як жораў, узіраўся ва ўсе бакі. Уз’ехаў на гасцінец. Ужо бачу купалы Бяніцкага касцёла. Слава Богу! Пад’яджаю да нейкай пустое карчмы... ажно тут з яе як выска-чыць больш за дзесятак камратоў – бывайце, бараны!

Тут жа на маіх вачах правадыр і яшчэ некалькі лягло пад багне-тамі гэтых рыцараў. Пачцівы баран! Я прызывицаі ў яго да рук, ён бег на мой голас, а называў яго – Ёнаш. Забляяў, бедны, так жаласна, што мне аж сэрца сціснулася. Усюды, дзе быў квестарам, заўсёды пакідаў сваім наступнікам добра падрыхтаваных правадыроў і вель-мі часта гэта былі мае адзіныя сябры, якіх я там пакідаў, і адзіныя, каго шкадаваў.

З вялікім галáсам завялі мяне ў пустую стадолу, дзе адбылася рэвізія вазка, а пасля й мяне самога.

– *Latrones estis!*³ – крычаў я, але гэтыя, больш гарачлівяя, чым ранейшыя, бесцырымонна тузалі мяне. Застаўся без капелюша, па-са і нават чаравікаў. “І добра, – падумаў, – чаму, як належыць, не но-сіш трэпкі?”

Адны лупілі авечак, іншыя раскладалі вогнішча. Толькі адзін, паўзіраўшыся ў мяне нейкі час, засмяяўся і, ляпаючы мяне па пля-чы, загукаў:

– *A, камрат! Вільна, Османа!*⁴ – словам, паказваў, што ведае мяне. “Гм, – падумаў сам сабе, – гэта, відаць, адзін з маіх дауніх знаёмых, дык, можа, ён мне дапаможа”. Абняў я яго, а ён мяне. Пас-ля апавядыаў ён ім, відаць, гісторыю нашае вандроўкі і папасу ў Мед-

¹ Падводная скала. Тут: небяспечная дорога.

² Добры калега (франц.).

³ Вы – рабаўнікі, разбойнікі, лотры! (лац.)

⁴ Ашмяны.

ніках. Слухалі, усміхаліся, ківалі галовамі. Урэшце, нібы нешта важнае прыгадаўшы, шляхетны апавядальнік павярнуўся да мяне і крыкнуў:

– Камрат, табак!

Я сумеўся. Француз зразумеў маё хваляванне, сунуў руку ў маю кішэню і дастаў табакерку, адчыніў, пачаставаў усіх і мяне таксама, а пасля, Ірад, паставіў сваю каскетку на зямлю ды высыпаў з яе табаку, а з ёю і дукацікі, і колькі рублёў высыпалася... *Obstuperunt* лотры, а я з гаротнаю мінаю застыў, як віноўнік.

Хціўцы кінуліся на золата, але здабытчык гэтага мінерала ўзяўся за справядлівую дзяльбу: сабе за вынаходку ўзяў два чырвоныя злотыя, а іншым даў па аднаму; калі не стала золата, надзяляў рублямі, пытаючыся ў мяне на мігах, колькі рублёў трэба за дукат. Пасля гэтае дзяльбы, якая адбывалася спакойна і прыстойна, ён старавна сабраў табаку ў табакерку ды аддаў мне. “Бон! Бон! Се бон камрат!”

Ледзь закончылася гэтая балесная для мяне аперацыя і яшчэ не насміяліся дастаткова, не нацешыліся шубраўцы з гэтага ўлову, як на дварэ пачуўся тупат коняў і – “Стой!” скамандаваў гучны голас. Выбеглі французы і я за імі. Некалькі дзесяткаў уланаў і афіцэр на чале іх ачапілі нас.

Афіцэр загаварыў да іх па-французску. Яны нешта яму адказалі. А ён сваім: “Гэта тыя птушкі, збіраць і гнаць у Мінск якіх, я маю загад. Марадзёры і рабаўнікі. Схапіць іх!”

Імгненна загад быў выкананы. Не змаглі французы вярнуцца ў стадолу, бо каб узяліся за зброю, дык, пэўна б, пачалася баталія, мяркуючы па іх злосці, раз’юшанасці, шаленстве.

– А што ты сярод марадзёраў робіш, ксёндз-бернардын? Можа, рабуеш разам з імі?

– Наадварот, дабрадзею! Мяне яны абраавалі. Убогі квестар з Бяніцкага кляштару, які, дабрадзею, бачыш перад сабою. Ездзіў па свеце, каб хоць што сабраць дзеля галоднага нашага канвенту. І праўда, Пан Бог блаславіў: больш за дзесятак авечак ды яшчэ столькі ж дукатаў вёз, каб падтримаць касцёл, ды перанялі мяне гэтыя мужныя рыцары і забралі ўсё. Голы й босы, бо нават чаравікі садралі, вярнуся цяпер да маіх галодных братоў.

Як раз’юшаны леў крыкнуў афіцэр на французсаў, што аж я здрыгнуўся; а калі тыя нешта свавольнае яму адказалі, ён выхапіў з похваў палаш ды як пачаў лупіць іх плазам без розніцы, хто трапіцца, ды як загадаў уланам, а тыя тое самае... Бачаць рабаўнікі,

што кепскія іхнія справы: “Пардон! Пардон!” загукалі ды аддаюць афіцэру мае дукаты.

– Ці ўсе? – запытаўся ён, аддаючы мне жменю золата.

– Пэўна, усе, – адказваю, не лічачы. – Бог з ім, урэшце.

– Не ўсе. На яшчэ адзін, – сказаў ён, даючы мне ўласны дукат *sunt effigie* Банапарта.

– *Deus te benedicat*¹, малады чалавек, – прамовіў я. – І гэтая твая ахвяра, і сабранае ад дабрачынных людзей – усё гэта цяпер май з твае ласкі. Мы будзем маліцца і за тваю фартуну, і за тваё здароўе. А можа, калі накіроўваешся ў наш бок, маеш ласку пераначаваць у нашым кляштары. Уласна, ужо і час.

– У маршруце, – адказвае, – начлег запісаны ў Беніцы, дык ахвотна прымаю тваё запрашэнне. Хлопцы! Спешыцца, пакласці зарэзаных авечак у фургоны. Адвязём іх у кляштар, а айцы не пашкадуюць нам адну на вячэру.

– Ад усяго сэрца і на вячэру, і на дарогу. Але я маю ў стадоле і свой вазок, які таксама сканфіскавалі гэтыя дабрадзеі. Дык вярнуўшы цяпер мне належнае, я давязу на ім забітых сваіх авечак у кляштар, не абцяжараўчы панскія паклажы.

– Выдатна! – сказаў афіцэр. – А цяпер забраць зброю марадзёрай, іх – у сярэдзіну; а калі хто будзе ўпарціцца, – плазам, хоць не шкодзіла б і рубам; адно што я не хачу сваю Эльжутку паняверыць на шыях гэтых подлых рабаўнікоў, нявартых імя жаўнераў.

І схаваў шаблю ў похвы.

Эльжутка! Нібы маланка стукнула мяне. Эльжутка! Зірнуў на шаблю – асада старасвецкая... здаецца, знаёмая мне. Зірнуў на самога афіцэра – малады, прыстойны твар, ды нібыта бачыў яго дзесьці, ці падобнага на яго.

Тымчасам французы, бармочучы, укладвалі свае рэчы, а ўланы ветліва падганялі іх плазамі.

– Чаму так глядзіш на мяне, ксёндз-квестар, – запытаўся афіцэр.

– Даруй, – кажу нясмела і дрыготкім ад нейкага невядомага мне дасюль узрушэння голасам. – Даруй, шляхетны ваяўнік, але запытаюся: ці не сваю шаблю ты называеш Эльжуткаю? А калі так, то дзе яе ўзяў?

– Так! Гэта мая жонка Эльжутка, сталая і лепшая за ўсіх іншых жонак, бо будзе верная да самае смерці; яна гарліва ахоўвае маё здароўе, жыццё і няраз ужо мне іх ратавала. А пашлюбіў мяне з ёю мой бацька; брату майму старэйшаму ён даў сябра і секунданта Гарасіма, мне за таварышку – Эльжутку.

¹ Няхай цябе Бог блаславіць! (лац.)

– То ты, – казаў я, гледзячы на яго поўнымі слёзаў, але яшчэ сумнеўнымі вачыма, – то ты – Уладак Сьвебода, сын Станіслава!

– Адкуль ты мяне ведаеш, ксёндз? Што гэта значыць? – ён спешыўся.

– Я насіў цябе на руках. Быў найлепшым сябрам твойго бацькі, пакуль ён жыў на свеце, а цяпер штодзённа малюся за яго душу. Гэтую шаблю я адаслаў яму на памятку, калі апрануў убогі манаскі ўбор...

– Дык ты – Міхал Лаўрыновіч! – закрычаў ён. – Прыгадваю цябе як праз сон... Ты – сябра нашага бацькі... Пра цябе столькі ён апавядаў, цябе любіў да самае смерці, сумаваў без цябе... І аддаючы мне гэтую шаблю ды выпраўляючы ў свет з бацькоўскі блаславеннем і слязьмі, таксама цябе згадваў! Дык гэта ты?

– Я, – кажу, – гэта я!..

Юнак кінуўся ў мае абдымкі.

ЗМЕСТ

Прадмова выдаўца	7
Уступ аўтара	8
Полацкі соймік ва Ушачах	13
Візіты да прыяцеляў	15
Выклік	17
Вечарынка	20
Двубой	24
Соймікавая сесія	27
Абед у пана Ваяводы	37
Пасля сойміка	44
Уцёкі	46
У Нясвіжы	51
Назадутра	58
Капітула	62
Інструкцыя на квесту і ад'езд з кляштару	67
Легенды старога Марціна	71
У пана Бялевіча. Валадковіч	78
Папас і заўвагі Марціна	102
Ва ўдавы	107
У пана Старасты	114
Casus fatalis	128
У ксяндза плябана	133
Вяртанне	136
1812 год	139
XXIII	144
XXIV	150
Тэстамент ксяндза дэфінітара	154
Смерць ксяндза дэфінітара	157
XXVII	159
Вандроўка ў Беніцу	161
Нябожчык Кацёл	165
Перад квестаю	168
Квеста	172
Стары маршалак двара і стары рэзідэнт	176
Сны	181
Ластай	187
Эльжутка	192

Літаратурна-мастацкае выданне

**Ігнацы Ходзька
Успаміны квестара**

Пераклад з польскае Міколы Хаўстовіча

Падпісана да друку 10.09.2007. Фармат 60x84/16. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 12,8. Ул. выд. арк. 9,4. Наклад 100.

Printed in the Republik of Belarus